

Fridrih Niče

GENEALOGIJA MORALA

POLEMIČKI SPIS

PREDGOVOR

1.

Mi se ne poznajemo, mi saznavajući, sami sebe ne poznajemo: ima to svog dobrog razloga. Nikad mi sebe nismo tražili — pa kako bi se i moglo dogoditi da jednog dana sebe *nađemo*? S pravom je rečeno: "Gde je vaše blago, onde će biti i srce vaše."* *Naše* blago je tamo gde su košnice našeg saznanja. Stalno smo na putu ka njima; kao rođenim krilatim životinjama i skupljačima duhovnog meda stalo nam je zapravo samo do toga da — nešto "donesemo kući". Inače, što se tiče života, takozvanih "doživljaja" — ko se od nas sa dovoljno ozbiljnosti odnosi prema tome? Ili ko ima dovoljno vremena za to? Pri takvim stvarima, bojim se, nikad nismo bili "na pravom mestu": ni naše srce nije tamo — pa ni naše uho! Naprotiv, kao što se neki bogom zanesen i u sebe utonuo čovek, u čijim ušima tek što je odjeknulo zvono označujući podne sa svojih dvanaest teških udaraca, najednom budi i pita se "šta je to zapravo izbilo?" tako i mi ponekad *naknadno* trljamo uši i u čudu se, pometeni, pitamo "šta smo to zapravo doživeli? Još više: ko *smo* mi zapravo?" i naknadno, kako rekosmo, odbrojavamo svih dvanaest drhtavih udaraca našeg doživljaja, našeg života, našeg *bića* — i pri tom, avaj, grešimo u brojanju... Upravo nužno ostajemo sebi strani, ne razumemo sebe, *moramo* u sebi videti nekog drugog, za nas za večita vremena važi stav "Svako je sebi najjudaljeniji"*** — za sebe mi nismo nikakvi "saznavajući"...

* Jevanđelje po Mateji 6, 21.

** Možda izokrenut citat iz Terencija: "Najbliži sam samom sebi" (Proximus sum egomet mihi).

2.

Moje misli o *poreklu* naših moralnih predrasuda — jer o njima je reč u ovom polemičkom spisu — našli su svoj prvi, pomalo oskudan i prethodan izraz u onoj zbirci aforizama koja nosi naslov *Ljudsko, odviše ljudsko. Knjiga za slobodne duhove*, i čije sam pisanje počeo u Sorentu u toku jedne zime koja mi je dozvolila da zastanem, kao što zastane neki putnik, i da pažljivije pogledam prostranu i opasnu zemlju kroz koju je moj duh dotle pugovao. Desilo se to u zimu 1876—77; same misli su starije. To su već bile uglavnom iste misli koje u ovoj raspravi ponovo izlažem: — nadajmo se da im je ovaj poduži interval dobrodošao, da su za to vreme postale zrelije, jasnije, jače, potpunije! A što se njih danas još čvrsto držim, što su se one same za to vreme sve čvršće među sobom povezivale, čak prožimale i srastale, to pojačava moju radosnu uverenost da one u meni od samog početka nisu nastajale pojedinačno, proizvoljno niti sporadično, već iz jednog zajedničkog korena, iz jedne *osnovne volje* saznanja koja je u dubini zapovedala, sve određenije govorila i postavljala sve određenije zahteve. Jedino tako, naime, i dolikuje jednom filozofu. Mi

nemamo nikakvo pravo da u bilo čemu budemo za *pojedinačno*: ne smemo pojedinačno ni u zabludu padati, niti pojedinačno do istine dolaziti. Naprotiv, sa nužnošću s kojom drvo donosi svoje plodove izrastaju iz nas naše misli, naše vrednosti, naša *da* i *ne*, naša *ako* i *da li* — sve je to srodno i međusobno povezano i sve su to svedočanstva jedne volje, jednog zdravlja, jednog podneblja, jednog sunca. — Da li *vama* pričaju ti naši plodovi? — Ali šta se to drveća tiče? Šta se to tiče nas, nas filozofa!...

3.

Pri jednoj meni svojstvenoj nedoumici koju nerado priznajem — ona se, naime, odnosi na *moral*, na sve što se dosad na zemlji slavilo kao moral — nedoumici koja se u mom životu pojavila tako rano, tako neizazvano, tako nezadrživo, tako u protivrečnosti sa sredinom, mojim godinama, uzorima i poreklom, da bih gotovo imao pravo da je nazovem svojim "a priori", morale su se moja radoznalost kao i moja sumnja prilično rano zadržati na pitanju kakvog je *porekla* naše dobro i zlo. U stvari, problem porekla zla počeo je da me prati već kao trinaestogodišnjeg dečaka: njemu sam posvetio, u godinama kad je "srce ispunjeno upola dečjim igrama, upola bogom", svoju prvu literarnu dečju igru, svoj prvi probni filozofski sastav — a što se tiče mog tadašnjeg *rešenja* problema, ja sam, kako je i pravo, iskazao čast bogu i učinio ga *ocem* zla. Da li je upravo *tako* tražilo od mene moje "a priori", ono novo, nemoralno, ili bar imoralističko "a priori" i, ah, tako antikantovski, tako zagonetan "kategorički imperativ" koji je govorio iz njega i za koji sam s vremenom imao sve više sluha, i ne samo sluha?... Srećom, na vreme sam naučio da razlikujem teološku predrasudu od moralne, pa poreklo zla nisam više tražio *iza* sveta. Nešto istorijskog i filološkog obrazovanja, računajući tu i urođen probirački smisao za psihološka pitanja uopšte, pretvorilo je ubrzo moj problem u drugi: pod kojim uslovima je čovek došao do toga da su oni vrednosni sudovi dobri i zli i *kakvu vrednost imaju oni sami*? Da li su oni dosad kočili ili potpomagali ljudsko napredovanje? Jesu li oni znak očajnog stanja, osiromašenja, izopačavanja života? Ili obrnuto, ogleda li se u njima punoća, snaga, volja života, njegova srčanost, njegovo pouzdanje, njegova budućnost? — Na to sam nalazio u sebi mnoge odgovore i odvažio se na njih, uočavao sam razlike među vremenima, narodima, položajima pojedinaca, specijalizovao sam svoj problem, iz odgovora su nikla nova pitanja, traženja, naslućivanja, verovatnoće: dok konačno nisam došao do sopstvene zemlje, do sopstvenog tla pod nogama, do nekog čitavog skrivenog, rastućeg, rascvetalog sveta, kao vekih tajnih vrtova o kojima niko nije smeo ništa slutiti... O, kako smo *srećni* mi, mi saznavaoi, samo ako umemo dovoljno dugo da čutimo!...

4.

Prvi podsticaj da objavim neku od svojih hipoteza o poreklu morala dala mi je jedna čista, uredna i pametna, pomalo i starmala knjižica, gde sam prvi put jasno zapazio jednu naopaku i neprirodnu vrstu genealoških hipoteza, zapravo njihovu *englesku* vrstu. Ta knjižica me je privukla — onom snagom koju poseduje svaka suprotnost, svaki antipod. Naslov knjižice je bio *Poreklo moralnih osećanja*, njen autor dr Paul Re, godina njenog objavljivanja 1877. Možda nikad nisam čitao nešto čemu bih tako dosledno, od rečenice do rečenice, od zaključka do zaključka, u sebi odgovarao sa *ne*, kao što je bio slučaj s ovom knjižicom: pa ipak bez ikakve zlovolje i nestrpljenja. U ranije pomenutom delu na kome sam tada radio osvrtao sam se, i kad je bila i kad nije bila prilika za to, na stavove ove knjige, ne upuštajući se u njeno opovrgavanje — šta me se uopšte tiče opovrgavanje! — nego, kako i priliči jednom pozitivnom duhu, stavljajući umesto onog što je neverovatno ono što je verovatnije, u nekim slučajevima umesto jedne zablude neku drugu. Tada sam, kako rekoh, prvi put na videlo dana izneo one hipoteze o poreklu kojima su posvećene ove rasprave, izneo sam ih nevešto —

najmanje bih to pred samim sobom hteo da prikrijem, još neslobodno, još bez sopstvenog jezika za ove sopstvene stvari i sa mnogo ponavljanja i kolebanja. Neka se, posebno, uporedi ono što sam u *Ljudskom, odviše ljudskom*, na str. 51, rekao o dvostrukoj predistoriji dobra i zla (naime iz kruga otmenih i kruga robova); isto tako, na str. 119, o vrednosti i poreklu asketskog morala; takođe na str. 78, 82, II, 35 o "moralnosti morala", onoj mnogo starijoj i iskonskijoj vrsti morala koja je *toto coelo** izvan altruističkog načina vrednovanja (u kojem dr Re, poput svih engleskih pisaca o poreklu morala, vidi moralni način vrednovanja *po sebi*); takođe na str. 74, *Putnik* str. 29, *Jutarnja rumen* str. 99 — o poreklu pravednosti kao izravnanju među približno jednako moćnim (ravnoteža kao pretpostavka svih ugovora, sledstveno i svakog prava); isto tako o poreklu kazne u *Putniku*, str. 25, 34, za koju teroristička namera nije ni bitna ni izvorna (kao što misli dr Re: — ona joj je tek umetnuta, pod određenim okolnostima, i uvek kao nešto sporedno, kao nešto naknadno dodato).

* Sasvim.

5.

U stvari, upravo tada mi je na srcu ležalo nešto mnogo važnije od mojih ili tuđih hipoteza o poreklu morala (ili, tačnije: ovo poslednje samo radi jedaog cilja za koji je ono jedno od mnogih sredstava). Za mene je u pitanju bila *vrednost* morala — i o tome treba da se raspravim gotovo jedino s mojim velikim učiteljem Šopenhauerom, kome se kao savremeniku obraća ona knjiga, strast i skrivena protivrečnost one knjige (jer i ona knjiga je bila "polemički spis"). Reč je, posebno, o vrednosti "neegoističkih" instinkata, instinkata sažaljenja, samoodricanja, samožrtvovanja koje je upravo Šopenhauer tako dugo pozlačivao, obogotvoravao i prenosio u onostranost dok mu konačno nisu ostale samo kao "vrednosti po sebi" na osnovu kojih je on *žicotu*, pa i sebi samom, *rekao ne*. Međutim, upravo protiv *ovih* instinkata govorila je iz mene sve načelnija podozrivost, sve dublja i dublja skepsa! Upravo tu sam video *veliku* opasnost za čovečanstvo, njegovo najsublimnije mamljenje i zavođenje — a kuda to? u ništa? — upravo tu sam ugledao početak kraja, zastoj, zamor koji se osvrće unazad, volju koja se okreće *protiv* života, poslednju bolest koja se nežno i setno najavljuje: shvatio sam moral sažaljenja koji se nezadrživo širio, zahvatajući čak i filozofe i povlačeći ih u bolest, kao najneugodniji simptom naše sve neugodnije evropske kulture, kao njen zaobilazni put ka jednom novom budizmu? Ka jednom budizmu Evropljana? ka — *nihilizmu*?... Naime, novo je to što moderni filozofi daju prednost sažaljenju i precenjuju njegovu vrednost: filozofi su se dosad slagali upravo u tome da je sažaljenje bezvredno. Navodim samo Platona, Spinozu, Larošfukoa i Kanta, četiri duha ne može biti različitija, ali saglasna u jednom: u nipodaštavanju sažaljenja.

6.

Na prvi pogled bi se reklo da je ovaj problem *vrednosti* sažaljenja i morala sažaljenja (ja sam protivnik sramnog modernog raznežavanja osećanja) nešto sasvim zasebno, neki upitnik za sebe; ali ko jednom tu zastane, ko *nauci* tu da postavlja pitanja, tome će se desiti ono što se desilo meni: — otvara mu se širok novi vidik, jedna mogućnost ga spopada kao neka vrtoglavica, izbija svaka vrsta nepoverenja, podozrenja i straha, vera u moral, u svaki moral se koleba — i na kraju se oglašava nov zahtev. Pa iskažimo ga, taj *novi zahtev*: nama je potrebna *kritika* moralnih vrednosti, *samu vrednost ovih vrednosti treba jednom staviti pod znak pitanja* — a za to je potrebno poznavanje uslova i okolnosti iz kojih su one izrasle, u kojima su se razvile i pomerile (moral kao posledica, kao simptom, kao maska, kao licemersvo, kao bolest, kao nesporazum; ali isto tako moral kao uzrok, kao lek, kao

stimulans, kao kočnica, kao otrov), a takvog poznavanja niti je dosad bilo, niti ga je iko želeo. *Vrednost* ovih "vrednosti" uzimana je kao data, kao stvarna, kao s one strane svakog dovođenja u pitanje; dosad nije bilo ni najmanje sumnje niti kolebanja kad je "dobro" ocenjivano kao vrednije od "zla", vrednije u smislu potpomaganja, korisnosti, uspevanja u pogledu na čoveka uopšte (uključujući i budućnost čoveka). Kako? A kad bi baš obrnuto bilo istina? Kako? Kad bi u "dobrom" bio i simptom nazadovanja, isto tako opasnost, zavodenje, otrov, narkotik pomoću koga bi sadašnjost možda živela *na račun budućnosti*? Možda ugodnije, bezopasnije, ali i u skromnijem stilu, niže?... Tako da bi upravo na moral padala krivica ako se jedna po sebi mogućna *najviša moć i raskoš* vrste čovek ne bi nikad postigla? Tako da bi upravo moral bio opasnost nad opasnostima?...

7.

Dovoljno je što sam sam, kad mi se ovaj vidik otvorio, imao razloga da se osvrnem za učenim, smelim i marljivim drugovima (to činim još i danas). Sad valja ogromnu, daleku i tako skrivenu zemlju morala — morala koja je stvarno postojao, stvarno živio — proputovati sa samim novim pitanjima i tako reći novim očima: a zar to ne znači gotovo isto toliko kao ovu zemlju tek otkriti?... Ako sam pri tom, pored drugih, mislio i na pomenutog dra Rea, to se desilo stoga što uopšte nisam sumnjao da bi ga priroda samih njegovih pitanja nagnala na ispravniju metodiku da dođe do odgovora. Da li sam se u tome varao? Moja želja je u svakom slučaju bila da jednom tako oštrom i nepristrasnom oku dam bolji pravac, pravac prema stvarnoj *istoriji morala*, i da ga na vreme upozorim da su engleske hipoteze obična šarena laža bez ikakvog oslonca na stvarnost. Jasno je kao dan koja boja za jednog istoričara morala mora biti sto puta važnija od te šarene: naime *siva*, hoću reći dokumentarna, ona koja se može stvarno utvrditi, koja je stvarno postojala; ukratko, to je ono celo dugo hijeroglifsko pismo prošlosti ljudskog morala koje je tako teško dešifrovati! *Ono* je dru Reu bilo nepoznato; ali on je čitao Darvina: — i tako se u njegovim hipotezama uljudno jedno drugom približavaju, na način koji je u najmanju ruku zabavan, Darwinova zver i najmoderniji, skromni moralni mekušac koji "više ne ujeda", ovaj poslednji s izrazom izvesne dobroćudne i tanane nemarnosti na licu, začinjene čak zrnem pesimizma i zamora, kao da se zapravo uopšte i ne isplati uzimati tako ozbiljno sve te stvari — probleme morala. A meni, obrnuto, izgleda da uopšte nema stvari koja bi više *zasluživala* da bude ozbiljno shvaćena; kao nagrada za to, možda će se jednog dana dobiti dozvola da se one shvate sa *vedre* strane. Jer vedrina ili, rečeno mojim jezikom, *vesela nauka* — to je nagrada: nagrada za dugu, smelu, marljivu i podzemnu ozbiljnost, za koju, dakako, nije svako sposoban. Ali onoga dana kad od sveg srca kažemo: "napred! i naš stari moral spada u komediju!", mi smo za dionizijsku dramu o "sudbini duše" otkrili nov zaplet i novu mogućnost: a on će već umeti da je iskoristi, na to se možemo kladiti, on, veliki, stari, večiti komediograf našeg života!...

8.

Ako je ovaj spis bilo kome nerazumljiv i ako ne prija njegovim ušima, krivica, kako mi se čini, nije nužno moja. On je dovoljno jasan pod pretpostavkom — a ja to pretpostavljam — da je čitalac prethodno čitao moje ranije spise i da pri tom nije žalio truda: u stvari, oni nisu dostupni. Na primer, što se tiče mog *Zaratustre* ne dopuštam da važi kao njegov poznavalac niko koga svaka od njegovih reči nije bar jednom teško ranila i bar jednom duboko uzbudila: jer on tek tada sme uživati privilegiju da je sa strahopoštovanjem učestvovao u halkionskom elementu iz kojeg je ovo delo rođeno, u njegovoj sunčanoj jasnoći, daljini, širini i izvesnosti. U drugim slučajevima, aforistički oblik predstavlja teškoću: ona je u tome što se taj oblik danas ne smatra *dovoljno teškim*. Jedan aforizam, valjano sačinjen i izliven, time što je

pročitao još nije "odgonetnut"; štaviše, tek kad se on pročita treba početi njegovo *tumačenje*, a za to je potrebno umeće tumačenja. U trećoj raspravi ove knjige dao sam model onoga što u takvom slučaju nazivam "tumačenjem": — toj raspravi prethodi jedan aforizam, a ona sama je njegov komentar. Da bi se tako čitanje uzdiglo do *umeća* potrebna je, pre svega drugog, jedna stvar koja je danas gotovo potpuno zaboravljena — i stoga ima još vremena da moji spisi postanu "čitljivi" — a za nju se mora biti gotovo krava, a nikako *ne* "moderan čovek": *preživljanje...*

Sils-Marija, Gornji Engadin, jul 1887.

PRVA RASPRAVA

"DOBRO I ZLO", "DOBRO I RĐAVO"

1.

Ovi engleski psiholozi kojima imamo da zahvalimo i za dosad jedine pokušaje da se dođe do istorije nastanka morala — zadaju nam sami sobom ne malu zagonetku; kao takvi, kao žive zagonetke, oni imaju, to treba priznati, jedno bitno preimućstvo u poređenju sa svojim knjigama — *oni sami su interesantni!* A šta zapravo hoće ti engleski psiholozi? Nalazimo ih uvek na istom poslu, po njihovoj sopstvenoj volji ili ne; nastoje, naime, da u prvi plan isture *partie honteuse** našeg unutrašnjeg sveta i da ono što je istinski delotvorno, vodeće, za razvoj odlučujuće traže upravo tamo gde bi intelektualni ponos čoveka najmanje *želeo* da ga nađe (na primer u *vis inertiae*** navike, ili u zaboravnosti, ili u slepoj i slučajnoj isprepletenosti i mehanici ideja, ili u bilo čemu čisto pasivnom, automatskom, refleksnom, molekularnom i iz osnova glupom) — šta zapravo goni te psihologe da uvek idu baš u *tom* pravcu? Je li to neki potajan, podmukao, prost, sam sebe možda nesvestan instinkt umanjiivanja čoveka? Ili možda pesimistička sumnjičavost, nepoverenje razočaranih, smraćenih, otrovnih i ozlojeđenih idealista? Ili neko sitno podzemno neprijateljstvo i mržnja prema hrišćanstvu (i Platonu) koji možda nisu prešli ni prag svesti? Ili čak neki pohlepan ukus za neobično, bolno-paradoksalno, problematično i besmisleno u životu? Ili najzad — od svega ponešto, malo prostote, malo sumornosti, malo antihrišćanstva, malo golicanja i zadirkivanja?... A meni kažu da su to prosto stare, hladne, dosadne žabe koje pužu i skakuću oko čoveka, uvlače se u njega, kao da se tu osećaju u svom pravom elementu, naime u *močvari*. Slušam to s odbojnošću, još više — ne verujem u to. A ako se sme želeći tamo gde se ne može znati, ja od sveg srca želim da to oko njih bude obrnuto — da ovi istraživači i mikroskopičari duše budu u osnovi hrabre, plemenite i gorde životinje koje umeju da obuzdaju svoje srce i svoj bol i koje su se toliko uzdigle da mogu sve svoje želje žrtvovati istini, *svakoj* istini, čak i običnoj, oporoj, ružnoj, neprijatnoj, nehrišćanskoj, nemoralnoj istini... Jer ima takvih istina.

* Sramnu stranu.

** Sili inercije.

2.

Svaka čast, dakle, dobrim duhovima koji mogu da vladaju u ovim istoričarima morala! Ali, na žalost, izvesno je da im nedostaje sam *istorijski duh*, da su ih napustili upravo svi

dobri duhovi same istorije! Svi oni odreda misle, kako je već stari običaj filozofa, *bitno* neistorijski; u to nema nikakve sumnje. Traljavost njihove genealogije morala izlazi na videlo odmah na početku, tamo gde je reč o tome da se otkrije poreklo pojma i suda "dobar". "Prvobitno su" — tako zaključuju oni — "neegoistične postupke hvalili i nazivali dobrim oni kojima su oni bili namenjeni, dakle oni kojima su oni bili *korisni*; kasnije je ovo poreklo pohvale *zaboravljeno*, i neegoistični postupci, zato što su *po navici* uvek bili hvaljeni kao dobri, prosto i doživljavani kao dobri — kao da su sami po sebi nešto dobro." Odmah se vidi: ovo prvo izvođenje već sadrži sve tipične crte idiosinkrazije engleskih psihologa — imamo "korisnost", "zaborav", "naviku" i na kraju "zabludu", sve kao podlogu jednog vrednovanja na koje je viši čovek dosad bio ponosan kao na neku vrstu preimućstva čoveka uopšte. Ovaj ponos *treba* da se slomi, ovo vrednovanje da se obezvredi: da li je to postignuto?... Za mene je, pre svega, jasno kao na dlanu da ova teorija na pogrešnom mestu traži i na pogrešno mesto postavlja izvoriste pojma "dobar": sud "dobar" *ne* potiče od onih kojima se dobrota ukazuje! Naprotiv, bili su to baš oni "dobri", to jest otmeni, moćni, oni koji su po položaju i mišljenju bili viši, koji su sami sebe i svoje delanje osetili i postavili kao "dobre", odnosno kao prvog ranga, nasuprot svemu niskom, neplemenitom, prostom i plebejskom. Iz ovoga *patosa distance*, oni su najpre stekli pravo da stvaraju vrednosti i da iskivaju nazive vrednosti: šta se njih ticala korisnost! Stanovište korisnosti je upravo u odnosu na takvo uzavrelo izviranje najviših vrednosnih sudova koji određuju i ističu rang — strano i neprikladno u najvišoj meri: tu je baš osećanje doseglo tačku suprotnu onoj temperaturi koju pretpostavlja svaka računaska mudrost, svaki račun korisnosti — i ne za jedanput, ne za jedan izuzetni čas, nego zanevek. Patos otmenosti i distance, kako je rečeno, trajno i dominantno opšte i osnovno osećanje jedne više vladajuće vrste u odnosu prema nižoj vrsti, prema jednom "dole" — *tu* je poreklo suprotnosti "dobar" i "rđav". (Pravo gospodara da daju imena seže sve dotle da bi se moglo dozvoliti da se čak i poreklo jezika shvati kao ispoljavanje moći vladajućih: oni kažu "to je to i to", oni zvukom daju pečat svakoj stvari i događanju, i time ih, tako reći, uzimaju u posed.) Ovim poreklom se objašnjava to što se reč "dobar" od samog početka *ne* vezuje nužno za "neegoistične" postupke: kako bi to trebalo da bude po praznoverici onih geneologa morala. Naprotiv, tek pri *propadanju* aristokratskih vrednosnih sudova se dešava da se sva ova suprotnost "egoistično" i "neegoistično" sve više nameće ljudskoj savesti — s njom najzad dolazi do izraza (i do reči), da se poslužim svojim jezikom, *instinkt stada*. Pa i tada treba još podosta vremena dok taj instinkt ne zagospodari u tolikoj meri da moralno vrednovanje zastane i ostane upravo pri onoj suprotnosti, kao što je to slučaj, na primer, u današnjoj Evropi: danas vlada predrasuda koja već snagom "fiksne ideje" i glavobolje izjednačava pojmove "moralno", "neegoistično", "nezainteresovano".

3.

S druge strane, međutim, sasvim nezavisno od istorijske neodrživosti one hipoteze o poreklu vrednosnog suda "dobro", ona boluje od psihološke protivrečnosti u sebi samoj. Korisnost neegoističnog postupka treba da je izvor njegove hvale, i taj izvor treba da bude *zaboravljen*: — a kako je to zaboravljanje uopšte *moгуćno*? Da nije možda korisnost takvih postupaka prestala u nekom trenutku? Tačno je upravo suprotno: ta korisnost je, štaviše, uvek bila opšte iskustvo, to jest nešto što se uvek iznova isticalo; znači nešto što se, umesto da iščezne iz svesti, umesto da bude zaboravljeno, moralo utiskivati svesti sa sve većom jasnoćom. Koliko je razumnija ona suprotna teorija (ona nije stoga istinitija) koju zastupa, na primer, Herbert Spenser: on pojam "dobro" postavlja kao suštinski jednak pojmu "korisno", "svrsishodno", tako da je čovečanstvo u sudovima "dobro" i "rđavo" sakupilo i potvrdilo upravo svoja *nezaboravljena* i *nezaboravna* iskustva o korisnom-svrsishodnom i štetnom-nesvrsishodnom. Prema ovoj teoriji, dobro je ono što se od pamtiveka pokazivalo kao korisno:

time ono može da potvrdi svoje važenje kao "vredno u najvišem stepenu", kao "vredno po sebi". I ovaj način objašnjavanja je, kako je rečeno, pogrešan, ali je barem samo objašnjenje po sebi razumno i psihološki održivo.

4.

Na *pravi* put mi je ukazalo pitanje šta zapravo oznake za "dobro" stvorene u raznim jezicima treba da znače u etimološkom pogledu: našao sam da one od prve do poslednje upućuju na *isti preobražaj pojma*, da je svugde "otmeno", "plemenito" u staleškom smislu, osnovni pojam iz koga se nužno razvija "dobro" u smislu "duševno-otmeno", "plemenito", "duševno-uzvišeno", "duševno-privilegovano": razvoj koji uvek teče uporedo s onim drugim koji od "prostog" "plebejskog", "niskog" na kraju vodi pojmu "rđavo". Najrečitiji primer za ovo poslednje je sama nemačka reč "schlecht" (rđavo) koja je identična s rečju "schlicht" (jednostavno, prosto) — uporediti sa "schlechtweg" (prosto-naprosto) "schlechterdings" (prosto-naprosto) — i koja je prvobitno označavala običnog, prostog čoveka bez sumnjičavog pogleda preko ramena, jednostavno kao suprotnost otmenom. Negde u vreme Tridesetogodišnjeg rata, znači prilično kasno, značenje se pomera ka ovome koje je danas u upotrebi. Čini mi se da je ovo u pogledu genealogije morala *bitan* uvid; što se do njega došlo tako pozno, razlog je u tome što demokratska predrasuda u modernom svetu sputava i ometa sva pitanja koja se tiču porekla. I to se dešava svuda — sve do prividno najobjektivnije oblasti prirodnih nauka i fiziologije, što će ovde biti samo naznačeno. A kakvu nesreću može izazvati ova predrasuda kad se rasplamsa do mržnje, naročito u moralu i istoriji, pokazuje poznati Beklov slučaj; *plebejstvo* modernog duha, koje je engleskog porekla, izbilo je tu još jednom na svom zavičajnom tlu, burno kao blatni vulkan i s onom presoljenom, preglasnom, prostačkom rečitošću s kojom su dosad govorili svi vulkani.

5.

S obzirom na naš problem, koji se s dobrim razlogom može nazvati *tihim* problemom i koji se probirljivo obraća samo nekim ušima, nije nevažno da se utvrdi da u onim rečima i korenima koji označavaju "dobro", još mnogostruko svetluca glavna nijansa po kojoj su se otmeni osećali upravo kao ljudi višeg ranga. Istina, oni se možda u najvećem broju slučajeva nazivaju prema svojoj prevlasti u moći (kao "moćnici", "gospodari", "zapovednici"), ili prema najvidljivijem znaku ove prevlasti, na primer kao "bogataši", "posednici" (to je smisao reči *arya* i odgovarajućih reči u iranskom i slovenskom jeziku). Ali i prema jednoj *tipičnoj karakternoj crti*: i to je upravo slučaj koji nas ovde zanima. Oni se nazivaju, na primer, "istinskima": pre svih to čini grčko plemstvo čiji je zastupnik megarski pesnik Teognid. Reč *εσθλος* [*esthlos*] koja je iskovana za to, prema svom korenu znači čoveka koji *jeste*, koji ima realnost, koji je stvaran, istinit; zatim, jednim subjektivnim obrtom, istinit je dobio značenje istinski: u toj fazi preobražavanja pojma, ta reč postaje obeležje i lozinka plemstva i potpuno dobija smisao "plemenit", radi razgraničavanja od *lažnog* prostog čoveka kako ga shvata i prikazuje Teognid — dok konačno, posle propasti plemstva, reč ostaje za označavanje plemenitosti duše i postaje, tako reći, zrela i slatka. U reči *κακος* [*kakos*: rđav, ružan, kukavan.] kao i *δειλος* [*deilos*: Strašljiv, slab, nemoćan.] (plebejac nasuprot onome koji je *αγαθος* [*agatos*: dobar, valjan, plemenit.]) podvučena je strašljivost, kukavičluk: to je možda nagoveštaj u kom pravcu treba tražiti etimološko poreklo reči *αγαθος* (*agatos*) koja se može tumačiti na više načina. U latinskom *malus*[loš] (uz koje stavljam grčko *μελας* [*melas*: crn, mrk, mračan.]) moglo bi da označava prostog čoveka kao tamnopotog, pre svega sa crnom kosom ("*hic niger est* — ": *Ovaj je crn...*" (Horacije, *Satire*, I, 4, 85)), kao prearijskog stanovnika na italijanskom tlu koji se od svetlije, plave osvajačke arijske rase koja je postala

vladajuća, najjasnije razlikovao po boji kože; bar mi je galski pružio potpuno odgovarajući slučaj — *fin* (na primer u imenu Fin-Gal), reč koja označava plemstvo, i na kraju dobar, plemenit, čist, prvobitno plavokos nasuprot tamnopotim crnokosim starosedeocima. Kelti su, uzgred rečeno, bili apsolutno beloputa rasa; pogrešno je kad se one zone uglavnom tamnokosog stanovništva koje su uočljive na brižljivije rađenim etnografskim kartama Nemačke dovode u vezu s nekim keltskim poreklom ili mešanjem krvi, kako to još Virhov čini: naprotiv, to su tragovi *prearijskog* stanovništva Nemačke. (Isto to važi za gotovo celu Evropu: u suštini, pobeđena rasa je tu najzad ponovo preovladala u boji kože, kratkoći lobanje, možda čak i u intelektualnim i socijalnim instinktima: ko nam garantuje da moderna demokratija, još moderniji anarhizam i naročito ona sklonost "komuni", najprimitivnijem društvenom obliku, koja je sada zajednička svim evropskim socijalistima, ne znače u stvari jedno snažno *izrođavanje* — i da je osvajačka *rasa gospodara*, arijska rasa, počela i fiziološki da podleže?...) Mislim da latinsko *bonus*[dobar] smem tumačiti kao "ratnik" pod pretpostavkom da *bonus* s pravom svodim na stariji *duonus* (uporedi *bellum* = *duellum* = *duen-lum*, u kome mi se čini da je sačuvano ono *duonus*. *Bonus* dakle kao čovek raspre, razdvajanja (*duo*), kao ratnik: vidi se šta je u starom Rimu činilo "dobrotu" jednog čoveka. Zar ne bi i samo nemačko "*Gut*" (dobro) moglo da znači "der Göttliche" (božanski), čovek "božanskog roda"? I da bude identično s imenom naroda (prvobitno pl.), "die Gothen" (Goti)? Ovde nije mesto da se govori o razlozima za ovu pretpostavku.

6.

Od ovog pravila da pojam političkog preimućstva uvek prelazi u pojam duševnog preimućstva ne čini još nikakav izuzetak (mada za izuzetke ima nekog osnova) kad je najviša kasta u isto vreme *sveštenečka* kasta, pa onda za svoju opštu oznaku radije upotrebljava predikat koji podseća na njenu sveštenečku funkciju. Tu se na primer "čist" i "nečist" prvi put sučeljavaju kao staleška obeležja; i tu razvoj dovodi kasnije do "dobrog" i "rđavog" u smislu koji više nije staleški. Uostalom, valja upozoriti na to da se ovi pojmovi "čist" i "nečist" ne uzimaju od samog početka suviše strogo, preširoko, ili čak i simbolično: naprotiv, svi pojmovi drevnog čovečanstva shvatani su u početku, u meri koju jedva možemo zamisliti, grubo, nezgrapno, spoljašnje, usko, neposredno i naročito *nesimbolično*. "Čist" je u početku samo onaj čovek koji se pere, koji se odriče nekih jela koja izazivaju kožne bolesti, koji ne spava s prljavim ženama iz nižih slojeva, koji se grozi krvi — ne više, ne mnogo više! S druge strane, iz celog načina života uglavnom sveštenečke aristokratije, zaista se jasno pokazuje zašto su se ovde tako rano mogle suprotnosti vrednovanja na opasan način usrdno prihvatiti i zaoštriti; i zaista su naposljetku preko njih nastale između čoveka i čoveka provalije koje nijedan Ahil slobodoumlja ne može bez groze preskočiti. Od samog početka ima nečeg *nezdravog* u takvim sveštenečkim aristokratijama i u njihovim navikama kojima je delanje strano, koje su delom potuljene, delom osećajno-eksplozivne i usled kojih su, izgleda, sveštenicima svih vremena gotovo neminovno svojstvene stomadne bolesti i neurastenija; a što se tiče onoga što su oni sami kao lek pronašli protiv tih svojih bolesti — zar se ne bi moralo reći da se to naposljetku, u svom naknadnom dejstvu, pokazalo kao stotinu puta opasnije od bolesti koju je trebalo da leči? Samo čovečanstvo još boluje od naknadnog dejstva ovih sveštenečkih naivnosti u načinu lečenja! Setimo se, na primer, izvesnih oblika dijete (izbegavanje mesa), posta, polnog uzdržavanja, bežanja "u pustinju" (izolacija po Vir Mičelu, doduše bez naknadnog gojenja i prejedanja, koja je najdelotvornije sredstvo protiv svake histerije asketskog ideala), dodajući tome svu sveštenečku metafiziku neprijateljsku prema čulima, što je navodi na lenost i mudrijašenje, njeno samohipnotizovanje na način fakira i bramana —

Brama korišćen kao stakleno dugme i fiksna ideja — i konačnu, sasvim razumljivu opštu zasićenost zajedno s njenim radikalnim lekom, onim *ništa* (ili bogom: — težnja ka *unio mystica** sa bogom je težnja budista ka ništavilu, nirvani — i ništa više!). Kod sveštenika sve postaje opasnije, ne samo sredstva i veštine lečenja nego i oholost, osveta, oštroumnost, neumerenost, ljubav, vlastoljublje, vrlina, bolest; — s izvesnom osnovanošću, svakako bi se moglo takođe dodati da je tek na tlu ovog *bitno opasnog* oblika čovekovog postojanja, sveštениčkog, čovek uopšte postao *zanimljiva životinja*, da je tek ovde ljudska duša u jednom višem smislu dobila *dubinu* i postala *zla* — a to su dva osnovna vida dosadašnje nadmoći čoveka nad ostalim životinjama!...

* Mistično jedinstvo.

7.

Verovatno je već postalo jasno kako se sveštениčki način vrednovanja može odvojiti od viteško-aristokratskog i dalje razviti u njegovu suprotnost; za to ima povoda naročito onda kad sveštениčka kasta i ratnička kasta nastupaju surevnjivo jedna prema drugoj i kad ne mogu da se slože oko toga kome pripada prvenstvo. Viteško-aristokratski vrednosni sudovi imaju za pretpostavku izrazitu telesnost, cvatuće, bogato, čak prebujno zdravlje, računajući tu i ono što uslovljava njegovo održavanje: rat, pustolovinu, lov, ples, borbene igre i uopšte sve što uključuje snažno, slobodno, vedro delanje. Sveštениčko-otmeni način vrednovanja ima — to smo videli — druge pretpostavke: dovoljno loše za njega ako je reč o ratu! Sveštениci su, kao što je poznato, *najljući neprijatelji* — a zašto? Zato što su nemoćni. Iz nemoći, mržnja kod njih raste do čudovišnosti i jezivosti, prerasta u najduhovnije i najotrovnije. Ljudi obuzeti pravom velikom mržnjom u svetskoj istoriji uvek su bili sveštениci; oni su bili obuzeti i najotrovnijom mržnjom: — s duhom sveštениčke osvete, jedva da se uopšte može uporediti neki drugi duh. Ljudska istorija bi bez duha koji je u nju došao od nemoćnih bila isuviše glupa stvar: — uzmimo odmah najveći primer. Sve što je na zemlji učinjeno protiv "plemenitih", "moćnih", "gospodara", "vlastodržaca" nije pomena vredno u poređenju s onim što su protiv njih učinili *Jevreji*: Jevreji, onaj sveštениčki narod koji je, sebi zadovoljenje od svojih neprijatelja i porobljivača umeo da pribavi jedino radikalnim preokretanjem njihovih vrednosti, dakle činom *najduhovnije osvete*. Jedino to je odgovaralo jednom sveštениčkom narodu, narodu sa najsuzdržanijom sveštениčkom osvetoljubivošću. Niko drugi nego Jevreji su bili oni koji su se drznuli da sa zastrašujućom doslednošću preokrenu aristokratsko vrednosno izjednačavanje (dobar = otmen = moćan = lep = srećan = bogu mio) i da se zubima najponornije mržnje (mržnje nemoći) toga drže, naime "samo bedni su dobri; samo siromašni, nemoćni, samo ljudi iz nižih slojeva su dobri; isto tako, pobožni su jedino paćenici, siromašni, bolesni, ružni, jedino su oni bogougodni, samo za njih postoji blaženstvo — a vi, naprotiv, vi otmeni i moćni, vi ste za sva vremena zli, svirepi, pohlepni, nezasitljivi, bezbožni; vi ćete takođe za sva vremena ostati nesrećni, prokleti i odbačeni!"... Zna se ko je nasledio ovo jevrejsko preokretanje vrednosti... Što se tiče ogromne i preko svake mere kobne inicijative koju su Jevreji pokrenuli ovom najprincipijelnijom od svih objava rata podsećam na stav do koga sam došao drugom prilikom (*S one strane dobra i zla*, str. 118) — naime da s Jevrejima počinje *robovski ustanak u moralu*: onaj ustanak koji za sobom ima istoriju dugu dve hiljade godina i koji smo danas izgubili iz vida samo stoga što je on — bio pobedonosan...

8.

A vi to ne razumete? Vi nemate oči za nešto čemu je trebalo dve hiljade godina da bi pobedilo?... Tome se ni najmanje ne treba čuditi: sve što je *dugo*, teško je videti, sagledati. A

dogodilo se ovo: iz stabla onog drveta osvete i mržnje, jevrejske mržnje — najdublje i najsublimnije, naime mržnje koja stvara ideale i preinačuje vrednosti, kojoj na zemlji nikad nije bilo ravne — izraslo je nešto isto tako neuporedivo, jedna nova *ljubav*. najdublja i najsublimnija od svih vrsta ljubavi: — a iz koga drugog stabla bi i mogla izrasti?... Ali neka se ne misli da je ona možda izrasla kao direktna negacija one žeđi za osvetom, kao suprotnost jevrejske mržnje! Ne, istina je obrnuto! Ta ljubav je izrasla iz njega, kao njegova krošnja, kao trijumfalna kruna koja se naširoko i sve šire razvijala u najčistijem sjaju i obilju sunca, koja je tako reći u carstvu svetlosti i u visinama, prema ciljevima one mržnje, prema pobjedi, plenu, zavodačenju rasla s istom nagonom snagom s kojom su koreni ove mržnje sve dublje i požudnije prodirali u sve što je bilo duboko i zlo. Ovaj Isus iz Nazareta kao ovaploćeno jevanđelje ljubavi, ovaj "spasitelj" koji siromašnima, bolesnima, grešnima donosi blaženstvo i pobjedu — zar nije on bio upravo zavodačenje u svom najstrašijem i najneodoljivijem obliku, zavodačenje i zaobilazni put upravo ka onim *jevrejskim* vrednostima i novinama u idealu? Zar nije Izrael baš zaobilaznim putem ovog "spasitelja", ovog prividnog protivnika i podrivača Izraela, postigao poslednji cilj svoje sublimne osvetoljubivosti? Zar ne spada u tajanstvenu crnu magiju istinski velike politike osvete, politike dalekovide, podzemne, sporonapredujuće i proračunate osvete da je Izrael sam morao pred licem celog sveta poreći i na krst razapeti istinsko oruđe svoje osvete kao nešto krajnje neprijateljsko, da bi "ceo svet", to jest svi protivnici Izraela mogli bez podozrenja da zagrizu upravo taj mamac? I zar bi čovek uopšte mogao, uz pomoć sve prefinjenosti duha, izmisliti neki *opasniji* mamac? Nešto što bi po zavodljivoj, omamljivoj, opojnoj, pogubnoj snazi bilo ravno onom simbolu "svetog krsta", onom jezivom paradoksu "boga na krstu", onoj misteriji nezamislive, krajnje svireposti i samoraspeća boga *radi spasa čoveka*?... Izvesno je bar to da je *sub hoc signo** Izrael sa svojom osvetom i preokretanjem svih vrednosti, dosad uvek iznova trijumfovaio nad svim *plemenitijim* idealima...

* Pod tim znakom.

9.

"Ali šta tu još pričate o *plemenitijim* idealima! Pomirimo se s činjenicom: pobedio je narod — ili 'robovi', ili 'puk', ili 'stado', ili kako god hoćete to da zovete — ako se to desilo posredstvom Jevreja, pa dobro! Tako nikad jedan narod nije imao veću svetskoistorijsku misiju. 'Gospodari' su uklonjeni; pobedio je moral prostog čoveka. Može se ta pobjeda shvatiti i kao trovanje krvi (ona je izmešala rase) — ne osporavam; ali nesumnjivo je da je ta intoksikacija *uspela*. 'Iskupljenje' ljudskog roda (naime od 'gospodara') na najboljem je putu; sve se vidno judaizuje, ili hristijanizuje, ili plebejizuje (koliko nam reči kazuju!). Čini se da je tok ovog trovanja kroz celo telo čovečanstva nezadrživ, njegov tempo i korak mogao bi odsad biti čak sve sporiji, tananiji, nečujniji, promišljeniji — vremena ima... Ima li crkva u tom pogledu i danas još neki *nužan* zadatak, ima li uopšte još uvek pravo na opstanak? Ili bi se moglo i bez nje? *Quaeritur*. * Izgleda da ona onaj tok pre koči i zadržava nego da ga ubrzava? Pa možda upravo to i jeste neka korisnost... Ona je svakako malo-pomalo postala nešto grubo i seljačko, nešto što smeta osetljivoj inteligenciji i istinski modernom ukusu. Ne bi li bar trebalo da bude malo lukavija? Danas ona više odbija nego što privlači... Kome bi od nas uopšte bilo do slobodoumlja kad ne bi bilo crkve? Odbija nas crkva, a *ne* njen otrov ... Nezavisno od crkve, mi volimo otrov..." — To je epilog jednog "slobodnog duha" mom govoru, jedne poštene životinje, kako je to dovoljno pokazao, a povrh toga i jednog demokrata; do tog trenutka me je slušao, ali nije izdržao da me sluša kako ćutim. Jer ja na ovom mestu imam o mnogo čemu da ćutim.

* Postavlja se pitanje.

Robovski ustanak u moralu počinje time što sam *ressentiment** postaje stvaralački i rađa vrednosti: *ressentiment* takvih bića kojima je uskraćeno pravo reagovanje, reagovanje činom, koja se obeštećuju samo imaginarnom osvetom. Dok svaki otmeni moral izrasta iz trijumfujućeg samopotvrđivanja, robovski moral unapred kaže ne onom što je "izvan", što je "drugo", što "nije on sam": i ovo ne je njegov stvaralački čin. Ovo okretanje pogleda koji postavlja vrednosti — ovaj *nužni* pravac ka drugom, prema spolja, umesto nazadka samom sebi — spada upravo u *ressentiment*: robovskom moralu, da bi nastao, uvek je potreban najpre jedan suprotni, spoljni svet, fiziološki rečeno potrebni su spoljni nadražaji da bi uopšte delovao — njegova akcija je iz osnova reakcija. Obrnut je slučaj kod otmenog načina vrednovanja: on deluje i raste spontano, on svoju suprotnost traži samo radi toga da bi sam sebi još zahvalnije, još radosnije rekao da — njegov negativni pojam "nisko", "prosto", "rdavo" je samo naknadna bleđa kontrastna slika u odnosu na njegov pozitivni skroz-naskroz životom i strašću prožet osnovni pojam "mi otmeni, mi dobri, mi lepi, mi srećni!" Ako se otmen način vrednovanja prevvari i ogreši o realnost, to se dešava u odnosu na onu sferu koja mu *nije* dovoljno poznata, od čijeg se stvarnog poznavanja čak kruto brani: pod određenim okolnostima, on u krivom svetlu vidi sferu koju prezire, sferu prostog čoveka, nižih slojeva naroda; s druge strane valja imati na umu da će afekt prezira, pogleda s visine, nadmenog pogleda, ako krivotvori sliku onoga koga prezire, daleko zaostajati za krivotvorenjem kojim se uzdržana mržnja, osveta, nemoćnog ogrešuje o svog protivnika — *in effigie*,** naravno. U stvari, u preziranju ima suviše nemarnosti, suviše nepromišljenosti, olakog uzimanja, suviše previđanja i nestrpljenja, suviše čak i samozadovoljstva da bi ono bilo u stanju da svoj predmet pretvori u pravu karikaturu i grdobu. Ipak ne treba prećuti ni one gotovo blagonaklone nijanse koje na primer grčko plemstvo unosi u svaku reč kojom prosti narod od sebe odbija, kako se stalno radi ublažavanja upliće neka vrsta sažaljivosti, obzirnosti, uviđavnosti, sve dok na kraju gotovo sve reči koje se odnose na prostog čoveka ne preostanu kao izrazi za "nesrećan", "sažaljenja vredan" (uporedi δειλος[*deilos*: slab, kukavan.], δειλαιος[*deilaïos*: jadan, bedan.], πονηρος[*poneros*: nikogović, beskoristan, prizeman, kukavički.], μοχθηρος[*mochtheros*: nevoljnik, nitkov, trpi oskudicu.] pri čemu ove dve poslednje označavaju zapravo prostog čoveka kao ropskog radnika i tovarnu životinju) — i kako, na drugoj strani, reči "rdav", "nizak", "nesrećan" nikad više nisu prestale da u grčkom uhu odzvanjaju tonom u kome prevagu ima "nesrećan". To je ostatak starog, plemenitijeg aristokratskog načina vrednovanja koji se sebe ne odriče ni u preziranju (filologe bismo podsetili na smisao u kojem se upotrebljavaju οἰζυρος[*oizyros*: zlosrećan.], ἀνολβος[*anolbos*: siromašan, jadan, nesrećan.], τλημων[*tlemon*: bedan, siromašan.], δυστυχειν[*dystychein*: biti zle sreće.], ξυμφορα[*xymphora*: usud, nesreća.]). "Ljudi plemenita roda" su se i *osećali* upravo kao "srećni"; oni svoju sreću nisu morali veštački da grade tek pogledom na svoje neprijatelje, niti da sami sebe nekako uveravaju i sami sebe da *lažu* kako su srećni (kako to obično čine osvetoljubivi ljudi); a isto tako su oni, kao potpuni, snagom nabijeni, pa prema tome *nužno* aktivni ljudi, znali da je sreća neodvojiva od delanja — delanje se kod njih nužno računa u sreću (otuda i poreklo izraza εὐ πράττειν[*eu prattein*: valjano delati.]) — sve to u suprotnosti prema "sreći" nemoćnih, potlačenih, onih koji pate od otrovnih i neprijateljskih osećanja, kod kojih se sreća javlja uglavnom kao narkoza, ošamućenost, mirovanje, spokoj, "sabat", duševno i telesno opuštanje, ukratko *pasivno*. Dok se otmen čovek sam prema sebi odnosi s poverenjem i otvorenošću (γενναίος[*gennaios*: visoko rođen, otmen, visoko misaon.], "plemenitog roda", podvlači nijansu "iskren", pa i "naivan"), osvetoljubiv čovek nije ni iskren ni naivan, niti sam prema sebi pošten i otvoren. Njegova duša je *podozriva*; njegov duh voli budžake, tajne puteve i zadnja vrata, sve što je prikriveno godi mu kao *njegov* svet, *njegova* sigurnost, *njegovo* okrepljenje; on se razume u ćutanje, nezaboravljanje, čekanje, privremeno

samoumanjivanje, samounižavanje. Rasa takvih osvetoljubivih ljudi će na kraju nužno biti *razložnija* od svake otmene rase, ona će razložnost i poštovati na sasvim drugi način: naime, kao egzistencijalni uslov prvog reda, dok razložnost kod otmenih ljudi ima obično u sebi i neki blag ukus luksuza i prefinjenosti: — ona ovde ni izdaleka nije tako bitna kao savršena sigurnost delovanja regulativnih *nesvesnih* instinkata, ili čak kao izvesna nepromišljenost, recimo bezumno srljanje, bilo u opasnosti ili na neprijatelja, ili kao buran iznenadan izliv gneva, ljubavi, strahopoštovanja, zahvalnosti i osvetoljubivosti, po kojima su u sva vremena prepoznavane otmene duše. I sam *ressentiment* otmenog čoveka, ukoliko se pojavi kod njega, nastupa i iscrpljuje se, naime, u neposrednoj reakciji, pa stoga ne *truje*: s druge strane, on se i ne javlja u mnogim slučajevima u kojima je kod slabih i nemoćnih neizbežan. Ne moći zadugo uzeti ozbiljno svoje neprijatelje, svoje nesreće, čak ni svoja *nedela* — to je obeležje jakih bujnih priroda u kojima je obilje plastične, tvoračke, zaceljujuće i za zaboravljanje sposobne snage (dobar primer za to iz modernog sveta je Mirabo, koji nije imao pamćenja za nanese mu uvrede i niskosti i koji nije mogao da ih prašta samo stoga što ih je — zaboravio). Takav čovek jednim trzajem strese sa sebe mnogo gamadi koja se kod drugih upije u kožu; samo tu je isto tako mogućna, ako je uopšte u ovom svetu mogućna — prava "*ljubav prema svojim neprijateljima*". Koliko samo strahopoštovanja ima otmen čovek prema svojim neprijateljima! — a takvo strahopoštovanje je već most ka ljubavi... On traži svog neprijatelja za sebe, kao svoje odličje, on čak ne podnosi drukčijeg neprijatelja osim onog kod koga nema ništa za preziranje, a ima *vrlo mnogo* za poštovanje! Nasuprot tome treba zamisliti "neprijatelja" kako ga zamišlja čovek osвете — i upravo tu je njegov čin, njegovo stvaranje: on je smislio "opakog neprijatelja", "*nevaljalca*", i to kao osnovni pojam na osnovu koga kao pasliku i kopiju zamišlja i jednog "dobrog" — samog sebe!...

* Želja za osvetom.

** U slici.

11.

Dakle, to je upravo suprotno onome što čini otmen čovek koji osnovni pojam "dobro" unapred i spontano, naime iz sebe, zamisli i tek na osnovu toga stvara sebi predstavu o "rđavom"! Ovo "rđavo" otmenog porekla i ono "zlo" iz kotla nezasićene mržnje — prvo naknadna, uzgredna tvorevina, komplementarna boja, drugo, nasuprot tome, original, početak, pravi *čin* u koncipiranju robovskog morala — kako su različite te dve reči, "rđavo" i "zlo", obe prividno suprotstavljene istom pojmu "dobro"! Međutim, *nije* to isti pojam "dobro": štaviše, upitajmo se ipak *ko* je zapravo "zao" u smislu morala osvetoljubivosti. Sa svom strogošću, odgovor glasi: *upravo* "dobar" drugog morala, upravo otmen čovek, moćan, gospodar, samo suprotno obojen, suprotno protumačen, suprotno viđen otrovnim okom želje za osvetom. Jednu stvar bismo tu najmanje osporavali: ko je one "dobre" upoznao samo kao neprijatelje nije upoznao ništa drugo do *zle neprijatelje*, a isti ljudi koje moral, poštovanje, običaj, zahvalnost, još više uzajamno nadziranje i ljubomora *inter pares** drže u granicama dozvoljenog, koji se, s druge strane, u međusobnim odnosima pokazuju tako dovrtljivi u uviđavnosti, samosavlađivanju, delikatnosti, odanosti, ponosu i prijateljstvu — ti isti ljudi kad iziđu iz svoga kruga, tamo gde počilje strano, *tuđina*, nisu mnogo bolji od razjarenih zveri. Tu su oni oslobođeni svake socijalne prinude, u divljini nalaze naknadu za napetost koju stvara dugotrajno zatvaranje i ograđivanje u miru zajednice, oni se *vraćaju* u nevinost zverinje svesti kao likujuća čudovišta koja možda iz užasnog niza ubistava, spaljivanja; skrnavljenja, zlostavljanja izlaze s takvom drskošću i duševnom ravnotežom kao da je izvršen samo neki mladalački nestašluk, uvereni u to da pesnici ponovo za dugo vreme imaju šta da opevaju i hvale. U srži svih ovih otmenih rasa ne može se prevideti zver, veličanstvena *plava zver* koja požudno traga za plenom i pobedom; toj skrivenoj srži je s vremena na vreme potrebno

rasterećenje, zver mora ponovo napolje, mora opet nazad u divljinu: — rimsko, arapsko, germansko, japansko plemstvo, homerovski junaci, skandinavski Vikinzi — u pogledu te potrebe, svi su oni jednaki. Pojam "varvarin" ostavljale su otmene rase na svim stazama kojima su prošle; čak i u njihovoj višoj kulturi izbija svest o tome i čak dičenje time (na primer kad Perikle u onoj svojoj čuvenoj nadgrobnoj besedi kaže svojim Atinjanima: "Po svim zemljama i morima naša smelost je krčila sebi put, podižući svuda neprolazne spomenike kako onom što je dobro *tako i onom što je rđavo u nama*"). Ova "smelost" otmelih rasa, bezumna, apsurdna, iznenadna, kako se ispoljava, neproračunljivost, čak neverovatnost njihovih pothvata — Perikle s velikom hvalom ističe *ραθυμία* [*rhathymia*: Lakomislenost, bezbrižnost.] Atinjana — njihova ravnodušnost i prezir prema sigurnosti, telu, životu, udobnosti, njihova bezgranična vedrina i dubina zadovoljstva u svem razaranju, u svim slastima pobeđe i svireposti — sve se to za one koji su to trpeli slilo u sliku "varvarin", "zli neprijatelj", možda "Got", "Vandal". Duboko, strašno nepoverenje koje Nemac pobuđuje čim dođe do vlasti, i danas ponovo — još uvek je naknadna posledica onog neizbrisivog užasa s kojim je Evropa vekovima posmatrala divljanje plave germanske zveri (mada između starih Germana i nas Nemaca jedva da postoji pojmovno, a kamoli krvno srodstvo). Ranije sam nekom prilikom skrenuo pažnju na nedoumicu Hesioda kad je smišljao sukcesiju kulturnih razdoblja i pokušavao da je izrazi pomoću zlata, srebra i bronz: on nije znao šta će sa protivrečnošću koju mu je pokazivao veličanstveni, ali isto tako grozoviti, nasilnički svet Homera, pa je od jednog razdoblja napravio dva koja je stavio jedno za drugim — prvo, razdoblje trojanskih i tebanskih heroja i polubogova onako kako je taj svet ostao u pamćenju aristokratskih rodova koji su u tom svetu imali saojne pretke; zatim bronzano razdoblje, kako je taj isti svet izgledao u očima potomaka potlačenih, opljačkanih, zlostavljanih, porobljenih i prodatih: kao doba bronz, kako smo rekli, tvrdo, hladno, surovo, bezosećajno i besavesno, koje je sve pred sobom gazilo i krvlju obojilo. Pretpostavimo da je istina ono što se danas bez daljega prihvata kao "istina", da je *smisao svekolike kulture* upravo to da se iz zveri "čovjek" odgoji jedna pitoma i civilizovana životinja, jedna *domaća životinja*, onda bi se, bez sumnje, svi oni instinkti reagovanja i osvetoljubivosti pomoću kojih su plemeniti rodovi zajedno sa svojim idealima na kraju osramoćeni i nadvladani, morali smatrati pravim *oruđima kulture*; time, naravno, još ne bi bilo rečeno da su istovremeno njihovi *nosioči* i sami predstavljali kulturu. Naprotiv, suprotno bi bilo ne samo verovatno — ne! To je danas *očigledno*! Ovi nosioči ugnjetačkih i na odmazdu ustremljenih instinkata, potomci svega evropskog i neevropskog ropstva, naročito svega prearijskog stanovništva — predstavljaju *nazadak* čovečanstva! Ova "oruđa kulture" su sramota čovečanstva, i pre su razlog da se posumnja u "kulturu" uopšte, pre su argumenti protiv nje! Možda je sasvim u pravu onaj ko se plaši plave zveri u srži svih otmelih rasa i ko je na oprezu: ali ko se ne bi sto puta radije bojao ako se ujedno može diviti, nego da se *ne* boji, a da se pri tom ne može osloboditi odvratnog prizora neuspelog, umanjenog, zakrčljalog, zatrovanog? I nije li to *naša* kob? Šta danas pobuđuje *našu* zlovolju prema "čovjeku"? — Jer mi *patimo* od čoveka, tu sumnje nema. — *Nije* to strah; pre će biti to što u čoveku nema više ničega čega bi se trebalo bojati, što je crv "čovjek" u prvom planu i što gmiže, što je "pitomi čovek", beznadežno osrednji i otužan čovek već navikao da se oseća kao cilj i vrhunac, kao smisao istorije, kao "viši čovek"; — štaviše, on čak ima izvesno pravo da se tako oseća ukoliko se oseća udaljenim od obilja neuspelog, bolešljivog, umornog, preživelog, na šta Evropa danas počinje da zaudara, ukoliko se, dakle, oseća kao nešto bar relativno uspelo, bar za život još sposobno, bar kao nešto što potvrđuje život...

* Među jednakima.

Na ovom mestu ne prigušujem uzdah i ne odričem se poslednje nade. Šta je to što je upravo meni sasvim nepodnošljivo? To s čime sam ne mogu da izađem nakraj, što me guši i zbog čega se jedem? Rđav vazduh! Rđav vazduh! Što mi se približava nešto neuspelo, što moram da trpim zadah utrobe neke neuspele duše!... Kakvu je sve nevolju, kakvo lišavanje, nevreme, bolest, muku, usamljenost, čovek inače u stanju da podnese? U osnovi, sa svim ostalim čovek izlazi nakraj, rođen kao što jeste za život u podzemlju i borbi; uvek se ponovo izlazi jednom na svetlo, uvek se ponovo doživljava svoj zlatni čas pobeđe — i onda čovek stoji, kako je rođen, nesalomljiv, zapet, spreman za novo, za još teže, dalje, kao luk koji svaka nevolja još dalje sve više zateže. Ali s vremena na vreme otvara mi se — kao da postoje neke nebeske pokroviteljice, s one strane dobra i zla — pogled samo na nešto savršeno, dokraja uspelo, srećno, moćno, pobedonosno, u čemu ima i nečega čega se treba bojati! Na čoveka koji opravdava *čoveka*, na komplementarni i spasavajući srećan slučaj čoveka zbog koga se još može održati *vera u čoveka*!... Jer ovako je to: umanjivanje i izjednačavanje evropskog čoveka kriju *našu* najveću opasnost, jer taj prizor zamara... Mi danas ve vidimo ništa što hoće da bude veće, mi slutimo da sve postaje još niže i niže, tanje, dobroćudnije, pametnije, ugodnije, prosečnije, ravnodušnije, više kinesko, više hrišćansko — čovek, van svake sumnje, postaje sve "bolji"... Upravo tu leži kob Evrope — zajedno sa strahom od čoveka izgubili smo i ljubav prema njemu, strahopoštovanje pred njim, nadanje u njega, čak i volju za njega. Izgled čoveka sad malo zamara — šta je nihilizam danas ako nije *to*?... Mi smo siti *čoveka*...

13.

Ali vratimo se nazad: problem *drugog* porekla "dobrog", problem dobra kako ga je izmislio osvetoljubiv čovek traži svoje rešenje. — Nije nikakvo čudo što se jagnjad ljuti na velike ptice grabljivice: samo to nije razlog da se velikim pticama grabljivicama zameri što hvataju malu jagnjad. Pa ako jaganjci među sobom kažu "ove ptice grabljivice su zle, a onaj ko je ponajmanje ptica grabljivica, ili je čak suprotno tome, jagnje — zar taj nije dobar?", onda se ovakvom postavljanju ideala nema šta prigovoriti, sem što će grabljivice na to malo podrugljivo gledati i možda reći: "*Mi* na njih, na tu dobru jagnjad, nismo ni najmanje kivni, mi ih čak volimo; nema ničeg ukusnijeg od nežnog jagnjeta". Zahtevati od snage da se *ne* ispoljava kao snaga, da *ne* bude volja za nadvladavanjem, volja za potčinjavanjem, volja za gospodarenjem, žeđ za neprijateljima, otporima i pobedama, isto je tako besmisleno kao zahtevati od slabosti da se ispolji kao snaga. Određena količina snage je isto tolika količina nagona, volje, dejstvovanja — štaviše, ona i nije ništa drugo do sam ovaj nagon, htenje, dejstvovanje i samo usled zavođenja jezika (i u njemu okamenjenih osnovnih zabluda uma), koji svako dejstvovanje shvata, i to pogrešno, kao uslovljeno nečim što dejstvuje, "subjektom", ona može da izgleda drukčije. Naime, isto onako kao što narod odvaja munju od njenog sevanja i ovo poslednje shvata kao *činjenje*, kao dejstvo nekog subjekta koji se zove munja, isto tako narodni moral odvaja snagu od ispoljavanja snage, kao da se iza jakog nalazi neki ravnodušan supstrat kome *stoji na volju* da snagu ispolji ili ne ispolji. Međutim, takvog sup strata nema; nema nikakvog "bića" iza činjenja, dejstvovanja, postajanja; "učinilac" je činjenju prosto u mislima pridodat — činjenje je sve. Narod, u stvari, udvostručava činjenje kada munji pripisuje sevanje; to je činjenje činjenja: isti događaj on jednom postavlja kao uzrok, a zatim još jednom kao njegovu posledicu. Ne čine bolje ni prirodnjaci kad kažu "sila pokreće, sila prouzrokuje" i slično — cela naša nauka, uprkos svojoj uzdržanosti, svojoj slobodi od afekata, nalazi se pod uticajem jezika i nije se oslobodila podmetnutih kopiladi, "subjekata" (atom je, na primer, jedno takvo podmeće, kao i Kantova "stvar po sebi"): nikakvo čudo ako iz pozadine skriveni tinjajući afekti osvete i mržnje iskoriste ovo verovanje za sebe i zapravo nijedno drugo verovanje ne podržavaju revnosnije od onog da *jakome stoji na volju* da bude slab, a ptici grabljivici da bude jagnje: — stičući tako pravo da grabljivici

pripišu odgovornost što je grabljivica... Kad potlačeni, gaženi, zlostavljani, iz osvetoljubivog lukavstva nemoći govore sebe: "budimo drukčiji, a ne zli, budimo dobri! A dobar je svako ko ne vrši nasilje, ko nikog ne vređa, ko ne napada, ne pribegava odmazdi, nego osvetu prepušta bogu, ko se kao mi drži povučeno, ko se svakom zlu uklanja s puta i od života uopšte malo zahteva, slično nama strpljivima, skrušenima, pravednima" — to zapravo, shvaćeno hladno i bez predubedenja, ne znači ništa drugo nego: "mi slabi smo, eto tako, slabi; dobro je ako ne činimo ono *za šta nismo dovoljno jaki*" — ali ovo oporo činjeničko stanje, ova razložnost najnižega reda koju poseduju čak i insekti (koji se pred velikom opasnošću umrtve da ne bi činili "premnogo"), zahvaljujući ovoj dvoličnosti i samoobmani nemoći, dobila je velelepan izgled tihe vrline odricanja i iščekivanja, kao da je sama slabost slabog — a to znači njegova *suština*, njegovo dejstvovanje, njegova cela, jedina, neminovna, nezamenljiva stvarnost — dobrovoljan učinak, nešto što se htelo, što je izabrano, da je to *čin*, zasluga. Takvoj vrsti ljudi *potrebna* je vera u ravnodušan, slobodan "subjekt", po instinktu samoodržanja, samopotvrđivanja, u kome se obično svaka laž posvećuje. Možda je subjekt (ili, da kažemo razumljivije, *duša*) bio dosad najčvršća dogma na svetu stoga što je većini smrtnih, slabih, potlačenih svake vrste omogućavao onu sublimnu samoobmanu da se sama slabost tumači kao sloboda i njen kakav-takav opstanak kao *zasluga*.

14.

Hoće li neko da zaviri u dubinu tajne kako se na zemlji *proizvode ideali*? Ko ima hrabrosti za to?... E, pa evo! Ovde je otvoren pogled u tu mračnu radionicu. Pričekajte još samo trenutak, radoznali moj gospodine i vratolomniče: vaše oko se najpre mora naviknuti na tu lažnu treperavu svetlost... Tako! Dovoljno! Sad govorite! Šta se dešava tamo dole? Recite šta vidite, čoveče najopasnije radoznalosti — sad sam *ja* onaj koji sluša.

— "Ništa ne vidim, ali utoliko više čujem. To je nekakvo oprezno, podmuklo, tiho ćućorenje i došaptavanje sa svih strana i iz svih uglova. Čini mi se da svi lažu; svaki zvuk je prožet nekom sladunjavom blagošću. Slabost treba da se lažno prikaže kao *zasluga*; van svake sumnje — to je upravo onako kako ste vi rekli."

— Dalje!

— "A nemoć koja se ne sveti, kao 'dobrota'; strašljiva poniznost kao 'skrušenost'; potčinjavanje onima koje mrzimo kao 'poslušnost' (naime, jednome za koga oni kažu da naređuje to potčinjavanje — oni ga zovu bogom). Neborbenost slabog, čak kukavičluk koga kod njega ima u izobilju, njegova neodlučnost, njegova neizbežna osuđenost na čekanje dolazi ovde do dobrog imena kao 'strpljenje', a naziva se čak i *vrlinom*; 'ne-moći-se-osvetiti' postaje 'ne-hteti-se-osvetiti', možda čak i praštanje ('jer *oni* ne znaju šta čine — jedino *mi* znamo šta *oni* čine'). Govore takođe o 'ljubavi prema neprijateljima' — i znoje se pri tom."

— Dalje!

— "Bedni su oni, sumnje nema, svi ti što se po budžacima domundavaju i bave sitnim prevarama, mada su se toplo šćućurili jedan uz drugog — ali oni mi kažu da je njihova beda povlastica i znak da su izabrani od boga, da se biju psi koji se najviše vole; možda je ova beda samo priprema, provera, škola, možda još više — nešto što će jednom biti izravnavano i isplaćeno s ogromnim kamatama u zlatu, ne! u sreći. To oni nazivaju 'blaženstvom'."

— Dalje!

— "Sada mi stavljaju do znanja da su oni ne samo bolji od silnika, gospodara zemlje kojima moraju da ljube skute (*ne* iz straha, apsolutno ne iz straha! nego zato što bog zapoveda da se svaka vlast poštuje) — da su ne samo oni bolji nego da je i 'njima bolje', u svakom slučaju da će im jednom biti bolje. Ali, dosta! dosta! Ne mogu više da izdržim. Loš vazduh! Težak vazduh! Ova radionica u kojoj se *proizvode ideali* — čini mi se da zaudara na same laži."

— Ne! Još samo trenutak! Niste još ništa rekli o velikoj veštini tih opsenara koji sve što je crno pretvaraju u belo, u mleko i nevinost: — zar niste zapazili ono što je njihov vrhunac u prefinjenosti, njihov najsmelij, najsuptilniji, najduhovitiji, najlažniji artistički podvig? Pazite! Ove podrumske životinje pune želje za osvetom i pune mržnje — šta one zapravo čine od osвете i mržnje? Jeste li ikada čuli ove reči? Da li biste pomislili, ako biste samo verovali njihovim rečima, da ste među samim osvetoljubivim ljudima?...

— "Razumem, još jednom ću ući dobro otvoriti (ah! ah! ah! i nos *začepiti*). Sada tek čujem ono što su oni već često govorili: 'Mi dobri — *mi smo pravedni*' — ono što traže, oni ne nazivaju odmazdom već 'trijumfom *pravednosti*'; ono što oni mrze, to nije njihov neprijatelj, ne! oni mrze *nepravdu*, 'bezbožnost'; ono u šta veruju i čemu se nadaju, to nije nada na osvetu, opijenost slatkim osvetom ('slado od meda' zvao ju je već Homer), već pobjeda boga, *pravednog* boga nad bezbožnicima; što im je na zemlji preostalo da vole, to nisu njihova braća u mržnji, nego njihova 'braća u ljubavi', kako oni hažu, svi dobri i pravedni na zemlji."

— I kako vi nazivate to što njima služi kao uteha za sve patnje u životu — njihova fantazmagorija zamišljenog budućeg blaženstva?

— "Kako? Čujem li dobro? Oni to zovu 'strašnim sudom', dolaskom *njihovog* carstva, 'carstva božjeg' — ali *zasada* oni žive 'u veri', 'u ljubavi', 'u nadi'."

— Dosta! Dosta!

15.

U veri u šta? U ljubavi prema čemu? U nadi u šta? — Ovi slabi — jednom će, naime, i oni biti jaki, nema mesta sumnji, jednom će i *njihovo* "carstvo" doći — "carstvo božje" zove se ono prosto kod njih, kao što smo rekli: ta oni su u svemu tako skrušeni! Samo da bi se to doživelo trebalo bi dugo živeti, živeti i posle smrti — potreban je čak večni život da bi se takođe večno u "carstvu božjem" mogla naći naknada za onaj zemaljski život "u veri, u ljubavi, u nadi". Naknada za šta? Naknada čime?... Kako se meni čini, Dante se grubo prevario kad je, s pronicljivošću koja zastrašuje, stavio iznad vrata svoga pakla natpis "i mene stvori večna ljubav": — iznad vrata hrišćanskog raja i njegovog "večnog blaženstva", svakako bi s više prava mogao da stoji natpis "i mene stvori večna *mržnja* — ako pretpostavimo da bi iznad vrata koja vode u laž smela stajati istina! Jer *šta* je blaženstvo onog raja?... Mi bismo to možda već dokučili, ali bolje će biti da nam to izričito posvedoči jedan autoritet koji se u takvim stvarima ne može potcenjivati, Toma Akvinski, veliki učitelj i svetac. "Beati in regno coelesti", kaže on krotko kao jagnje, "videbunt poenas damnatorum, ut beatitudo illis magis complacereat."* Ili, ako bismo to hteli da čujemo rečeno u malo tvrđem tonu, recimo iz usta jednog slavom ovenčanog crkvenog oca koji svoje hrišćane odvraća od grubih naslada javnih igara — a zašto? "Ta zar nam vera ne nudi mnogo više" — kaže on, de spectac. c. 29 ss. — "nešto *mnogo jače*; zahvaljujući iskupljenju, na raspolaganju nam stoje sasvim drukčije radosti; umesto atleta, mi imamo svoje mučenike; hoćemo li krv, imamo, eto, krv Hristovu... Ali šta nas tek očekuje na dan njegovog ponovnog dolaska, njegove pobjede!" I onda nastavlja dalje taj ushićeni vizionar: "At enim supersunt alia spectacacula, ille ultimus et perpetuus iudicii dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cum tanta saeculi vetustas et tot ejus natiuitates uno igne haurientur. Quae tunc spectaculi latitudo! *Quid admirer! Quid rideam! Ubi gaudeam! Ubi exultem*, spectans tot et tantos *reges*, *qui* in coelum recepti nuntiabantur, cum ipso Jove et ipsis suis testibus in imis tenebris congemescerent! Item praesides" (namesnici po provincijama) "persecutores dominici nominis saevioribus quam ipsi flammis saevierunt insultantibus contra Christianos liquescentes! Quos praeterea sapientes illos philosophos coram discipulis suis una conflagrantibus erubescerent, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas aut non in pristina copora redituras affirmabant! Etiam poetàs non ad Rhadamanti nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes!

Tunc magis tragoedi audiendi, magis scilicet vocales" (bolji pri glasu, još ljući drekavci) "in sua propria calamitate; tunc histriones cognoscendi, solutiores multo per ignem; dunc spectandus auriga in flammea rota totus rubens, tunc xystici contemplandi non in gymnasiis, sed in igne jaculati, nisi quod ne tunc quidem illos velim vivos, ut qui malim ad eos potius conspectum *insatiabilem* conferre, qui in dominum desaevierunt. 'Hic est ille, dicam, fabri aut quaestuariae filius'" (sve ovo što dalje sledi, a naročito ovaj naziv za majku Isusovu, ukazuje na to da Tertulijan u daljem tekstu ima u vidu Jevreje), "sabbati destructor, Samarites et daemonium habens. Hic est, quem a Juda redemistis, hic est ille arundine et colaphis diverberatus, sputamentis dedecoratus, felle et aceto potatus. Hic est, quem clam discentes subriperunt, ut resurrexisset dicatur vel hortulanus detraxit, ne lactucae suae frequentia commeantium laederentur'. Ut talia spectes, *ut talibus exultes*, quis tibi praetor aut consul aut quaestor aut sacerdos de sua liberalitate praestabit? Et tamen haec jam habemus quodammodo *per fidem* spiritu imaginante repraesentata. Ceterum qualia illa sunt, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt?" (I. Cor. 2, 9) "Credo circo et utraque cavea" (prvi i četvrti red ili, po drugima, komična i tragična pozornica) "et omni stadio gratiora."** — *Per fidem*: tako je napisano.

* Blaženi u carstvu nebeskom videće kazne osuđenih da bi im blaženstvo bilo milije.

** "Ima, međutim, i drugih prizora: onaj poslednji i konačni sudnji dan, onaj dan koji pagani ne očekuju, kome se podsmevaju, dan kad će ostareli svet i sve njegove tvorevine ognjem izgoreti. Kakav će tek to biti prizor! *Čemu da se divim? Čemu da se smejem? U čemu da uživam? Kako ću da likujem* kad budem gledao tolike i tako moćne *kraljeve*, za koje je objavljeno da su primljeni na nebo, kako zajedno sa samim Jupiterom i svim tobožnjim očevicima njihovog vaznesenja uzdišu u najdubljem podzemnom mraku! Kao i namesnike, progonioce imena gospodnjeg, kako nestaju u ognju žešćem od onoga žojim su *oni* besneli nad nemoćnim hrišćanima! Kad, isto tako, one pametne filozofe, koji su uveravali svoje učenike da ništa do boga ne dopire i tvrdili im da su duše ili ništavne ili da se ne vraćaju u svoja negdašnja tela, budem gledao kako se stide pred tim svojim učenicima i kako zajedno s njima gore u plamenu! Pa i pesnike kako drhteći stupaju ne pred sud Radamanta i Minoja, nego pred sud Hrista koga nisu očekivali! Treba zatim bolje oslušnuti tragedije koji su, naravno, mnogo glasnjiji u svojoj nesreći; pa obratiti pažnju na to kako vatra razvezuje i umekšava glumce; pa pogledati vozača sveg usijanog na plamenom točku; pa rvače posute ne kao u borilištu [peskom], nego plamenom. Ali neće mi ni biti do toga da njih gledam žive, radije ću svoj *nezasitni* pogled okrenuti onima koji su besneli protiv Gospoda. 'To je' — rečn ću — 'onaj sin drvodjelje ili tačnije bludnice, onaj skvrnilac sabata koji je ovladao Samarićanima i nečastivim. To je onaj koga ste od Jude kupili, onaj koga ste trskovcem i šamarima zlostavljali, pljuvanjem ponižavali, sirćetom i hući pojili. To je onaj koga su učenici potajno odneli da bi potom rekli da je vaskrsao, ili da ga je vrtlar uklonio da mu gomile posetilaca ne bi salatu gazile'. Takve prizore da gledaš, *njima da se naslađuješ* — to ti svojom milošću neće podariti nijedan pretor, ni konzul ni kvestor, niti žrec paganski. A mi te stvari, *posredstvom vere*, već sada imamo na neki način pred svojim duhovnim očima. Kakvi će biti tek oni prizori koje oko ne vide i uho ne ču, niti do uha čoveku dopreše! (Kor. posl. prva 2,9). Verujem da su privlačniji i od cirkusa i od obe vrste pozorišta, i od svakog trkališta."

16.

Da zaključimo. Obe *suprotstavljene* vrednosti "dobar i rđav", "dobar i zao" bile su strašnu, hiljade godina dugu bitku na zemlji; i ma koliko druga vrednost već odavno bila u prevazi, ipak još ni sada nisu retka mesta gde se bitka i dalje vodi bez odluke. Čak bi se moglo reći da je ona s vremenom postajala sve žešća i samim tim sve dublja, sve duhovnija: tako da danas možda nema odsudnijeg obeležja "*više prirode*", duhovnije prirode, koje bi bilo izrazitije nego biti rascepljen u onom smislu i stvarno još biti poprište onih suprotnosti. Simbol ove borbe ispisan slovima koja su kroz celu istoriju čovečanstva sve do danas ostala čitljiva jeste "Rim protiv Judeje, Judeja protiv Rima": — dosad nije bilo većeg događaja od te borbe, od *te* dileme, od *te* nepomirljive suprotnosti. Rim je u Jevrejinu osećao nešto kao samu protivprirodu, tako reći kao svoj antipodni monstrum; u Rimu se smatralo da je dokazana činjenica da Jevrejin "mrzi čitav ljudski rod": s pravom, ukoliko se imalo prava da se spas i budućnost ljudskog roda vezuju za безусловnu vladavinu aristokratskih vrednosti, rimskih

vrednosti. A šta su, nasuprot tome, osećali Jevreji prema Rimu? To se može zaključiti po mnogim znacima; međutim, dovoljno je samo prizvati u svest Jovanovu Apokalipsu, onaj najneobuzdaniji od svih napisanih izliva koji osveta ima na savesti. (Uostalom, ne treba potcenjivati duboku doslednost hrišćanskog instinkta kad je upravo ovu knjigu mržnje vezao za ime apostola ljubavi, onog istog kome je pripisao ono zaljubljeničko-sanjarsko Jevanđelje: — ima u tome deo istine, ma koliko književnog krivotvorenja da je bilo potrebno za tu svrhu.) Rimljani su bili jaki i otmeni toliko da dosad na zemlji nikad nije bilo jačih i otmenijih, da se o jačim i otmenijim nije čak ni sanjalo; sve što nam je od njih ostalo, svaki natpis izaziva divljenje, pod pretpostavkom da se razume *šta* tamo piše. Jevreji su, naprotiv, bili onaj sveštenečki narod osvetoljubivosti *per excellence* kome je bila svojstvena izuzetna narodsko-moralna genijalnost: treba samo srodno obdarene narode, recimo Kineze ili Nemce, uporediti s Jevrejima da bi se osetilo šta je prvog a šta petog ranga. Ko je od njih zasad *pobedio*, Rim ili Judeja? Ali nema tu nikakve sumnje: treba samo pogledati kome se danas kao ukupnosti svih vrednosti klanjaju u samom Rimu — i ne samo u Rimu nego na polovini zemljine lopte, svuda gde je čovek postao pitom ili hoće da postane pitom — *trojici* Jevreja, kao što se zna, i *jednoj Jevrejci* (Isusu iz Nazareta, ribaru Petru, ćilimaru Pavlu i majci gore pomenutog Isusa, zvanoj Marija). To je vrlo značajno: Rim je nesumnjivo podlegao. Istina, u renesansi je došlo do blistavo-strašnog ponovnog buđenja klasičnog ideala, otmenog vrednovanja svih stvari: sam Rim se ponašao kao probuđen iz obamrlosti pod pritiskom novog, nad njim izgrađenog judaizovanog Rima koji je imao izgled ekumenske sinagoge i zvao se "crkva": ali ubrzo je ponovo trijumfovala Judeja zahvaljujući onom plebejskom (nemačkom i engleskom) osvetoljubivom pokretu koji se zove reformacija, s dodatkom onoga što je iz nje moralo proisteći, obnove crkve — obnove i starog grobnog mira klasičnog Rima. U još izrazitijem i dubljem smislu nego tada, Judeja je sa Francuskom revolucijom još jednom došla do pobede nad klasičnim idealom: poslednja politička otmenost koja je postojala u Evropi, ona u sedamnaestom i osamnaestom *francuskom* veku, izgubila je dah i propala je pod plebejskim instinktima želje za osvetom — nikad na zemlji nije bilo većeg likovanja i bučnijeg oduševljenja! Doduše, usred toga desilo se nešto najčudovišnije, najneočekivanije: *otelotvoren* i u neviđenom sjaju pojavio se pred očima i savešću čovečanstva sam antički ideal — i još jednom je, ali jače, jednostavnije, ubedljivije nego ikad, nasuprot staroj lažnoj osvetoljubivoj paroli o *prvenstvu većine*, nasuprot volji za snižavanjem, unižavanjem, izjednačavanjem, potiskivanjem i srozavanjem čoveka, odjeknula strašna i zanosna suprotna parola o *prvenstvu manjine*! Kao poslednji putokaz za *drugi* pravac pojavio se Napoleon, onaj najusamljeniji i najpoznije rođen čovek koji je ikad postojao, i u njemu otelotvoreni problem *otmenog ideala po sebi* — neka se dobro razmisli *kakav* je to problem: Napoleon, ta sinteza *nečoveka* i *natčoveka*...

17.

Je li s tim svemu bio kraj? Da li je ona najveća od svih suprotnosti ideala bila time za sva vremena stavljena *ad acta*? Ili je obračun samo odgođen, odgođen na dugi rok?... Zar ne bi moralo jednom u budućnosti doći do još mnogo strašnijeg, duže pripremanog rasplamsavanja starog požara? Još više: zar ne bi upravo *to* trebalo svom snagom želeći, čak hteti, čak potpomoći?... Ko na ovom mestu počne, slično mojim čitaocima, da razmišlja, dalje da misli, taj će teško s tim skoro izići nakraj — dovoljan razlog za mene da to učinim sam, pod pretpostavkom da je već davno postalo dovoljno jasno šta ja *hoću*, šta hoću upravo s onom opasnom lozinkom koja je ispisana kao naslov moje poslednje knjige: "*S one strane dobra i zla*"... To nikako *ne* znači "*S one strane dobrog i rđavog*".

Napomena. Koristim priliku koju mi pruža ova rasprava da javno i formalno izrazim želju koju sam dosad pominjao samo u slučajnim razgovorima s učenicima ljudima: naime, da neki filozofski fakultet raspiše niz nagradnih akademskih konkursa za unapređenje *moralno-istorijskih* proučavanja — možda će ova knjiga dati snažan podsticaj upravo u tom pravcu. S obzirom na takvu mogućnost predložio bih sledeće pitanje: ono zasluži pažnju kako filologa i istoričara tako i pravih profesionalnih filozofa.

"NA ŠTA NAS UPUĆUJE NAUKA O JEZIKU, NAROČITO ETIMOLOŠKO ISTRAŽIVANJE, U POGLEDU ISTORIJE RAZVOJA MORALNIH POJMOVA?"

Na drugoj strani, svakako je isto toliko nužno da se za ove probleme (probleme *vrednosti* dosadašnjih oceca vrednosti) pridobiju fiziolozi i lekari: pri čemu se filozofima od struke može prepustiti da i u ovom pojedinačnom slučaju budu zagovornici i posrednici pošto je njima u celini uspelo da nekad tako krut, tako nepoverljiv odnos između filozofije, fiziologije i medicine pretvore u najprijateljskiju i najplodonosniju razmenu. U stvari, svaku tablicu vrednosti, svako "ti treba..." za koje istorija ili etnološko istraživanje zna, treba osvetliti i protumačiti najpre *fiziološki*, u svakom slučaju pre nego psihološki; svemu je isto tako potrebna kritika od strane medicinske nauke. Pitanje: koliko ova ili ona tablica vrednosti i ovaj ili onaj "moral" *vredi* biće postavljeno iz raznih perspektiva; naročito se pitanje, "vredno za šta" ne može dovoljno suptilno razložiti. Na primer, nešto što bi očevidno imalo vrednost s obzirom na najveću dugovečnost jedne rase (ili na uvećanje njene moći prilagođavanja na određenu klimu, ili na održavanje najvećeg broja), nipošto ne bi imalo jednaku vrednost kad bi, recimo, bila reč o tome da se ostvari jedan jači tip. Dobrobit većine i dobrobit manjine su oprečna stanovišta o vrednosti: smatrati prvo već *po sebi* vrednijim, to ćemo prepustiti naivnosti engleskih biologa... Sve nauke treba sada da pripremaju teren za budući zadatak filozofa: taj zadatak shvaćen u smislu da filozof mora rešavati *problem vrednosti*, da on mora odrediti *hijerarhiju vrednosti*.

DRUGA RASPRAVA

"KRIVICA", "NEČISTA SAVEST" I SLIČNO

1.

Odgajiti životinju koja *sme obećati* — zar to nije upravo onaj paradoksalni zadatak koji je priroda postavila sebi u odnosu na čoveka? Zar to nije pravi problem čoveka?... Da je taj problem u velikoj meri rešen, mora utoliko čudnije izgledati onome ko u potpunosti ume da ceni snagu koja deluje suprotno, snagu *zaboravnosti*. Zaboravnost nikako nije samo obična *vis inertiae*, kako to veruju površni ljudi; ona je, naprotiv, aktivna, u najstrožem smislu pozitivna moć kočenja kojoj treba da zahvalimo da nam ono što smo samo mi doživeli, iskusili, usvojili, u fazi varenja (mogla bi se ona nazvati "oduševljavanje") stiže do svesti isto tako malo kao ceo hiljadostruki proces u kome se zbiva naše telesno ishranjivanje, takozvano "utelovljavanje". Vrata i prozore svesti povremeno zatvarati; ostati neuznemiravan bukom i borbom uslužnih organa našeg donjeg sveta koji rade jedni za druge i jedni protiv drugih; malo mira, malo one *tabula rasa* svesti da bi se ponovo napravilo mesta za novo, pre svega za otmenije funkcije i funkcionere, za vladanje, predviđanje, predodređivanje (jer naš organizam je oligarhijski uređen) — to je korist od, kako rekoh, aktivne zaboravnosti, vratarke tako reći, čuvarke duševnog reda, mira, lepog ponašanja: iz čega se odmah može videti kako bez zaboravnosti ne bi moglo biti nikakve sreće, ni vedrine, ni nade, ni ponosa, pa ni *sadašnjosti*. Čovek kod koga je ovaj aparat oštećen i prestane da radi može se uporediti sa dispeptičarom (i ne samo uporediti), on ni sa čim ne izlazi "nakraj"... I baš ova nužno zaboravna životinja kod koje zaboravljanje predstavlja snagu, oblik *krepkog* zdravlja, obrazovao je u sebi i jednu suprotnu moć, pamćenje, pomoću koga se zaboravnost isključuje u izvesnim slučajevima — naime u slučajevima kad treba dati obećanje: dakle, nije to samo pasivno ne-moći-se-osloboditi jednom urezanog utiska, ne samo nesvarljivost jednom zadate reči s kojom ne može da se izađe nakraj, nego aktivno ne-*hteti*-se-osloboditi, jedno istrajno, uporno htenje

onoga što se jednom htelo, jedno pravo *pamćenje volje*: tako da se između prvobitnog "ja hoću", "učiniću", i pravog rasterećenja volje, njenog *čina*, može bez dvoumljenja umetnuti svet novih, stranih stvari, okolnosti, čak i voljnih akata, a da se ne prekine taj dugi lanac volje. A šta to sve pretpostavlja! Koliko je čovek, da bi tako mogao unapred da raspolaže budućnošću, morao najpre naučiti da razlikuje nužno i slučajno događanje, da kauzalno misli, da udaljeno vidi i pretpostavi kao prisutno, da sa sigurnošću određuje šta je cilj a šta sredstvo za postizanje toga cilja, i da uopšte bude kadar da računa i proračunava — koliko je sam čovek morao za to najpre postati *proračunljiv, pravilan, nužan*, pa i sebi samom za svoju sopstvenu predstavu, da bi napokon mogao, kako to čini onaj koji obećava, jamčiti za sebe *kao budućnost*!

2.

Upravo to je duga povest o poreklu *odgovornosti*. Onaj zadatak odgajanja životinje koja sme obećati uključuje u sebe, kako smo to već shvatili, kao uslov i pripremu, bliži zadatak da se najpre čovek *učini* do izvesnog stepena nužnim, jednoličnim, jednakim među jednakim, pravilnim i, sledstveno, proračunljivim. Ogroman rad na onome što sam nazvao "moralnost morala" (uporedi *Jutarnja rumen*, str. 7, 13, 16) — istinski rad čoveka na samom sebi u toku najdužeg razdoblja ljudskog roda, sav njegov *praistorijski* rad ima u tome svoj smisao, svoje veliko opravdanje, ma koliko mu bili svojstveni okrutnost, tiranija, tupost i idiotizam: čovek je učinjen stvarno proračunljivim pomoću moralnosti morala i socijalne ludačke košulje. A sad se postavimo na kraj tog dugotrajnog procesa, tamo gde drvo najzad donosi plod, gde društvo i njegova moralnost morala konačno iznose na videlo ono *čemu* su bili samo sredstvo: kao najzreliji plod na njihovom drvetu naći ćemo *suverenu jedinku* koja je samo sebi slična, koja se moralnosti morala ponovo oslobodila, autonomnu, nadmoralnu jedinku (jer "autonomna" i "moralna" se uzajamno isključuju), ukratko: čoveka sopstvene, nezavisne i istrajne volje koja *sme obećati* — i u njemu gordu, u svim mišićima iskričavu svest o tome *šta* je tu na kraju stečeno i u njemu otelovljeno, prava svest o moći i slobodi, osećanje dovršenosti čoveka uopšte. Taj oslobođeni koji zaista *sme* obećati, taj gospodar *slobodne* volje, taj suveren — kako da ne zna kakvu on nadmoć u tome ima nad svakim ko ne sme obećati i za sebe samog ne sme jamčiti, koliko poverenja, koliko straha, koliko strahopoštovanja on pobuđuje — on ih *"zaslužuje"* sva tri — i ukoliko je njemu s ovom vlašću nad sobom nužno data u ruke vlast nad okolnostima, prirodom i svim stvorenjima slabije i nepouzdanije volje? "Slobodan" čovek, vlasnik istrajne i nesalomljive volje ima u svom posedu i svoje *merilo vrednosti*: polazeći od sebe i gledajući druge, on ih poštuje ili prezire; i isto onako nužno kako poštuje sebi ravne, jake i pouzdane (one koji *smeju* obećati) — dakle svakog ko kao suveren obećava teško, retko, sporo, ko tvrdiči sa svojim poverenjem, ko *odlikuje* kad ukazuje poverenje, ko svoju reč daje kao nešto u šta se može pouzdati jer je svestan da je dovoljno jak da je održi čak i u nesreći, čak i "protiv sudbine" — isto tako nužno će imati spreman udarac nogom za vetropiraste slabiće koji obećavaju a ne smeju to, i spreman bič za lažova koji gazi svoju reč, i to već u trenutku kad je zaustio da je izgovori. Ponosito znanje o izuzetnoj privilegiji *odgovornosti*, svest o ovoj retkoj slobodi, o ovoj moći nad sobom i sudbinom prožela ga je do dna njegovog bića i postala mu instinkt, vladajući instinkt: — kako će ga on zvati, taj vladajući instinkt, ako smatra da mu je reč za to potrebna? Ali tu nema sumnje: ovaj suvereni čovek zvaće ga svojom *savešću*...

3.

Svojom savešću?... Unapred se može pogoditi da pojam "savest", koji ovde srećemo u njegovom najvišem, gotovo začuđujućem vidu, ima za sobom već dugu istoriju i dug razvoj

svojih oblika. Smeti jamčiti za sebe, i to s ponosom, pa dakle smeti sebe i *potvrditi* — to je, kako rekosmo, zreo plod, ali i *pozan* plod: — koliko je taj plod morao opor i kiseo visiti na drvetu! A još mnogo duže vreme nije bilo ni traga od takvog ploda — niko ga ne bi smeo obećati ma koliko bilo izvesno da je na drvetu sve bilo pripremljeno i da je razvoj tekao upravo prema njemu! — "Kako nastaje pamćenje kod čoveka-životinje? Kako se tome delom tupom, delom vetrenjastom razumu trenutka, toj otelovljenoj zaboravnosti, nešto utiskuje tako da ostaje prisutno?" ... Ovaj prastari problem, kao što se može misliti, nije rešen baš nežnim rečima i sredstvima; možda čak u celoj praistoriji čoveka nije ništa strašnije i jezovitije od njegove *mnemotehnike*. "Nešto se utiskuje da bi ostalo u pamćenju: samo ono što ne prestaje da *pričinjava bol* ostaje u pamćenju!" — to je jedan od osnovnih stavova iz najstarije (na žalost i najduže) psihologije na zemlji. Čak bi se moglo reći da svuda gde na zemlji u životu čoveka i naroda još ima svečanosti, ozbiljnosti, tajne i tamnih boja, i *dalje deluje* nešto od užasa s kojim se nekad svuda na zemlji obećavalo, jamčilo, zavetovalo: prošlost, najdavnija, najdublja i najoporija prošlost, zadahnjuje nas i navire u nama kad god bivamo "ozbiljni". Nikad nije išlo bez krvi, mučenja i žrtava kad je čovek smatrao za potrebno da obezbedi sebi pamćenje; najjezivije žrtve i zaloge (u koje spada i žrtvovanje prvorodenčadi), najodvratnija sakaćenja (na primer kastracija), najgrozniji obredni oblici svih verskih kultova (i sve religije su u najdubljjoj osnovi sistemi grozota) — sve to ima svoje poreklo u onom instinktu koji je u bolu naslutio najmoćnije sredstvo mnemonike. U izvesnom smislu, tu spada i celokupna askeza: nekoliko ideja treba da se učini neizbrisivim, sveprisutnim, nezaboravnim, "fiksni" da bi se ceo nervni i intelektualni sistem hipnotisao pomoću tih "fiksni ideja" — a asketski postupci i oblici života su sredstva da se te ideje izvuku iz nadmetanja sa svim ostalim idejama, da se učine "nezaboravnim". Ukoliko je čovečanstvo lošije stajalo sa "pamćenjem", utoliko je uvek strašnji izgled njegovih običaja; naročito oštrina kaznenih zakona pokazuje koliko je muke bilo potrebno da bi se pobedila zaboravnost i da bi se nekoliko osnovnih zahteva društvenog života zadržalo *pred očima* ovih robova trenutnog afekta i požude. Mi Nemci svakako ne smatramo sebe za naročito svirep i okrutan narod, još manje za naročito lakomislen narod koji živi od danas do sutra; međutim, treba samo pogledati naše stare kaznene odredbe, pa da se vidi koliko je muke na ovoj zemlji potrebno da se odgaji jedan "narod mislilaca" (hoću reći: *onaj* evropski narod u kome se i danas još može naći maksimum poverenja, ozbiljnosti, neukusa i objektivnosti, i koji s tim svojstvima ima pravo na to da odgaja svaku vrstu evropskih mandarina). Ti Nemci su strašnim sredstvima stvorili svoje pamćenje da bi ovladali svojim plebejskim osnovnim instinktima i njihovom sirovom nezgrapnošću: treba se samo setiti starih nemačkih kazni, na primer kamenovanja (već u staroj sagi, na glavu krivca pada vodenički kamen), mučenja na točku (svojevrsnog pronalaska i specijalnosti nemačkog genija u carstvu kazne!), nabijanja na kolac, gaženja ili čerečenja konjima ("rastrzanja načetvoro"), kuvanja zločinca u ulju ili vinu (još u četrnaestom i petnaestom veku), omiljenog dranja kože ("rezanje kaiševa"), isecanja mesa sa grudi; isto tako da su prestupnici premazivani medom i na žarkom suncu prepuštani muvama. Pomoću takvih slika i postupaka, napokon se u pamćenje urezuje pet-šest "neću" za koje se dalo *obećanje* da bi se živelo u preimućstvima društva: — i zaista, pomoću takvog pamćenja se čovek konačno "urazumio"! — Ah, razum, ozbiljnost, vladanje afektima, sva ta mračna stvar koja znači razmišljanje, sva ta preimućstva i ukrasi čoveka: kako je sve to skupo plaćeno! koliko je krvi i grozote u temeljima svih "dobrih stvari"!...

4.

A kako je ona druga "mračna stvar", svest o krivici, cela "nečista savest" došla na svet? Time se vraćamo našim genealozima morala. Još jednom rečeno — ili to još uopšte nisam rekao? — oni ne vrede ništa. Pet pedalja dugo sopstveno, samo "moderno" iskustvo; nikakvo

poznavanje, nikakva volja za poznavanjem prošlosti; još manje istorijskog instinkta, ovde upravo neophodne "vidovitosti" — pa ipak se baviti istorijom morala: razumljivo je da se to mora završiti rezultatima koji nisu u najboljim odnosima s istinom. Da li su ovi dosadašnji genealozi morala makar i izdaleka naslutili nešto o tome da na primer onaj osnovni moralni pojam "krivica" (Schuld) vodi poreklo od vrlo materijalnog pojma "dug" (Schulden)? Ili da se kazna kao *odmazda* razvila potpuno nezavisno od svake pretpostavke o slobodi ili neslobodi volje? — i to do te mere da je, štaviše, uvek neophodan najpre *visok* stupanj uljuđivanja da bi životinja "čovjek" počela praviti one mnogo primitivnije razlike između "namerno", "iz nehata", "slučajno", "uračunljivo" i njihovih suprotnosti i uzimati u obzir prilikom odmeravanja kazne. Ona sada tako obična i na izgled tako prirodna, tako nezaobilazna misao koja je morala da posluži za objašnjenje kako je uopšte na zemlji nastalo osećanje za pravdu, naime misao da "zločinac zaslužuje kaznu *zato* što je mogao i drukčije postupiti", u stvari je jedan veoma pozno postignut, čak prefinjen oblik ljudskog rasuđivanja i zaključivanja; ko ga premešta na početak, grubo se ogrešuje o psihologiju ljudi iz davnih vremena. U toku najvećih dela ljudske istorije *nije* se uopšte kažnjavalo *zato* što bi se prestupnik činio odgovornim za svoje delo; dakle, *nije* se kažnjavalo pod pretpostavkom da treba kazniti samo krivca: — naprotiv, kažnjavalo se kao što još i danas roditelji kažnjavaju decu: iz gneva zbog pretrpljene štete koji se sručuje na počinioca — ali taj gnev se obuzdava i preinačava idejom da svaka šteta ima u nečemu svoj *ekvivalent* i da stvarno može biti naknađena, makar i *bolom* štetochinitelja. Otkud moć ovoj prastaraj, duboko ukorenjenoj ideji koja se možda više i ne može iskoreniti, ideji o ekvivalentnosti štete i bola? Ja sam to već nagovestio: iz ugovornog odnosa između *poverioca* i *dužnika*, koji je star isto toliko koliko i pojam "pravnih subjekata" i sa svoje strane opet upućuje na osnovne vidove kupovine, prodaje, razmene i trgovine.

5.

Predočavanje ovih ugovornih odnosa svakako pobuđuje, kako se već unapred može očekivati posle ovog što je napred rečeno, nemalo podozrenja i odbojnosti prema ljudima tog davnog vremena koji su ih stvorili ili dopustili. Upravo tu se *obećava*; upravo tu je reč o tome da se onome koji obećava *stvari* pamćenje; osnovana je sumnja da će upravo tu biti jedan od izvora strogosti, svireposti i mučnosti. Da bi pobudio poverenje u svoje obećanje da će dug vratiti, da bi dao jemstvo za ozbiljnost i svetinju svoga obećanja, da bi vraćanje duga nametnuo sebi kao dužnost, svojoj savesti kao obavezu, dužnik posredstvom ugovora daje poveriocu kao zalog, za slučaj da ne plati, nešto što on inače još "poseduje", što je i inače još u njegovoj vlasti, na primer svoje telo, ili svoju ženu, ili svoju slobodu, ili i sam svoj život (ili, pod određenim religijskim pretpostavkama, čak svoje blaženstvo, svoj duševni spas, najzad čak i mir u grobu: tako u Egiptu, gde leš dužnika ni u grobu nije imao mira od poverioca — a baš kod Egipćana je taj mir mnogo značio). Međutim, poverilac je naročito telu dužnika mogao nametnuti razne vrste poniženja i mučenja, na primer odseći od njega komad koji je odgovarao veličini duga: — i veoma rano i svuda ima u tom pogledu određenih procena, ponekad do užasnih podrobnosti *zakonskih* procena o vrednosti pojedinih udova i delova tela. Po meni, to je već bio napredak, dokaz slobodnijeg, sračunatijeg, *više rimskog* pravnog shvatanja kad je u rimski zakonik dvanaest ploča odredio da je svedjedno da li su poverioci u takvom slučaju odsekli mnogo ili malo, "*si plus minusve secuerunt, ne fraude esto*".* Pokušajmo da objasnimo logiku svega ovog poravnavanja: ona je prilično čudna. Ekvivalentnost je postignuta time što se poveriocu umesto prednosti koja je u direktnom odnosu sa štetom (dakle, umesto poravnanja u novcu, zemlji, posedu bilo koje vrste) priznaje kao naknada i poravnanje jedna vrsta *zadovoljstva* — zadovoljstva da svoju moć može bez opasnosti iskaliti na nemoćniku, zadovoljstva "*de faire le mal pour le plaisir de le faire*" ** uživanja u vršenju nasilja: uživanja koje se ceni utoliko više ukoliko se poverilac na

društvenoj lestvici nalazi dublje i niže, pa mu može izgledati kao najsladi zalogaj, čak kao nagoveštaj nekog višeg ranga. Posredstvom "kazne", poverilac učestvuje u *pravu gospodara* nad dužnikom: najzad i on jednom dolazi do uzvišenog osećanja da sme prezirati i zlostavljati neko biće "ispod sebe" — ili bar, ako je pravo kažnjavanja i izvršavanja kazne već prešlo na "vlast", da *vidi* kako se to biće prezire i zlostavlja. Poravnanje se, dakle, sastoji u upućivanju i u pravu na svirepost.

* Ako su odsekli više ili manje, neka to ne bude zločin.

** Da čini zlo iz zadovoljstva što ga čini.

6.

U *toj* sferi, u obligacionom pravu dakle, ima svoje poreklo moralni svet pojmova: "krivica", "savest", "dužnost", "svetost obaveze" — njegov početak je, kao i početak svega velikog na zemlji, bio temeljito i dugo zalivan krvlju. I zar se ne bi smelo dodati da taj svet nikad više nije sasvim izgubio izvestan miris krvi i mučenja? (čak ni kod starog Kanta: kategorički imperativ odiše svirepošću...). Tu je prvi put ispleten i onaj jezivi idejni splet "krivica i patnja" koji je možda postao nerazmrsiv. Da se još jednom upitamo: u kojoj meri može patnja biti izravnane za "dugovanje"? U onoj meri u kojoj *nanošenje* patnje drugom znači izvor najveće prijetnosti, u onoj meri u kojoj je oštećeni zamenio gubitak, uračunavajući i nezadovoljstvo zbog gubitka, jednim izvanrednim protivuživanjem: *nanošenje* patnje — prava *svečanost*, nešto što je, kako rekosmo, utoliko više bilo na ceni ukoliko je više odudaralo od ranga i društvenog položaja poverioca. To je samo naslućivanje, jer takvim podzemnim stvarima je teško sagledati temelje, da i ne govorimo o tome da je to mučno; a ko tu nezgrapno upliće i pojam "osvete", taj je sebi pogled više zaklonio i zamračio nego olakšao (jer sama osveta nas vraća na isti problem; "kako nanošenje patnje može biti zadovoljenje?"). Čini mi se da se delikatnost, još više licemerstvo pitomih domaćih životinja (hoću reći modernih ljudi, to jest nas) opire jasnom sagledavanju do koje mere starijem čovečanstvu *svirepost* predstavlja veliku prazničku radost, ona je čak sastavni deo gotovo svake njegove radosti; na drugoj strani, kako se naivno, kako bezazleno ispoljava njegova potreba za svirepošću, kako je načelno baš "nezainteresovana zloća" (ili Spinozinim rečima *sympathia malevolens*) postavljena kao *normalno* svojstvo čoveka, dakle kao nešto čemu savest od sveg srca kaže *da!* Malo oštrije oko bi možda još i sada moglo zapaziti dosta od ove najstarije i najdublje prazničke radosti čoveka; u svom spisu *Što je dobro i zlo*, str. 117 i dalje (još ranije u *Jutarnjoj rumeni*, str. 17, 68, 102) ukazao sam opreznim prstom na sve veće produhovljavanje i "obogotvoravanje" svireposti koja se provlači kroz celu istoriju više kulture (i, u jednom značajnom smislu, čak čini tu kulturu). U svakom slučaju, to nije tako davno bilo kad se kneževske svadbe i narodna slavlja najvećeg stila nisu mogli zamisliti bez pogubljenja, mučenja ili možda i nekog suđenja jereticima, kao ni otmeno domaćinstvo bez nekog stvorenja na kome su se bez opasnosti mogli uživljavati sopstvena zloća i grubo zadirkivanje (setimo se, recimo, Don-Kihota na dvoru vojvotkinje: celog *Don-Kihota* mi danas čitamo sa gorkim ukusom u ustima, gotovo s mukom, a time bismo njegovom tvorcu i savremenici ovoga izgledali vrlo čudni, vrlo zagonetni — oni su ga čitali s najmirnijom savešću kao najvedriju među knjigama, gotovo umirući od smeha). Gledati kako drugi pati prija, učiniti da drugi pati prija još više — to je okrutna tvrdnja, ali staro moćno, ljudsko, odviše ljudsko načelo, koje bi, uostalom, možda već i majmuni potpisali: jer priča se da oni izmišljanjem bizarnih svireposti, već prilično jasno navešću čoveka i da su, tako reći, njegova "predigra". Bez svireposti nema svečanosti: tome nas uči najstarije, najduže razdoblje u istoriji čoveka — a i u kazni je tako mnogo *svečanog!*

7.

Ovim mislima, uzgred rečeno, nemam nameru da našim pesimistima navodim novu vodu na njihovu razdešenu i škripavu vodenicu dodijalosti života; naprotiv, izričito treba da se potvrdi da je u ono vreme kad se čovek još nije stideo svoje surovosti, život na zemlji bio vedriji nego sada kad ima pesimista. Zamračivanje neba je uvek raslo u srazmeri sa porastom stida čoveka *pred čovekom*. Umoran, pesimistički pogled, nepoverenje prema zagoneci života, leđeno *ne* gađenju na život — nisu to znaci *najgorih* razdoblja u istoriji ljudskog roda; naprotiv, oni izlaze na videlo kao barske biljke, jer to i jesu, i tek onda kad se stvori bara kojoj pripadaju — mislim na bolesno raznežavanje i umotavanje u moral posredstvom kojih životinja "čovek" napokon uči da se stidi svih svojih instinkata. Na putu ka "anđelu" (da ne upotrebimo ovde neku težu reč), čovek je stekao onaj pokvaren želudac i onaj obložen jezik zbog kojih su mu ne samo radost i nevinost životinje postali odvratni nego mu je i sam život postao bljutav: — tako da ponekad sam pred sobom stoji zapušenog nosa i sa papom Inocentijem III s gnušanjem pravi katalog svojih nedaća ("nečisto rođenje, odvratni način hranjenja u majčinoj utrobi, rđav materijal iz koga se čovek razvija, grozan smrad, izlučivanje pljuvačke, mokraće i izmeta"). Sada kad se među argumentima *protiv* života uvek kao prva navodi patnja, kao njegov najgori upitnik, nije naodmet setiti se vremena kad se drukčije mislilo, jer se bez *nanošenja* patnje drugome nije prosto dalo živeti i ono se smatralo za draž prvoga reda, za najzavodljiviji mamac za život. Možda se u ono vreme — nežnima za utehu rečeno — još nije tako teško podnosio kao danas; u najmanju ruku, to bi mogao da misli lekar koji je lečio crnce (ako njih uzmemo kao predstavnike praistorijskog čoveka) od teških unutrašnjih zapaljenja koja i telesno najbolje građenog Evropljanina dovode gotovo do očajanja; — kod crnaca, ona to *ne* čine. (Izgleda da kriva ljudske osetljivosti za bol, u stvari znatno i naglo pada čim ostavimo za sobom gornjih deset hiljada ili deset miliona visoke kulture; a što se mene tiče, ne sumnjam da su ukupni bolovi svih životinja koje su dosad u svrhu naučnih saznanja ispitivane nožem, upoređeni s jednom mučnom noći jedne jedine histerične obrazovane žene, prosto zanemarljivi.) Možda bi se čak moglo pretpostaviti da ni ono uživanje u surovosti zapravo nije moralo izumreti: bilo mu je samo potrebno da u srazmeri u kojoj je bol danas oštrije postane malo sublimnije i suptilnije, moralo je naime preći u nešto uobraženo i duševno i pojaviti se pod samim bezazlenim nazivima da se ne pobudi sumnja ni najnežnije hipokritske savesti ("tragičko sažaljenje" je jedan od tih naziva; drugi je "*les nostalgies de la croix*"*). Negodovanje protiv patnje ne pobuđuje zapravo patnja sama po sebi, već besmislenost patnje: međutim, ni za hrišćanina koji je uneo u patnju celu jednu tajnovitu mašineriju spasa, ni za naivnog čoveka drevnih vremena koji je svu patnju umeo da protumači s obzirom na posmatrača ili vinovnika patnje, takva *besmislena* patnja nije uopšte postojala. Da bi se skrivena, neotkrivena patnja, patnja bez svedoka mogla odstraniti i pošteno opovrgnuti bilo je tada gotovo nužno da se izmisle bogovi i posrednici između njih i ljudi u svim visinama i dubinama, ukratko nešto što se i po skrivenim mestima kreće, što i u tami vidi i što lako ne previđa neki zanimljiv i bolan prizor. Pomoću takvih pronalazaka, naime, život se tada razumevao u veštinu, u koju se oduvek razumevao, da opravda sam sebe, da opravda svoje "zlo"; sad bi mu za to možda bili potrebni drugi pomoćni pronalasci (na primer život kao zagonetka, život kao saznajni problem). "Svako zlo je opravdano ako njegov prizor godi bogu": tako je zvučala pradávná logika osećanja — a zbilja, da li je to bila samo pradávná? Bogovi zamišljeni kao prijatelji *svirepih* prizora — ah, kako ta prastara predstava dopire čak i u našu evropsku uljuđenost! O tome bismo se mogli obavestiti kod Kalvina i Lutera. U svakom slučaju je izvesno da još ni *Grci* nisu umeli svojim bogovima da ponude nikakav prijatniji dodatak njihovoj sreći nego radosti koje pruža svirepost. Šta mislite kakvim su očima Homerovi bogovi gledali na sudbinu ljudi? Kakav je u suštini bio pravi smisao trojanskih ratova i sličnih tragičnih strahota? U to se uopšte ne može sumnjati: oni su bili zamišljeni kao *svečane igre* za bogove: i ukoliko su pesnici u tom pogledu više "božanstveni" od ostalih ljudi, onda i kao svečane igre za pesnike... Ni grčki filozofi morala nisu kasnije

zamišljali da oči bogova drukčije gledaju odozgo na moralnu borbu, na heroizam i samomučenje vrlog čoveka: "Herakle dužnosti" je bio na pozornici, on je bio svestan toga; vrlina bez svedoka bila je za ovaj narod glumaca nešto nezamislivo. Zar onaj tako smeli, tako sudbonosni pronalazak koji su filozofi tada najpre za Evropu napravili, onaj o "slobodnoj volji", o apsolutnoj čovekovojoj spontanosti u stvarima dobra i zla, nije bio namenjen prvenstveno tome da se stekne pravo na predstavu da se zanimanje bogova za čoveka, za ljudsku vrlinu, *nikad ne može iscrpiti*? Na ovoj zemlji-pozornici se nikad nije ni oskudevalo u istinski novom, u istinski nečuvenim napetostima, zapletima i katastrofama: potpuno deterministički zamišljen svet bio bi za bogove dokučiv, pa stoga ubrzo i zamoran — dovoljan razlog za ove *prijatelje bogova*, filozofe, da svojim bogovima ne podmeću takav deterministički svet. Ceo antički svet kao bitno javan, bitno otvoren svet koji sreću nije mogao zamisliti bez pozorišnih igara i svetkovina, pun je nežnih obzira prema "gledaocu". A, kako "već rekoh, i u velikoj *kazni* ima tako mnogo svečanog!...

* Nostalgija za krstom.

8.

Osećanje krivice, lične obaveze, da se vratimo svom istraživanju, poticalo je, kako smo videli, iz nastarijeg i najiskonskijeg međuljudskog odnosa koji postoji, iz odnosa između kupca i prodavca, poverioca i dužnika: tu je prvi put stala ličnost prema ličnosti, tu su se one najpre *odmeravale*. Nijedna civilizacija nije otkrivena na tako niskom stupnju da se u njoj već ne bi moglo zapaziti nešto od ovog odnosa. Određivati cene, odmeravati vrednosti, smišljati ekvivalente, razmenjivati — to je u tolikoj meri zaokupljalo prvobitno čovekovo mišljenje da je u izvesnom smislu upravo to i ostalo *mišljenje kao takvo*: tu je odnegovana nastarija vrsta oštroumlja, tu bi možda trebalo potražiti i začetak čovekovog ponosa, njegovog osećanja preimućstva u poređenju s ostalim životinjskim svetom. Možda još i naša reč "Mensch"* (manas) izražava nešto od *toga* samoosećanja: čovek je obeležavao sebe kao biće koje meri vrednosti, vrednuje i meri, kao "procenjivačku životinju po sebi". Kupovina i prodaja, zajedno sa svojim psihološkim priborom, starije su i od samih početaka bilo kakvih oblika društvene organizacije i saveza: štaviše, osećanje za razmenu, ugovor, dug, pravo, obavezu, izravnjanje koje je nastalo iz najrudimentarnijeg oblika ličnog prava *preneto* je u najgrublje i najelementarnije društvene skupine (u njihovom odnosu prema sličnim skupinama), zajedno s navikom da se moć upoređuje, meri, proračunava prema drugoj moći. Sad je oko bilo prilagođeno ovoj perspektivi; i s onom trapavom doslednošću, svojstvenom mišljenju drevnog čoveka koje je teško bilo pokrenuti, ali koje se potom uporno držalo jednog pravca, brzo se stiglo do onog velikog opšteg stava: "Svaka stvar ima svoju cenu; sve se može platiti" — najstarijeg i najnaivnijeg moralnog kanona *pravednosti*, početka svake "dobrodušnosti", svake "pravičnosti", svake "dobre volje", svake "objektivnosti" na svetu. Pravednost na ovom prvom stupnju je dobra volja približno jednako moćnih da se međusobno nagode, da putem izravnjanja dođu do "sporazuma" — i da manje moćne *prisile* na uzajamno sporazumevanje.

* Čovek.

9.

Uvek mereno merilima davne prošlosti (koja je, uostalom, u svim vremenima prisutna ili ponovo mogućna): tako i zajednica prema svojim delovima stoji u onom važnom osnovnom odnosu, odnosu poverioca prema njegovim dužnicima. Čovek živi u zajednici, uživa preimućstva zajednice (i te kakva preimućstva, danas ih neretko potcenjujemo), stanuje

zaštićen, pošteđen, u miru i poverenju, bezbrižan s obzirom na opasnosti od izvesnih oštećenja i neprijateljstava kojima je izložen onaj ko je *izvan* nje, "koga zakon ne štiti" — Nemač zna šta je reč "beda", *êlend** prvobitno značila — pošto se upravo s obzirom na ta oštećenja i neprijateljstva zavetovao i obavezao zajednici. Šta će se desiti *u drugom slučaju?* Zajednica, obmanuti poverilac, naći će načina da se obeštete što bolje mogu, s tim se sigurno sme računati. Tu je, u najmanju ruku, reč o neposrednoj šteti koju je prouzrokovao štetnik: a i nezavisno od nje, prestupnik je pre svega "onaj koji krši", on je verolomnik i prekršilac ugovora s *celinom* u odnosu na sva dobra i ugodnosti zajedničkog života koje je dotad uživao. Prestupnik je dužnik koji ne samo što ne uzvraća pogodnosti koje su mu pružene i ne placa pozajmice nego se i ogrešuje o svog poverioca: zato on od toga trenutka, kako je i pravo, ne samo gubi sva ova dobra i pogodnosti — nego, štaviše, sad postaje svestan *koliko ta dobra vrede*. Gnev oštećenog poverioca, zajednice, vraća ga u divlje i nezaštićeno stanje koje je dotad uživao: ona ga odbija od sebe — i sad se prema njemu može iskaliti svaka vrsta neprijateljstva. "Kazna" je na ovom stupnju uljuđenosti naprosto *slika, mimos*** normalnog ponašanja prema omrznutom, razoružanom, pobeđenom neprijatelju koji je lišen ne samo svakog prava i zaštite nego i svake milosti; dakle, ratno pravo i ratno slavlje u stilu *vae victis!**** u punoj bezobzirnosti i surovosti — iz čega se vidi da iz samog rata uključujući i ratnički kult žrtvovanja potiču svi *oblici* u kojima se kazna pojavljuje u istoriji.

* Bez postojbine, prognan.

** Oponašanje.

*** Teško pobeđenima!

10.

S uvećanom moći, zajednica više ne pridaje toliko važnosti prestupima pojedinaca, jer joj oni ne izgledaju tako prevratnički i opasni za opstanak celine kao ranije: zločinac se više ne "stavlja van zakona" i ne proteruje, opšti gnev se više ne sme prema njemu iskaljivati tako bezobzirno kao ranije — štaviše, odsad zajednica oprezno brani zločinca i uzima u zaštitu od toga gneva, naročito od gneva neposredno oštećenih. Kompromis sa gnevom onih koji su zlodelom neposredno pogođeni; nastojanje da se slučaj lokalizuje i da se predupredi šire, ili čak opšte učešće i uznemirenje; pokušaji da se nađu ekvivalenti i da se cela stvar izgadi (*compositio**); i, pre svega, sve određenije ispoljena volja da se svaki prestup smatra na neki način *nadoknadivim*, dakle da se, bar u izvesnoj meri, zlo činac i njegov čin *odvoje* jedno od drugog — to su crte koje su u daljem razvoju krivičnog prava sve uočljivije. S porastom moći i samosvesti zajednice, kazneno pravo redovno postaje sve blaže; svako slabljenje i ozbiljnije ugrožavanje zajednice, ponovo prizivaju u život njegove kruće oblike. "Poverilac" je uvek postajao čovečniji u onoj meri u kojoj je postajao bogatiji; na kraju je čak *mera* njegovog bogatstva to koliko oštećenja može da podnese a da ne pati zbog toga. Mogla bi se zamisliti i takva *svest o moći* društva pri kojoj bi ono smelo sebi da dozvoli najotmeniji luksuz koji postoji — ostaviti *nekažnjenog* onoga ko mu nanosi štetu. "Šta me se zapravo tiču moji paraziti?" — moglo bi ono tada da kaže. "Neka žive i napreduju, za to sam još dovoljno jako!"... Pravda koja je počela s onim "sve se može platiti, sve se može otplatiti" završava se time što se onima koji nisu u mogućnosti da plate gleda kroz prste i što se dižu ruke od njih — završava se kao svaka dobra stvar na zemlji: *ukidajući samu sebe*. Zna se kakvim lepim imenom naziva sebe to samoukidanje pravde — to je *milost*; ona ostaje, što se samo po sebi razume, privilegija najmoćnijeg, još bolje, njegova onostranost prava.

* Pomirenje.

11.

A sad nekoliko reči protiv skorašnjih pokušaja da se poreklo pravde traži na sasvim drugom tlu — naime, na tlu osvetoljubivosti. Najpre da došapnemo psiholozima, ako su raspoloženi da jednom izbliza prouče samu želju za osvetom: ova biljka danas najbolje uspeva među anarhistima i antisemitima, kako je uostalom uvek uspevala, na skrovitim mestima, poput ljubičice, mada s drugačijim mirisom. I kako iz istog mora uvek nužno proizići isto neće nas iznenaditi kad vidimo da se iz takvih krugova opet preduzimaju pokušaji, kakvih je već često bilo, da se pod imenom *pravde* slavi *osveta* — kao da je pravda u suštini samo nastavak osećanja povređenosti — a uz osvetu da se zatim povrati ugled *reaktivnim* afektima uopšte i svemu što je dovezano s njima. Ovo poslednje bi mi najmanje smetalo: s obzirom na ceo biološki problem (u odnosu na koji je vrednost onih afekata dosad bila potcenjivana) čini mi se da bi to čak mogla biti *zasluga*. Jedino bih upozorio na okolnost da iz samog duha osvetoljubivosti izrasta ova nova nijansa naučne pravičnosti (u korist mržnje, zavisti, zlobe, podozrivosti, zlopamćenja i osvete). Naime, ova "naučna pravednost" odmah prestaje i ustupa mesto naglascima smrtnog neprijateljstva i predubeđenosti čim je reč o nekoj drugoj grupi afekata koji, kako mi se čini, imaju još mnogo veću biološku vrednost nego oni reaktivni i, prema tome, tek bi oni zapravo zaslužili da budu *naučno* ocenjeni i visoko cenjeni: to su, naime, pravi *aktivni* afekti, kao što su vlastoljublje, gramžljivost i slično (Ojgen Diring, *Vrednost života; Tečaj filozofije;* zapravo svuda). Toliko protiv ove tendencije uopšte; a što se tiče posebnog Diringovog stava da poreklo pravde treba tražiti na tlu reaktivnog osećanja, njemu se mora, istini za ljubav, oštrim obrtom suprotstaviti ovaj stav: *poslednja* oblast koju duh pravde osvaja jeste oblast reaktivnog osećanja! Ako se zbilja desi da pravedan čovek ostane pravedan čak i prema onima koji mu nanose štetu (a ne samo hladan, odmeren, stran, ravnodušan: biti pravedan je uvek *pozitivno* ponašanje), ako se čak i pod navalom ličnog vređanja, izrugivanja i sumnjičenja, visoka, jasna, duboka koliko i blaga objektivnost pravednog, *sudijskog* oka ne pomuti, to je onda već pravo savršenstvo i najviše umeće na zemlji — čak nešto što pametan čovek ne bi ovde očekivao, u šta, svakako, ne bi tako lako *poverovao*. U proseku je izvesno da je i kod najpravičnijih ljudi dovoljna već mala doza napadnosti, zloće, ulagivanja da bi im nagnala krv u oči i izagnala pravednost *iz* očiju. Aktivan, agresivan, nasrtljiv čovek, još uvek je pravdi stotinu koraka bliže nego reaktivan; njemu uopšte nije nužno da svoj predmet ocenjuje pogrešno i s predubeđenjem, kako to čini, i mora da čini, reaktivan čovek. U stvari je stoga agresivan čovek, kao jači, odvažniji, otmeniji, uvek imao na svojoj strani i *slobodnije* oko i *čistiju* savest: obrnuto, već se naslućuje ko na svojoj savesti ima pronalazak "nečiste savesti" — osvetoljubiv čovek! Najzad, osvrnimo se i na istoriju: u kojoj sferi su raspolaganje pravom uopšte i stvarna potreba za pravom bili dosad odomaćeni? Možda u sferi reaktivnih ljudi? Ni u kom slučaju: naprotiv, u sferi aktivnih, jakih, spontanih, agresivnih. Istorijski posmatrano, pravo uopšte — recimo to za inat pomenutom agitatoru (koji na jednom mestu i sam priznaje: "Učenje o osveti se kao crvena nit provlačilo kroz sve moje radove i nastojanja") — predstavlja borbu upravo *protiv* reaktivnih osećanja, rat koji protiv njih vode aktivne i agresivne sile koje su svoju snagu jednim delom upotrebile na to da preterivanje reaktivnog patosa obuzdaju i nametnu mu meru, te da ga prinude na nagodbu. Svuda gde se pravda vrši ili održava vidi se kako neka jača sila u odnosu prema slabijim koje su joj podređene (bilo da su to grupe ili pojedinci) traži sredstva da stane nakraj besmislenom divljanju želje za osvetom među njima, delom tako što iz ruku osvete izvlači objekat njene želje, delom tako što namesto osvete ona sama započinje borbu protiv neprijatelja mira i reda, delom što pronalazi i predlaže poravnanja ili ih, već prema okolnostima, nameće, delom tako što izvesne ekvivalente za oštećenja uzdiže do norme na koju je zatim osvetoljubivost jednom zasvagda upućena. Međutim, najpresudnije što vrhovna vlast protiv premoći zlobe i zlopamćenja čini i sprovodi — a ona to čini uvek čim se oseti dovoljno jaka za to — jeste ustanovljenje *zakona*, imperativno objašnjenje šta uopšte u njenim očima ima da važi kao dopušteno, kao pravo, a šta kao zabranjeno, kao nepravo. Time što

nakon uspostavljanja zakona tretira akte posezanja i samovolje pojedinaca ili celih grupa kao ogrešenje o zakon, kao pobunu protiv same vrhovne vlasti, ona odvrća osećanje svojih potčinjenih od neposredne štete pričinjene takvim ogrešenjima i time postiže suprotno od onog što hoće svaka osveta koja ima u vidu i uvažava jedino stanovište oštećenog: od tada se oko uvežbava za sve *bezličnije* ocenjivanje čina, pa čak i oko samog oštećenog (ovo, doduše, tek na samom kraju, kako sam već pomenuo). Prema tome, "pravo" i "nepravo" postoje tek otkako je ustanovljen zakon (a *ne*, kako bi Diring hteo, od čina povrede). Govoriti o pravu i nepravu *po sebi* nema nikakvog smisla; razume se, povreda, nasilje, izrabljivanje, uništenje ne mogu nipošto biti neko "nepravo" *po sebi* ukoliko život *u suštini*, naime u svojim osnovnim funkcijama, deluje tako što vređa, vrši nasilje, izrabljuje, uništava, i ne može se čak ni zamisliti bez takvog karaktera. Mora se priznati i nešto još neugodnije: da pravna stanja, sa najvišeg biološkog stanovišta, mogu biti samo *izuzetna stanja*, kao delimična ograničenja prave životne volje koja je usmerena na moć i kao posebno sredstvo podređeno njenom opštem cilju, naime kao sredstvo za stvaranje *većih* jedinica moći. Jedan pravni poredak, zamišljen suvereno i uopšteno, ne kao sredstvo u borbi između skupina moći nego kao sredstvo *protiv* svake borbe uopšte, recimo prema Diringovom komunističkom šablonu da se svaka volja mora uzeti kao jednaka svakoj drugoj volji, bio bi *životu neprijateljski* princip, nešto što razara i rastvara čoveka, atentat na budućnost čoveka, znak zamora, skriveni put u ništa.

12.

Još neku reč o poreklu i svrsi kazne — dva problema koja su odvojena ili bi trebalo da su odvojena: na žalost, obično se trpaju zajedno. A kako u tom slučaju postupaju dosadašnji genealozi morala? Naivno, kao što su uvek po štetu, što se samo po sebi razume, time što im je na lukav način oduzeo jedan osnovni pojam, pojam istinske *aktivnosti*. Umesto njega, u prvi plan se, pod pritiskom one idiosinkrazije, stavlja "prilagođavanje", to jest jedna aktivnost drugog reda, prosta reaktivnost, a čak se i sam život definiše kao sve svrsishodnije unutrašnje prilagođavanje spoljnim okolnostima (Herbert Spenser). A time se pogrešno shvata suština života, njegova *volja za moć*; previđa se načelno preimućstvo spontanih, napadačkih, nasrtljivih snaga koje daju nova tumačenja, nove pravce i oblike, i posle čijeg dejstva tek dolazi do "prilagođavanja"; time se u samom organizmu osporava dominantna uloga nosilaca najviših funkcija u kojima se volja za život javlja aktivno i oblikujući. Poznato je šta je Haksli zamerio Spenseru — njegov "administrativni nihilizam"; ali u pitanju je nešto *više* nego samo "administriranje"...

13.

Prema tome, u *kazni* bi, vratimo se opet njoj, trebalo razlikovati dve stvari: prvo, ono što je u njoj relativno *trajno*, običaj, čin, "dramu", izvestan strog redosled načina postupanja, i, na drugoj strani, ono što je u njoj *nepostojano*, smisao, svrhu, očekivanje koje se povezuje sa sprovođenjem takvih načina postupanja. Pri tom se, bez daljega, pretpostavlja, *per analogiam*, u skladu sa izloženim osnovnim gledištem istorijske metodologije, da će sam način postupanja biti nešto starije, ranije nego njegovo korišćenje u svrhu kazne, da je ova naknadno *uključena*, tumačenjem unesena u (odavno postojeći, ali u drugom smislu primenjivan) način postupanja; ukratko, da *nije* onako kako su dosad pretpostavljali naši naivni genealozi morala i prava koji su svi zamišljali da je način postupanja pronađen radi kazne, kao što se nekad zamišljalo da je ruka *pronađena* da bi se njome hvatalo. A što se tiče onog drugog elementa kazne, nepostojanog elementa, njenog "smisla", u jednom mnogo poznijem stanju kulture (na primer u današnjoj Evropi), pojam "kazne" u stvari nema više

samo jedan smisao, nego sintezu više "smislova": dosadašnja istorija kazne uopšte, istorija njenog korišćenja za različite svrhe, kristališe se na kraju u jednu vrstu jedinstva koje je teško razložiti na delove, teško raščlaniti i, što se posebno mora istaći, koje se uopšte *ne može definisati*. (Danas je nemoguće određeno reći *zašto* se zapravo kažnjava: svi pojmovi u kojima se semiotički sažima ceo proces opiru se definisanju; definisati se može samo ono što nema istorije.) Naprotiv, na jednom ranijem stadijumu, ona sinteza "smislova" se može lakše razložiti, takođe lakše pomerati; isto tako se može opaziti kako elementi sinteze u svakom pojedinačnom slučaju menjaju svoju vrednost i prema tome se preuređuju tako da se čas ovaj, čas onaj element ističe na račun ostalih i vlada nad njima; pod određenim okolnostima čak izgleda da jedan element (recimo svrha zastrašivanja) ukida sve ostale elemente. Da bi se dobila bar neka predstava o tome kako je "smisao" kazne nesiguran, naknadan, slučajan i kako se jedan isti način postupanja može koristiti, tumačiti, podešavati za sasvim različite svrhe, dajem ovde pregled koji mi se nametnuo na osnovu srazmerno oskudnog i slučajnog materijala. Kazna kao činjenje neškodljivim, kao sprečavanje daljeg oštećivanja. Kazna kao naknada štete oštećenom, u bilo kom vidu (i u vidu kompenzacije uzbuđenja). Kazna kao izolovanje nekog narušavanja ravnoteže da bi se sprečilo širenje tog narušavanja. Kazna kao ulivanje straha pred onima koji kaznu određuju i izvršuju. Kazna kao neka vrsta poravnanja za prednosti koje je prestupnik do tada uživao (na primer kad se kao rob u rudniku učini korisnim). Kazna kao izdvajanje jednog izopačenog elementa (u određenim okolnostima cele grupe, kao u kineskom pravu: dakle, kao sredstvo za održavanje čistote rase, ili za održavanje određenog socijalnog tipa). Kazna kao svetkovina, naime kao sramoćenje i ismevanje konačno pobedenog neprijatelja. Kazna kao sredstvo da se nešto ureže u pamćenje bilo onom koji kaznu trpi, takozvano "popravljanje", bilo očevicima izvršenja kazne. Kazna kao plaćanje honorara po zahtevu vlasti predviđenog za moć koja štiti prestupnika od neumerene osvete. Kazna kao kompromis s prirodnim stanjem osvete ukoliko ga moćna plemena još održavaju i smatraju svojom privilegijom. Kazna kao objava rata i ratna mera protiv neprijatelja mira, zakona, reda, vlasti, protiv koga se, kao opasnog za zajednicu, kao prekršioca ugovora na kome se zajednica zasniva, kao buntovnika, izdajnika, narušitelja mira vodi borba sredstvima kakva se već primenjuju u ratu.

14.

Ovaj spisak, naravno, nije potpun: vidi se da kazna koristi na bezbroj raznih načina. Utoliko joj se pre može oduzeti jedna *tobožnja* korisnost koja u svesti običnih ljudi svakako važi kao najbitnija — vera u kaznu, koja je danas iz više razloga poljuljana, još uvek upravo u toj korisnosti nalazi svoj najčvršći oslonac. Kazna treba da ima takvu vrednost da u krivcu probudi *osećanje krivice*, u njoj se traži pravi *instrumentum* one duševne reakcije koja se zove "nečista savest", "griža savesti". Ali time se ogrešujemo o stvarnost i psihologiju još i današnjeg vremena, a kudikamo više onog najdužeg perioda istorije čoveka, njegove praistorije! Prava griža savesti je upravo među zločincima i osuđennicima nešto krajnje retko; zatvori i robijašnice *nisu* mesta na kojima se ova vrsta crva rado izleže: — u tome se slažu svi savesni posmatrači koji u mnogim slučajevima donose nerado takav sud i protiv svojih najintimnijih želja. Uopšte uzevši, kazna čini ljude tvrdim i hladnim; ona koncentriše; pojačava osećanje otuđenosti; povećava otpornost. Kad se desi da ona slomi energiju i dovede do bedne klonulosti i samounižavanja, takav ishod svakako još manje obećava nego prosečno dejstvo kazne koje se odlikuje suvom i sumornom ozbiljnošću. A pomislimo li čak na one milenijume koji su prethodili istoriji čoveka, bez kolebanja smemo reći da je upravo kaznom najviše *zadržan* razvoj osećanja krivice — bar u pogledu žrtava na koje se iskalila vlast kažnjavanja. Ne potcenjujemo, naime, to koliko upravo prizor sudskih i izvršnih načina postupanja sprečava prestupnika da svoj čin, vrstu svog postupka, oseti kao nešto što je *po*

sebi za osudu: jer on vidi da se ista vrsta postupaka mirne savesti vrši i odobrava u službi pravde: tako špijunaža, prevare, podmićivanje, postavljanje klopke, sve one smicalice i lukavstva policajaca i tužilaca, pa onda uopšte ni ono afektom pravdano pljačkanje, nasilje, sramoćenje, hapšenje, mučenje, ubijanje, kako se sve to ispoljava u raznim vrstama kažnjavanja — dakle, sve sami postupci koje njegove sudije ne odbacuju i ne osuđuju *same po sebi*, već samo u određenom pogledu i primeni. "Nečista savest", ta najneprijatnija i najzanimljivija biljka naše zemaljske vegetacije, *nije* izrasla na ovom tlu — u stvari, čak ni oni koji su sudili i kažnjavali *nisu* tokom najvećeg dela vremena bili svesni da imaju posla s "krivcem". Smatrali su da pred sobom imaju nekog ko čini štetu, neku neodgovornu zlu kob. Pa ni onaj na koga se potom, opet kao neka zla kob, sručila kazna nije pri tom osećao neku "unutrašnju muku" drukčiju od one kad iznenada nastupi nešto nepredviđeno, neki strašan prirodni događaj, survavanje i razmrskavanje neke hridine, protiv čega se ne može vojevati.

15.

To je na neki čudan način došlo jednom Spinozi do svesti (na nezadovoljstvo njegovih tumača koji se zato pošteno *trude* da ga na ovom mestu pogrešno shvate, kao na primer Kuno Fišer) kad se jednog popodneva, zamišljen nad ko zna kakvom uspomenom, pozabavio pitanjem šta je zapravo njemu samom ostalo od čuvene *morsus conscientiae** — njemu koji je dobro i zlo prognao među ljudska uobraženja i srdito branio čast svoga "slobodnog" boga od onih klevetnika čije je tvrđenje izlazilo na to da bog sve radi *sub ratione boni*** ("a to bi značilo potčiniti boga sudbini i bilo bi odista najveća od svih besmislica"). Svet se za Spinozu ponovo povukao u ono stanje nevinosti u kome je bio pre pronalaska nečiste savesti: a šta je onda bilo sa *morsus conscientiae*? "Suprotnost radosti", rekao je on najzad sebi, "žalost praćena predstavom o nekoj prošlosti stvari koja se zbila mimo svakog očekivanja." *Etika* Š, propos. XVIII, schol. I, II. *Isto kao Spinoza* osećali su hiljadama godina povodom svoga "prestupa" vinovnici zla koje je stigla kazna: "nešto je tu neočekivano ispalo naopako", a *ne*: "nije trebalo to da učinim" — oni su se potčinjavali kazni kao što se čovek potčinjava bolesti ili nesreći ili smrti, s onim odlučnim fatalizmom bez revolta koji, na primer, još i danas u odnosu prema životu daje prednost Rusima u poređenju s nama zapadnjacima. Ako je tada bilo kritike čina, razboritost je bila ta koja je kritikovala: bez sumnje, pravo *dejstvo* kazne moramo tražiti pre svega u izoštravanju razboritosti, u produžavanju pamćenja, u volji da se delu ubuduće pristupa opreznije, nepoverljivije, skrivenije, u uviđanju da je čovek suviše slab da bi mogao mnogo postići odjednom, u nekoj vrsti poboljšanja samoprosuđivanja. Ono što se kod čoveka i životinje može uglavnom postići kaznom jeste pojačavanje straha, izoštravanje razboritosti, ovladavanje požudama: time kazna *pripitomljava* čoveka, ali ga ne čini "*boljim*" — s pravom bi se moglo tvrditi čak suprotno. ("Šteta opamećuje čoveka", kaže narod: ukoliko ga opamećuje, utoliko ga i čini rđavim. Na sreću, često ga čini i glupljim.)

* Griže savesti.

** S obzirom na dobro, imajući u vidu dobro.

16.

Na ovom mestu ne mogu više propuštati da svojoj hipotezi o poreklu "nečiste savesti" dam prvi, prethodan oblik: ona se ne da lako shvatiti i iziskuje da se o njoj mnogo razmišlja, da se nad njom dugo bdi i da se ostavi da prenoći. Nečistu savest shvatam kao tešku bolest u koju je čovek morao da padne pod pritiskom one najdublje od svih promena koje je ikad doživeo — one promene kad se konačno našao pod stegom društva i mira. Upravo onako kako se dogodilo vodenim životinjama kad su se našle prisiljene da postanu kopnene životinje ili da propadnu, tako je bilo i ovim poluživotinjama, srećno prilagođenim divljini, ratu, lutanju

i pustolovini — najednom su svi njihovi instinkti bili obezvređeni i "otkačeni". Od sad je trebalo da idu na nogama i da "same sebe nose", dok ih je dotad nosila voda: strahovit teret navalio se na njih. Osećale su se nevešte i za najjednostavnije radnje, za ovaj novi, nepoznati svet nisu više imale svoje stare vodiče, nagone koji nesvesno i sigurno upravljaju — sad su bile upućene na mišljenje, zaključivanje, proračunavanje i kombinovanje uzroka i posledice, te nesrećne životinje, na svoju "svest", na svoj najoskudniji i najnepouzdaniji organ! Mislim da nikad na zemlji nije bilo takvog bednog osećanja, tako teške nelagode — a pri tom oni stari instinkti nisu najednom prestali da postavljaju svoje zahteve! Samo, bilo je teško i retko kad moguće da im se iziđe u susret: morala su se tražiti uglavnom nova i tako reći podzemna zadovoljenja. Svi instinkti koji se ne rasterećuju napolje *okreću se unutra* — to je ono što nazivam *pounutrašnjivanjem* čoveka: time u čoveku nastaje ono što se kasnije naziva njegovom "dušom". Sav unutrašnji svet, prvobitno tanak kao između dve opne stešnjen, toliko se raširio i nabujao, dobio na dubini, širini i visini koliko je *sprečeno* "pražnjenje" čoveka napolje. One strašne brane kojima se državna organizacija štitila od starih instinkata slobode — kazne spadaju prvenstveno u ove brane — dovele su do toga da su se svi oni instinkti divljeg slobodnog čoveka skitalice okrenuli nazad, *protiv samog čoveka*. Neprijateljstvo, svirepost, uživanje u proganjanju, prepadu, u promeni, razaranju — sve to okrenuto *protiv* nosilaca takvih instinkata: *to* je poreklo "nečiste savesti". Čovek koji je u nedostatku spoljnih neprijatelja i otpora, sateran u mučan tesnac i pravilnost običaja, nestrpljiv sam sebe kidao, progonio, nagrizao, dražio i kinjio, ta životinja koja je izranjavljena udaranjem o rešetke sopstvenog kaveza, koju su hteli da "pripitome", taj nesrećnik koga je nagrizala čežnja za pustinjom, koji je od samog sebe morao da stvori pustolovinu, mučilište, nesigurnu i opasnu divljinu — ta budala, taj čežnjivi i očajni zarobljenik postao je pronalazač "nečiste savesti". A s njim je počela najteža i najneprijatnija bolest od koje čovečanstvo do danas nije ozdravilo, patnja čoveka *od čoveka, od sebe*: kao posledica nasilnog odvajanja od životinjske prošlosti, kao posledica skoka i tako reći pada u nov položaj i nove životne uslove, kao posledica objave rata starim instinktima na kojima su se dotad zasnivali njegova snaga, zadovoljstvo i neustrašivost. Dodajmo odmah da se, na drugoj strani, s činjenicom životinjske duše okrenute i postavljene protiv sebe same, na zemlji pojavilo nešto tako novo, duboko, nečuveno, zagonetno, protivrečno i *budućnošću prožeto* da se izgled zemlje time bitno izmenio. U stvari, bili su potrebni božanski posmatrači da bi dostojno ocenili prizor koji je time započeo i čiji se kraj još ne može sagledati — prizor suviše lep, suviše čudesan, suviše paradoksalan da bi se mogao besmisleno-neprimetno odigrati na kojoj bilo smešnoj planeti! Od tada čovek spada u najneočekivanije i najuzbudljivije srećne hite u igri s kockama, igri Heraklitovog "velikog deteta", zvalo se ono Zevs ili slučaj — on pobuđuje zanimanje za sebe, napetost, budi nadu, gotovo izvesnost, kao da se njime nešto najavljuje, kao da se nešto priprema, kao da čovek nije cilj nego samo put, sporedan događaj, most, jedno veliko obećanje...

17.

U preduslove ove hipoteze o poreklu nečiste savesti spada u prvom redu to da ona promena nije bila postepena ni dobrovoljna i da se nije pokazala kao organsko urastanje u nove uslove, nego kao prelom, skok, prinuda, neumitna sudbina protiv koje nije bilo mesta borbi, pa čak ni osvetoljubivosti. A zatim da je uglavljivanje dotad nesputavanog i neuređenog stanovništva u čvrste oblike, kako je započeto nasilnim aktom tako i dokraja izvršeno samim nasilnim aktom — da je, prema tome, najstarija "država" stupila na scenu kao užasna tiranija, kao ugnjetačka i bezobzirna mašinerija i da je kao takva delovala i dalje dok ta sirovina od naroda i poluživotinje nije konačno ne samo dobro izgnječena i izmrvljena nego i *uobličena*. Upotrebio sam reč "država": samo po sebi se razume na koga se pri tome misli — na neki čopor plavih zveri, na neku rasu osvajača i gospodara koja, ratnički organizovana i

kadra da organizuje, bez dvoumljenja stavlja svoju strašnu šapu na neko brojem možda nadmoćnije, ali još neuobličeno, još lutajuće stanovništvo. Tako, eto, počinje "država" na zemlji: mislim da je odbačena ona maštarija po kojoj je država počela "ugovorom". Ko može da zapoveda, ko je po prirodi "gospodar", ko u poslu i ponašanju nastupa nasilnički — šta je njemu stalo do ugovora! S takvim bićima se ne računa, ona nailaze kao sudbina, bez opravdanja, bez razuma, obzira, izgovora, ona su tu kao što je munja tu, suviše strašna, suviše iznenadna, ubedljiva, suviše "drukčija" da bi se čak i mrzela. Njihovo delo je instinktivno stvaranje oblika, utiskivanje oblika, to su najneslobodniji, najnesvesniji umetnici koji postoje: — ukratko, gde se ona pojave tamo je nešto novo, tvorevina s vlašću koja živi, u kojoj *su* delovi i funkcije razgraničeni i međusobno povezani, u kojoj nema mesta ni za šta čemu nije najpre dat "smisao" s obzirom na celinu. Ta bića, ti rođeni organizatori, oni ne znaju šta je krivica, šta odgovornost, šta obzir; u njima vlada onaj užasni egoizam umetnika koji svetli kao metal i zna da je u svom "delu", kao majka u svom detetu, za sva vremena opravdan. Kod *njih* se "nečista savest" nije razvila, to se podrazumeva od samog početka — ali *bez njih* se ona ne bi ni razvila, ta ružna biljka, ne bi je bilo da pod udarcima njihovih čekića, njihovog umetničkog nasilja, ogromna količina slobode nije prognana iz sveta, ili bar ispred očiju uklonjena i tako reći učinjena *latentnom*. Taj instinkt slobode koji je nasilno učinjen latentnim — to nam je već jasno — taj potisnuti, povučeni instinkt slobode koji je zatvoren u unutrašnjost i koji se još samo sam na sebi rasterećuje i iskaljuje: to, samo to je *nečista savest* u svom začetku.

18.

Treba se čuvati toga da se o celoj ovoj pojavi loše misli samo zbog toga što je ona već od samog početka ružna i bolna. Jer u osnovi, to je ona ista aktivna sila koja je u onim umetnicima-nasilnicima i organizatorima veličanstvenije na delu i države gradi, koja ovde, unutra, u malom, skučenom prostoru, u naopakom pravpu, u "lavinu grudi", kako kaže Gete, stvara sebi nečistu savest i gradi negativne ideale, to je upravo onaj *instinkt slobode* (mojim jezikom rečeno: volja za moć), samo što je materija na kojoj se ispoljava uobličavajuća i nasilnička priroda te sile ovde sam čovek, njegovo celo životinjsko staro sopstvo — a ne, kao u onoj većoj i upadljivijoj pojavi, *drugi* čovek, *drugi* ljudi. Ovo potajno nasilje nad samim sobom, ova surovost umetnika, ovo uživanje u davanju oblika samom sebi kao teškoj, otpornoj, pasivnoj materiji, u nametanju volje, kritike, protivrečnosti, prezira, negacije, taj neugodan i veoma zabavan rad duše koja je dobrovoljno u sebi podvojena, koja sama sebi nanosi bol iz uživanja u nanošenju bola, sva ta *aktivna* "nečista savest" je najzad — nije više teško pogoditi — kao pravo materinsko krilo idealnih i izmišljenih događaja iznela na svetlost dana i obilje nove zadivljujuće lepote i potvrđivanja, a možda uopšte i lepotu *samu*... Jer šta bi bilo "lepo" kad ne bi najpre protivrečnost postala svesna sebe, kad najpre ružno ne bi samo sebi reklo: "Ja sam ružno?"... Posle ovog nagoveštaja, bar će zagonetka biti manje zagonetna ukoliko se protivrečnim pojmovima kao što su *nesebičnost*, *samoodricanje*, *samožrtvovanje* može ukazati na neki ideal, neku lepotu; i jedno se ubuduće zna, u to ne sumnjam — naime, kakva je, od samog početka, priroda onog *zadovoljstva* koje oseća čovek koji je nesebičan, koji sam sebe poriče, sam sebe žrtvuje: to zadovoljstvo spada u svirepost. — Toliko zasad o poreklu "neegoističnog" kao *moralnoj* vrednosti i o obeležavanju zemljišta na kome je izrasla ta vrednost: tek nečista savest, tek volja za samomučenjem daje pretpostavku za *vrednost* neegoističnog.

19.

Nečista savest je bolest, u to sumnje nema, ali onako kao što je i trudnoća bolest. Potražimo li uslove u kojima je ta bolest dostigla najstrašniji i najsublimniji vrhunac — videćemo šta se time zapravo prvi put pojavilo u svetu. Ali to je zadatak na dužu stazu — a mi se prethodno moramo još jednom vratiti jednom ranijem gledištu. Privatno-pravni odnos između dužnika i njegovog poverioca, o čemu je već bilo dosta govora, još jednom je, i to na istorijski veoma čudan i sumnjiv način, tumačenjem unesen u odnos koji je nama, modernim ljudima, možda najnerazumljiviji: naime, u odnos *današnjih ljudi* prema njihovim *precima*. U okviru prvobitne plemenske zajednice — govorimo o pradačnim vremenima — živa generacija svaki put priznaje pravnu obavezu prema ranijoj, a naročito prema najranijoj koja je osnovala pleme (nije to nikako puka osećajna obaveznost: ona bi se, ne bez osnova, za najveći deo prošlosti ljudskog roda uopšte mogla čak osporavati). Tu vlada uverenje da pokolenje *postoji* samo zahvaljujući žrtvama i delima predaka — i da im se to žrtvama i delima mora *vratiti*: priznaje im se dakle *dug* koji se još stalno uvećava time što ovi preci nastavljajući da postoje kao moćni duhovi ne prestaju da svojom snagom obezbeđuju pokolenju nove prednosti i predujmove. Možda zabadava? Za ona sirova i "dušom siromašna" vremena nema nikakvog "zabadava". A šta im se može vratiti? Žrtve (u početku za hranu, u najgrubljem smislu), slavlja, kapele, odavanje pošte, pre svega poslušnost — jer svi običaji su, kao dela predaka, isto tako njihovi propisi i zapovesti — da li ih je ikad dovoljno? Ova sumnja ostaje i raste: s vremena na vreme, ona iznuđava otkupljivanje na veliko, odjednom, nešto čudovišno kao povraćaj "poverioca" (ozloglašeno žrtvovanje prvenca na primer, krv, ljudsku krv u svakom slučaju). *Strah* od pretka i njegove moći, svest o dugovanju njemu raste nužno po ovakvoj logici tačno u onoj meri u kojoj raste moć plemena, u kojoj samo pleme postoji sve pobedonosnije, nezavisnije, poštovanije i za okolinu strašnije. Nikako ne obrnuto! Naprotiv, svaki korak ka propasti plemena, svaki nesrećan slučaj, svaki znak izrođavanja i raspadanja, uvek *umanjuju* strah od duha njegovog osnivača i daju sve bleđu predstavu o njegovoj razločnosti, predostrožnosti i sadašnjoj moći. Ako se ova gruba vrsta logike dovede u mislima do kraja, onda preci *najmoćnijih* plemena moraju maštom sve većeg straha narasti do ogromnih razmera i biti gurnuti u tamu božanske tajanstvenosti i nezamislivosti: — predak se najzad nužno pretvara u *boga*. Možda je baš tu poreklo bogova, dakle poreklo iz *straha*!... A kome se čini nužno da doda "ali i iz pijeteta!", taj će teško biti u pravu za onaj najveći deo prošlosti ljudskog roda, za duboku davninu. Utoliko više, naravno, za *srednje* razdoblje u kome se obrazuju otmeni rodovi: — koji su zaista svojim osnivačima, precima (herojima, bogovima) s kamatama vratili sva svojstva koja su u njima samim postala očigledna, *otmena* svojstva. Kasnije ćemo na oblagorođavanje i oplemenjivanje bogova (koje ni u kom slučaju nije njihovo "posvećivanje") baciti još jedan pogled, a sad propratimo do kraja samo tok ovog razvoja svesti o krivici.

20.

Svest o dugu prema božanstvu, kako nas istorija uči, nije nestala ni posle propasti zajednice uređene po krvnom srodstvu; kao što je od rodovskog plemstva nasledilo pojmove "dobro i rđavo" (zajedno sa psihološkom sklonošću toga plemstva da uspostavlja hijerarhiju), čovečanstvo je pored rodovskih i plemenskih božanstava dobilo u nasleđe i teret još neplaćenih dugova i želju da se ti dugovi namire. (Prelaz čine ona brojna ropska i zavisna plemena koja su se prilagodila božanskim kultovima svojih gospodara, bilo silom ili poslušnošću i mimikrijom, a od njih se to nasleđe širilo zatim na sve strane.) Osećanje duga prema božanstvu raslo je neprekidno nekoliko milenijuma, i to stalno u istoj meri u kojoj su pojam i osećanje boga na zemlji rasli i uzdizali se. (Cela istorija etničkih borbi, pobeda, mirenja, stapanja, sve što prethodi konačnoj hijerarhiji svih narodnosnih elemenata u svakoj velikoj sintezi rasa, ogleda se u genealoškoj zbrci njihovih bogova, u pričama o njihovim

borbama, poredama i mirenjima; kretanje ka univerzalnim carstvima je uvek kretanje i ka univerzalnim božanstvima, despotizam sa svojim potčinjavanjem nezavisnog plemstva uvek utire put i nekoj vrsti monoteizma.) Stoga je uspon hrišćanskog Boga, kao najvišeg boga koji je dosad postignut, doneo sobom i maksimum osećanja krivice. Ako pretpostavimo da smo postepeno krenuli *suprotnim* pravcem moglo bi se na osnovu opadanja vere u hrišćanskog Boga, s nemalom verovatnoćom zaključiti da sad već postoji i znatno slabljenje ljudske svesti o krivici; štaviše, ne može se odbaciti verovatnoća da bi potpuna i konačna pobeda ateizma mogla osloboditi čovečanstvo onog celog osećanja duga prema svom početku, prema svojoj *causa prima*.* Ateizam i neka vrsta *druge nevinosti* idu ruku pod ruku.

* Prvom uzroku.

21.

Toliko zasad, u grubim crtama, o povezanosti pojmova "krivica" i "dužnost" s religijskim pretpostavkama: dosad sam namerno ostavljao po strani moralno razmatranje ovih pojmova (njihovo potiskivanje u savest, još određenije: povezivanje *nečiste* savesti s pojmom o bogu) i na kraju prethodnog odeljka čak govorio kao da takvo razmatranje nije ni moguće, kao da, u skladu s tim, oni pojmovi sada nužno nestaju pošto je otpala njihova pretpostavka, vera u našeg "poverioca", boga. Pravo stanje stvari je, međutim, sasvim drugačije. S moralnim vrednovanjem pojmova krivica i dužnost, s njihovim potiskivanjem u *nečistu* savest, učinjen je sasvim osoben pokušaj da se pravac napred opisanog razvoja *obrne*, ili da se taj razvoj barem zaustavi: upravo sad *treba* da izgled na konačno odvajanje bude jednom zasvaga pesimistički zatvoren; sad pogled *treba* neutešno da se sudari s nepremostivom nemogućnošću, sad oni pojmovi "krivica" i "dužnost" *treba* da se okrenu nazad — a protiv koga? Sumnje nema: najpre protiv "dužnika" u kome se sad nečista savest tako učvršćuje, nagrizanjem se širi i razrasta kao polip, dok se konačno s nerazrešljivošću duga ne rodi i ideja o nemogućnosti pokore, misao o neotplativosti duga (misao o "*večnoj kazni*"); na kraju čak i protiv "poverioca", bilo da se pri tom misli na *causa prima* čoveka, na početak ljudskog roda, na njegovog pretka koji je sad opterećen kletvom ("Adam", "praroditeljski greh", "nesloboda volje"), ili na prirodu iz čijeg se krila rađa i u koju se sad usađuje princip zla ("proklinjanje prirode"), ili na život uopšte koji sad postaje *bezzvredan po sebi* (nihilističko odvrćanje od njega, težnja ka onom ništa, ili težnja ka njenoj "suprotnosti", drukčijem načinu postojanja, budizam i slično) — dok se najednom ne nađemo pred paradoksalnim i užasnim izlazom u kome je namučeno čovečanstvo našlo privremeno olakšanje, pred genijalnim potezom *hrišćanstva*: bog koji se sam žrtvuje za krivicu čoveka, bog koji se naplaćuje sam na sebi, bog kao jedini koji čoveka može osloboditi onoga što je za samog čoveka bilo nerazrešivo — poverilac koji se žrtvuje za svog dužnika, iz *ljubavi* (ko da poveruje u to?), iz ljubavi prema svom dužniku!...

22.

Biće da je već jasno *šta* se zapravo sa svim tim i *ispod* svega toga desilo: ona volja za samomučenjem, ona suspregnuta svirepost pounutrašnjeg, u samog sebe suzbijenog čoveka-životinje, zatvorenog u "državu" radi pripitomljavanja, koji je pronašao nečistu savest da bi sebi naneo bol pošto je *prirodni* put te volje za nanošenje bola bio zatvoren — taj čovek nečiste savesti dokopao se religijske pretpostavke da svoje samomučenje tera do njegove najjezivije okrutnosti i oštine. Krivica pred *bolom*: ta misao mu postaje sprava za mučenje. U "bogu" on obuhvata svojstva koja je kadar da pronađe kao krajnje suprotnosti svojim pravim i neodmenjivim životinjskim instinktima, on te životinjske instinkte tumači čak kao ogrešenje o

boga (kao neprijateljstvo, opiranje, pobunu protiv "gospoda", "oca", prapretka i početka sveta), on se raskinjuje između suprotnosti "bog" i "đavo"; on svako *ne* koje kaže sam sebi, prirodi, prirodnosti, faktičnosti svog bića, pretvara u *da*, i to smatra za postojeće, telesno, stvarno, za boga, svetost boga, za sud božji, kaznu božju, za onaj svet, večnost, mučeništvo bez kraja, pakao, neizmernost kazne i krivice. To je neka vrsta mahnitavanja volje u duševnoj svireposti kojem, svakako, nema ravna; čovekova *volja* da se oseća krivim i nedostojnim do neiskupljivosti, njegova *volja* da se oseća kažnjenim a da kazna nikad ne može postati ekvivalentna grehu, njegova *volja* da najdublju osnovu stvari zarazi i zatruje problemom kazne i krivice da bi sebi zauvek onemogućio izlaz iz ovog lavirinta "fiksni ideja", njegova *volja* da postavi sebi ideal — ideal "svetog boga" — pred kojim će nužno biti svestan svoje apsolutne nedostojnosti. Teško ovoj ludoj i žalosnoj zveri zvanom čovek! Šta joj sve ne pada na pamet; kakva neprirodnost, kakvi paroksizmi besmisla, kakva *bestijalnost ideje* ne izbija iz nje čim je makar malo sprečena da bude *zver čina*!... Sve je to zanimljivo preko svake mere, ali u isto vreme toliko mračno i žalosno, toliko preti nervnim rastrojstvom da čovek mora sebe silom sprečiti da dugo gleda u te ponore. Tu je *bolest*, van svake sumnje najstrašnija bolest koja je ikad dosad besnela u čoveku: — i ko još može da čuje (ali danas niko više nema uši za to!) kako je u toj noći mučenja i besmisla zvučao krik *ljubavi*, krik najčežnjivijeg ushićenja, spasenja u *ljubavi*, taj okreće glavu obuzet nesavladljivom grozom... U čoveku je tako mnogo užasnog!... Zemlja je već suviše dugo bila ludnica!...

23.

Ovo neka bude zasnagda dovoljno o poreklu "svetog boga". — Da misao o bogovima ne mora već *sama po sebi* nužno voditi ovakvom pogoršanju mašte, čijeg se prikaza za trenutak nismo mogli lišiti, da ima *otmenijih* načina za izmišljanje bogova nego što je ovo samoraspinjanje i samounižavanje čoveka, u čemu su poslednji milenijumi Evrope pokazali pravo majstorstvo — to se, na sreću, još može videti pri svakom pogledu na *grčke bogove*, te slike otmenih i autonomnih ljudi u kojima se *životinja* u čoveku oseća obogotvorena, pa *nije* sama sebe razdirala, *nije* sama protiv sebe besnela! Ti Grci su se najduže svojim bogovima služili upravo zato da bi odstranili svaku pomisao na "nečistu savest", da bi mogli da uživaju u svojoj slobodi duše: dakle u smislu koji je suprotan načinu na koji se hrišćanstvo poslužilo svojim bogom. Oni su u tome išli *vrlo daleko*, ta divna i odvažna deca; i niko drugi do sam homerski Zevs ih s vremena na vreme opominje da preteruju u olakšavanju svog položaja. "Čudo!" kaže on jednom — reč je o Egistovom slučaju, o jednom *vrlo* teškom slučaju —

"Čudo, koliko se smrtnici žale na bogove!

Zlo im dolazi jedino od nas, misle oni; a oni sami

Svojim bezumljem stvaraju sebi i preko

sudbine, bedu."*

Ipak se i ovde čuje i vidi da je i ovaj olimpski posmatrač i sudija daleko od toga da se na njih ljuti i da o njima loše misli: "baš su *ludi*!" tako on misli povodom nedela smrtnika — a "ludost" i "bezumlje", malo "pometnje u glavi", toliko su i Grci najjačeg, najsmelijeg vremena *dopuštali* sebi kao razlog za mnogo gore i kobnije stvari: — ludost, *ne* greh! Shvatate to?... Ali čak i ona pometnja u glavi je bila problem — "pa kako je ona uopšte mogućna? Odakle li je samo došla, kod glava kakve *mi* imamo, mi ljudi plemenitog porekla, sreće, uspešnosti, najboljeg društva, otmenosti; vrline?" — tako se vekovima pitao otmen Grk pred svakom njemu nerazumljivom grozotom i pred svakim nedelom kojima se uprljao jedan od njih. "Mora ipak biti da ga je neki *bog* zaslepio", govorio je najzad sebi, vrteći glavom... To rešenje je *tipično* za Grke... Tako su bogovi u ono vreme služili za to da čoveka do izvesnog stepena

opravdaju kad čini zlo, služili su kao uzrok zla — oni tada nisu uzimali na sebe kaznu nego, što je *otmenije*, krivicu...

* *Odiseja*. I, 32-34.

24.

Završavam trima upitnicima, to je očito. "Da li se ovde zapravo jedan ideal izgrađuje ili se ruši?" možda će me neko upitati... A da li ste se vi ikad dovoljno pitali koliko se na zemlji isplatilo izgrađivanje *svakog* ideala? Koliko se stvarnost za to uvek morala klevetati i krivo predstavljati, koliko se laž morala posvećivati, savest zbunjivati, koliko se "bog" svaki put morao žrtvovati? Da bi se jedna svetinja mogla uspostaviti, *mora se neka druga srušiti*: to je zakon — neka mi se pokaže slučaj gde nije tako!... Mi moderni ljudi, mi smo naslednici hiljadugodišnje vivisekcije savesti i samomučenja: u tome imamo svoje najduže iskustvo, možda svoje majstorstvo, u svakom slučaju svoju prefinjenost, svoju iskvarenost ukusa. Čovek je predugo "zlim pogledom" posmatrao svoje prirodne sklonosti, tako da su se one u njemu na kraju čvrsto povezale s "nečistom savešću". Pokušaj u suprotnom pravcu bio bi *po sebi* mogućan — ali ko ima dovoljno snage za to? — naime da se *neprirodne* sklonosti, sve one težnje ka onostranom, ka onom što je protivno čulima, instinktima, prirodi, životinji, ukratko da se svi dosadašnji ideali, koji su svi skupa bili neprijateljski prema svetu i životu, čvrsto povežu s nečistom savešću. Kome se danas obratiti s *takvim* nadama i zahtevima?... Protiv sebe imali bismo *upravo* dobre ljude; uz to, što je i razumljivo, komotne, pomirljive, sujetne, zanesene, umorne... Šta dublje vređa, šta jače odbija nego kad čovek pokaže strogost prema sebi i kad sebi postavlja visoke zahteve? I opet — kako su svi predusretljivi, kako ljubazni prema nama čim postupimo i "opustimo se" kao sav ostali svet!... Za onaj cilj bili bi potrebni duhovi *druge* vrste nego što su ovi današnji: duhovi očeličeni ratovima i poredama, kojima su osvajanje, pustolovine, opasnost, bol postali čak potreba; bila bi za to potrebna naviknutost na oštar visinski vazduh, na zimska putovanja, na led i brda u svakom smislu, bila bi čak potrebna neka vrsta sublimne zloće, do krajnosti samosvesne obesti saznanja svojstvenog istinskom zdravlju; kratko rečeno, bilo bi potrebno upravo ovo *istinsko zdravlje*!... A da li je ono danas uopšte moguće?... Ali jednog dana, u nekom vremenu koje će biti jače od ove trule sadašnjosti koja sumnja u sebe, mora nam on ipak doći, *spasilac*, čovek velike ljubavi i prezira, stvaralački duh, kome njegova bujna snaga ne dopušta da se zadrži bilo gde po strani ili u onostranosti, čiju usamljenost narod pogrešno shvata kao bekstvo *od* stvarnosti, dok je ona samo uranjanje, ukopavanje, udubljivanje *u* stvarnost, da bi on iz nje, kad jednom ponovo iziđe na svetlost dana, doneo *spasenje* toj stvarnosti: spasenje od kletve koju je na nju bacio dosadašnji ideal. Taj čovek budućnosti koji će nas osloboditi od dosadašnjeg ideala isto tako kao i od onoga *što je iz njega moralo izrasti*, od velikog gađenja, od volje za onim ništa, od nihilizma, taj udar zvona koji objavljuje podne i veliku odluku, koji ponovo oslobađa volju, koji zemlji vraća njen cilj i čoveku njegovu nadu, taj antihrist i antinihilist, taj pobjednik boga i onog ništa — *on mora jednom doći*.

25.

Ali, šta ja tu pričam? Dosta! Dosta! Na ovom mestu priliči mi samo jedno — da ćutim: inače se ogrešujem o ono što je dopušteno jedino nekom mlađem, "budućnosnijem", jačem nego što sam ja — o ono što je dopušteno jedino *Zaratustri, Zaratustri bezbožniku*...

TREĆA RASPRAVA

ŠTA ZNAČE ASKETSKI IDEALI?

Nehajne, podrugljive, nasilničke —
takve *nas* želi mudrost: ona je žena i
uvek voli samo ratnika.

Tako je govorio Zaratustra

1.

Šta znače asketski ideali? — Kod umetnika ništa ili mnogo šta; kod filozofa i učenih ljudi, nešto kao njuh i instinkt za najpovoljnije preduslove visoke duhovnosti; kod žena, u najboljem slučaju, *više ljubaznosti* pri zavodjenju, malo mekušta na lepom telu, anđeosku umilnost krasne punačke životinje; kod fiziološki nagrđenih i razdešenih (kod *većine* smrtnika), pokušaj da sebe vide kao "suviše dobre" za ovaj svet, sveti oblik raspusnosti, njihovo glavno sredstvo u borbi s potajnim bolom i dosadom; kod sveštenika pravu sveštenučku veru, njihovo najbolje oruđe moći, kao i "najvišu" dozvolu za moć; kod svetaca, najzad, izgovor za zimski san, njihovu *novissima gloriae cupido*,* njihov mir u ničemu ("bog"), njihov oblik ludila. A što je asketski ideal čoveku uopšte tako mnogo značio, u tome se izražava osnovna činjenica ljudske volje, njen *horror vacui*.** *njoj je potreban cilj* — i ona će radije hteti *ništa* nego ne hteti. — Razumete li me?... Jeste li me razumeli?... "*Ni najmanje, dragi gospodine!*" — Počnimo onda od početka.

* Najdublju žudnju za slavom.

** Strah od praznine.

2.

Šta znače asketski ideali? — Ili, da uzmem jedan pojedinačan slučaj povodom koga sume često pitali za savet, šta znači na primer kad jedan umetnik kao Rihard Vagner u svojim starim danima iskazuje poštovanje čednosti? U izvesnom smislu on je to zapravo uvek činio, ali tek sasvim na kraju u asketskom smislu. Šta znači ova promena "smisla", ovaj radikalni preokret smisla? — jer to je bilo posredi, Vagner se time naglo preokrenuo pravo u svoju suprotnost. Šta znači to kad se jedan umetnik: naglo preokrene u svoju suprotnost?... Tu nam se odmah, ako se malo zadržimo na ovom pitanju, u sećanju javlja najbolje, najsnažnije, najradosnije, *najodvažnije* razdoblje koje je možda postojalo u celom Vagnerovom životu: bilo je to onda kad ga je intimno i duboko zaokupljala misao o Luterovoj ženidbi. Ko zna kakva je slučajnost zapravo doprinela tome da danas umesto te svadbene muzike imamo *Majstore pevače*? I koliko u ovima još odzvanja ona? Međutim, nikako se ne može sumnjati u to da bi i u ovoj "Luterovoj svadbi" bila reč o pohvali čednosti. Dakako, i o pohvali čulnosti: — čini mi se da bi upravo tako bilo u redu, da bi upravo to bilo "vagnerovski". Jer između čednosti i čulnosti nema nužne suprotnosti; svaki dobar brak, svaka prava, iskrena ljubav je iznad ove suprotnosti. Vagner bi, kako mi se čini, dobro bio učinio da je ovu *prijatnu* faktičnost pomoću jedne ljupke i smele komedije o Luteru dao svojim Nemcima da ponovo osećaju, jer među njima ima, i uvek je bilo, mnogo klevetnika čulnosti; i možda je najveća Luterova zasluga upravo u tome što je imao hrabrosti za svoju *čulnost* (tada se ona zvala, dosta ublaženo, "jevanđelska sloboda" ...). Međutim, čak i onda kad stvarno postoji ona suprotnost između čednosti i čulnosti, ona, na sreću, nipošto ne mora biti neka tragična

suprotnost. To bi moglo da važi bar za sve uspelije, blagorodnije smrtnike koji su daleko od toga da svoju labilnu ravnotežu između "životinje i anđela" bez ustezanja smatraju argumentom protiv života — najtananiji i najblistaviji među njima, kao Gete, ili Hafiz, videli su u tome čak jednu životnu draž više. Takve "protivrečnosti" upravo mame na život... Na drugoj strani, sasvim je prirodno da će unesrećene svinje, kad jednom budu dovedene dotle da obožavaju čednost — a ima takvih svinja! — videti i obožavati u njoj samo svoju suprotnost, suprotnost unesrećenim svinjama, i to s kakvim tragičnim groktanjem i revnošću! može se samo zamisliti, onu mučnu i suvišnu suprotnost kojoj je Rihard Vagner na kraju svoga života neosporno hteo još da da muzičko ruho i da je postavi na scenu. *A čemu?* — s pravom možemo upitati. Jer šta su se njega ticale, šta se nas tiču svinje?

3.

Pri tome se, naravno, ne može zaobići ono drugo pitanje: šta se njega zapravo ticao onaj muški (ah, tako nemuževan) "prostack", onaj ubogi đavo i dete prirode Parsifal, koga je on tako zamršenim sredstvima učinio na kraju katolikom — šta, zar je taj Parsifal uopšte bio *ozbiljno* zamišljen? Moglo bi se, naime, suprotno pomisliti, čak poželeti — da je Vagnerov Parsifal vedro zamišljen, tako reći kao epilog i satirska drama kojom se tragičar Vagner na upravo njemu doličan i dostojan način hteo oprostiti od nas, od sebe takođe, a pre svega od *tragedije*, naime ekscesom najviše i najsmelije parodije na tragičko kao takvo, na svu onu raniju groznu zemaljsku ozbiljnost i zemaljsku bedu, na konačno prevladan *najgrublji oblik* u protivprirodnosti asketskog ideala. To bi, kako rekosmo, bilo dostojno jednog velikog tragičara koji, kao svaki umetnik, na vrhunac svoje veličine stiže tek onda kad sebe i svoju umetnost ume da vidi s *visine* — kad ume da se *smeje* sebi. Da li je Vagnerov *Parsifal* njegov potajni smeh nadmoćnosti nad samim sobom, trijumf njegove izvojevanе poslednje, najveće umetničke slobode, umetničke onostranosti? To bi se, rekosmo, moglo poželeti: jer šta bi bio Parsifal *shvaćen ozbiljno*? Da li je zbilja potrebno da se u njemu vidi (kako je neko rekao nasuprot meni) "plod slepe mržnje prema saznanju, duhu i čulnosti"? Proklinjanje čula i duha u mržnji i u jednom dahu? Otpadništvo i povratak hrišćanski bolećivim i mračnjačkim idealima? I na kraju čak samoporicanje, samoponištavanje jednog umetnika koji je dotle svom snagom svoje volje težio suprotnom, naime *najvišem uznošenju duha i čula* u svojoj umetnosti? I ne samo u svojoj umetnosti nego i u svom životu. Treba se samo setiti kako je Vagner u svoje vreme s oduševljenjem išao stopama filozofa Fojerbaha: Fojerbahova reč o "zdravoj čulnosti" zvučala je tridesetih i četrdesetih godina Vagneru kao i mnogim Nemcima (oni su se nazivali "*mladonemcima*") kao reč spasenja. Da li je on na kraju *promenio mišljenje* o tome? Pošto je, u najmanju ruku, izgledalo da namerava da drukčije *poučava* druge... I ne samo trubama *Parsifala* sa scene: — u sumornim, koliko neslobodnim toliko i smetenim spisima njegovih poslednjih godina ima stotinu mesta koja odaju potajnu želju i volju, klonulu, nesigurnu, nesamostalnu volju da se na osoben način propoveda povratak, obraćanje, odricanje, hrišćanstvo, srednji vek i da se svojim učenicima kaže: "Sve je ovo ništa! Potražite spas drugde!" Jednom se čak priziva "krv Spasitelja"...

4.

Da povodom takvog slučaja, u kome ima mnogo mučnog, kažem svoje mišljenje — a to je *tipičan* slučaj — da je svakako najbolje odvojiti umetnika od njegovog dela toliko da se on sam ne uzima tako ozbiljno kao njegovo delo. On je, napokon, samo preduslov svoga dela, materinsko krilo, zemljište, pod određenim okolnostima đubre na kome, iz koga ono raste — pa prema tome, u većini slučajeva, nešto što se mora zaboraviti ako se želi uživati u samom delu. Upuštanje u *poreklo* dela je stvar fiziologa i vivisektora duha: nikad i ni pod kojim

uslovima estetički nastrojenih ljudi, umetnika! Pesnik i tvorac Parsifala nije bio nimalo pošteđen dubokog, temeljitog, čak strašnog uživanja i poniranja u srednjovekovne duševne kontraste, neprijateljske odvojenosti od svake uzvišenosti, strogosti i discipline duha, neke vrste intelektualne *perverzности* (neka mi bude dopušteno da upotrebim ovu reč), kao što ni noseća žena nije pošteđena neprijatnosti i neobičnosti trudnoće, koje se, kao što je rečeno, moraju *zaboraviti* da bi se radovalo detetu. Treba se čuvati pogreške u koju sam umetnik vrlo lako upada zbog psihološke *contiguity*,* kako kažu Englezi: *kao da je* on sam ono što može da predstavi, izmisli, izrazi. A stvar zapravo stoji tako da on, i *kad* bi bio to, nikako to ne bi predstavio, izmislio, izrazio; Homer ne bi ispevao Ahila, ni Gete Fausta, da je Homer bio Ahil ili Gete Faust. Savršen i potpun umetnik je za sva vremena odvojen od "realnog", stvarnog; s druge strane, razumljivo je što ponekad može do očajanja da bude umoran od te večite "nerealnosti" i lažnosti svoga unutrašnjeg života — i što tada pokušava da zahvatom prodre u ono što mu je upravo najviše zabranjeno, da *bude* stvaran. S kakvim uspehom? Nije teško pogoditi... To je ona *tipična slabost volje* umetnika: ista ona slabost kojoj je podlegao i ostareli Wagner i koju je on tako skupo, tako kobno morao da plati (zbog nje je izgubio znatan deo svojih prijatelja). I najzad, sasvim nezavisno od te slabosti volje, ko ne bi poželeo, zbog samog Vagnera, da se on drukčije oprostio od nas i od svoje umetnosti, ne jednim *Parsifalom* nego pobedonosnije, samosvesnije, više vagnerovski — a manje pometeno, manje dvoznačno u odnosu na celo njegovo htenje, manje šopenhauerovski, manje nihilistički?...

* Bliskosti, dodira.

5.

Šta, dakle, znače asketski ideali? U slučaju jednog umetnika, to shvatamo polako: baš ništa!... Ili tako mnogo da je to isto što i ništa!... Izostavimo najpre umetnike: oni nikad nisu dovoljno nezavisni u svetu i *prema* svetu da bi njihove ocene i menjanje tih ocena *po sebi* zasluživali pažnju! U svim vremenima, oni su bili sluge morala ili filozofije ili religije, sasvim nezavisno od toga što su, na žalost, prilično često bili suviše nesamostalne udvorice svojih pristalica i pokrovitelja i dovrtljivi laskavci pred starim ili novim vlastima. U najmanju ruku, njima je uvek potrebna zaštita, oslonac, neki već učvršćen autoritet: umetnici nikad ne stoje čvrsto na svojim nogama, samostalnost nije u skladu s njihovim najdubljim instinktima. Tako je na primer Rihard Wagner, kad je "došlo vreme", uzeo za svoga čelnika i zaštitnika filozofa Šopenhauera: — ko bi mogao i pomisliti da bi on imao *hrabrosti* za neki asketski ideal bez oslonca koji mu je pružila Šopenhauerova filozofija, bez Šopenhauerovog autoriteta koji je u Evropi došao do *prevage* sedamdesetih godina (ostavljajući po strani pitanje da li bi umetnik u *novoj* Nemačkoj uopšte mogao opstati bez mleka pobožnog mišljenja, pobožnog u odnosu prema carstvu)? — I time smo stigli do ozbiljnijeg pitanja: šta znači to kad se jedan pravi *filozof* prikloni asketskom idealu, jedan zaista samostalan duh kao Šopenhauer, čovek i vitez čvrstog pogleda koji je imao *hrabrosti* u odnosu prema samom sebi, koji ume sam da zauzme svoj stav, ne očekujući prvo predvodnike i mig odozgo? — Razmotrimo ovde odmah čudan i za mnoge ljude čak zadivljujući Šopenhauerov stav prema *umetnosti*: jer je Rihard Wagner, očigledno, u *prvom redu* zbog njega pristao uz Šopenhauera (po nagovoru jednog pesnika, zna se da je to bio Herveg), i to do te mere da je time nastala direktna teorijska protivrečnost između njegovog ranijeg i kasnijeg estetičkog uverenja — prvo je izraženo na primer u spisu *Opera i drama*, a drugo u spisima koje je objavio posle 1870. godine. Posebno je od tada, što možda najviše začuđuje, Wagner bezobzirno promenio svoje mišljenje o vrednosti i mestu same *muzike*: nije se osvrtao na to da je do tada od nje bio napravio sredstvo, medijum, "ženu" kojoj je bila neophodna svrha, muškarac, da bi uspela — naime drama! On je najednom shvatio da se *in majorem musicae gloriam** može više učiniti sa Šopenhauerovom

teorijom i njegovim novotarijama — naime sa *samostalnošću* muzike kako ju je Šopenhauer shvatio: muzika izdvojena, postavljena prema svim ostalim umetnostima, nezavisna umetnost po sebi, koja *ne* nudi, kao ove, slike fenomenalnog sveta, nego naprotiv govori jezikom same *volje*, neposredno iz "ponora", kao njeno najautentičnije, najizvornije, najdirektnije objavljivanje. S ovim izvanrednim podizanjem vrednosti muzike, koje je, izgleda, proizlazilo iz Šopenhauerove filozofije, najednom je nečuveno porastao i ugled samog *mužičara*: sad je on postao proročište, sveštenik, čak više od sveštenika, veka vrsta posrednika onog "po sebi" stvari, telefon onostranosti — on otad nije objavljivao samo muziku, taj trbuhozborac boga — on je objavljivao metafiziku: kakvo čudo što je najzad jednog dana počeo da propoveda *asketske ideale*?...

* Za veću slavu muzike.

6.

Šopenhauer se koristio Kantovim shvatanjem estetičkog problema, mada na njega, to je sasvim izvesno, nije gledao Kantovim očima. Kant je imao nameru da umetnosti ukaže čast kad je među predikatima lepog davao prvenstvo i u prvi plan stavljao one koji čine čast saznanju: bezličnost i opšte važenje. Ovde nije mesto za raspravljanje o tome da li je ovo u osnovi bio promašaj; hteo bih samo da naglasim to da je Kant, kao i svi filozofi, pri posmatranju estetičkog problema, umesto da pođe od iskustava umetnika (stvaraoca), o umetnosti i lepom razmišljao jedino sa stanovišta "posmatrača" i pri tom u pojam "lepog" neopaženo uneo samog "posmatrača". Da je barem ovaj "posmatrač" bio filozofima lepog dovoljno poznat! — naime kao značajna *lična* činjenica i iskustvo, kao obilje sopstvenih snažnih doživljaja, želja, iznenađenja, ushićenja u oblasti lepog! Bojim se, međutim, da je uvek bilo obrnuto: i tako od njih već od samog početka dobijamo definicije u kojima se, kao u onoj čuvenoj definiciji koju Kant daje o lepom, krije nedostatak tananijeg ličnog iskustva u vidu strahovite osnovne zablude. "Lepo je", rekao je Kant, "ono što se dopada *bez interesa*." Bez interesa! Neka se ova definicija uporedi s onom koju je dao jedan stvarni "posmatrač" i umetnik — Stendal, koji lepo na jednom mestu naziva *une promesse de bonheur*.* Ovde je svakako *odbačeno* i izbrisano upravo ono što Kant jedino ističe u vezi s estetičkim stanjem: *le désintéressement*. Ko je u pravu, Kant ili Stendal? Naravno, ako naši estetičari neumorno, u prilog Kantu, ponavljaju tvrdnju da se pod čarobnim dejstvom lepote mogu "nezainteresovano" posmatrati čak i statue obnaženih žena, onda se zaista na njihov račun možemo malo i nasmejati: — iskustva *umetnika* su u ovoj škakljivoj stvari "interesantnija", i Pigmalion u svakom slučaju *nije* nužno bio "neestetički čovek". Mislimo utoliko bolje o nevinosti naših estetičara koja se ogleda u takvim argumentima; upišimo na primer u čast Kantu ono što je s naivnošću seoskog popa rekao o svojstvu čula dodira! — Ovde se vraćamo Šopenhaueru, koji je na sasvim drugačiji način od Kanta bio blizak umetnosti, a ipak nije izišao iz okvira Kantove definicije; kako se to dogodilo? Okolnosti su prilično čudne: on je izraz "bez interesa" protumačio na najličniji način, polazeći od iskustva koje je kod njega moralo biti najredovnije. Malo je stvari o kojima Šopenhauer govori tako sigurno kao o dejstvu estetičke kontemplacije: on kaže za nju da deluje direktno protiv *polne* "zainteresovanosti", slično dakle lupulinu i kamforu, i nikad mu nije bilo dosta veličanja *ovog* oslobođenja od "volje" kao velike prednosti i koristi estetičkog stanja. Čak bi se moglo postaviti pitanje da možda i njegovo osnovno shvatanje "volje i predstave", misao da je oslobođenje od "volje" moguće jedino posredstvom "predstave", ne proizlazi iz uopštavanja onog seksualnog iskustva. (Uzgred rečeno, kod pitanja u vezi sa Šopenhauerovom filozofijom ne treba nikad gubiti iz vida da su to shvatanja dvadesetšestogodišnjeg mladića, tako da su ona karakteristična ne samo za Šopenhauera nego i za to životno doba.) Čujmo, na primer,

jedno od najizrazitijih među mnogobrojnim mestima koja je napisao u slavu estetičkog stanja (*Svet kao volja i predstava*, I, 231), oslušnimo ton, patnju, sreću, zahvalnost s kojima su izgovorene ove reči. "To je bezbolno stanje koje je Epikur cenio kao najviše dobro i kao stanje bogova; u tom trenutku, mi smo oslobođeni nedostojnog pritiska volje, mi slavimo praznik prestanka robovanja htenju, Iksionov točak miruje"... Kakva žestina reči! Kakve slike muke i teške dodijalosti! Kakvo gotovo patološko suprotstavljanje "onog trenutka" i vremena "Iksionovog točka", "robovanja htenju", "nedostojnog pritiska volje"! A, recimo, da je Šopenhauer sto puta bio u pravu što se njega lično tiče, šta bi to značilo za uviđanje suštine lepog? Šopenhauer je opisao jedno dejstvo lepog, ono koje smiruje volju — da li je i to dejstvo samo redovno? Stendal, kao što smo rekli, ne manje čulna, ali srećnije sazdana priroda od Šopenhauera, ističe jedno drugo dejstvo lepog: "Lepo *obećava* sreću", njemu se čini da je pravo stanje stvari upravo *pokretanje volje* ("interesa") lepim. I zar se, najzad, ne bi i samom Šopenhaueru moglo prigovoriti da se on ovde neopravdano smatra kantovcem, da Kantovu definiciju lepog uopšte nije shvatio kantovski — da se i njemu lepo dopada iz jednog "interesa", čak iz najjačeg, najličnijeg interesa: interesa čoveka podvrgnutog torturi da se oslobodi torture?... I, ako se vratimo našem prvom pitanju "šta *znači* to kad se jedan filozof klanja asketskom idealu?", dobićemo ovde bar prvi nagoveštaj: on hoće *da se oslobodi jedne torture*.

* Obećanje sreće.

7.

Čuvajmo se da nam se pri reči "tortura" ne smrači odmah lice: upravo u ovom slučaju ima mnogo šta da se kaže protiv toga i prilično da se oduzme — ima se čak čemu i nasmejati. Naime, ne potcenjujmo to što su Šopenhaueru, koji se prema polnosti odnosio u stvari kao prema ličnom neprijatelju (uključujući i njeno oruđe, ženu, taj "*instrumentum diaboli*"*), bili *potrebni* neprijatelji da bi ostao dobrog raspoloženja; što je voleo opore, jetke, crno-zelene reči; što se ljutio ljutnje radi, iz strasti; što bi se razboleo bez svojih neprijatelja, bez Hegela, žene, bez čulnosti i cele volje za životom, opstankom, što bi postao *pesimist* (jer pesimist nije bio, ma koliko to želeo). Šopenhauer *ne* bi inače tu ostao, u to se možemo kladiti, on bi pobegao: međutim, njegovi neprijatelji su ga čvrsto držali, oni su ga uvek iznova zavodili da ostane u životu, gnev mu je, baš kao i antičkim kiničarima, bio naslada, okrepljenje, naknada, *remedium*** protiv odvratnosti, on mu je bio *sreća*. Toliko o ovom najličnijem u slučaju Šopenhauer; na drugoj strani ima kod njega još nešto tipično — i tek se tu vraćamo svom problemu. Dok god ima filozofa na zemlji i gde god ih je bilo (od Indije do Engleske, da uzmemo ove suprotne polove obdarenosti za filozofiju), neosporno postoji neka posebna razdražljivost i mržnja filozofa prema čulnosti — Šopenhauer je samo najrečitiji i, ako se ima sluha za to, njihov najzavodljiviji i najdražesniji izraz — postoji isto tako posebna, afektivna naklonost i privrženost filozofa asketskom idealu uopšte, u tom pogledu se ne treba zavaravati. I jedno i drugo povezano je, kao što je rečeno, s tipom; ako ih kod nekog filozofa nema, onda je on — to je izvesno — uvek samo "takozvani" filozof. Šta to *znači*? Jer to činjeničko stanje treba tek protumačiti: *po sebi*, ono je tu za sva vremena, glupo kao svaka "stvar po sebi". Svaka životinja, pa i *la b?te philosophe**** instinktivno teži optimumu povoljnih uslova u kojima ona može potpuno ispoljiti svoju snagu i dostići maksimum osećanja moći; svaka životinja, isto tako instinktivno i sa istančanim njuhom koji "nadmaša svaki um", zazire od svakovrsnih smetnji i prepreka koje joj se nađu ili bi se mogle naći na tom putu prema optimumu (ne govorim o njenom putu prema "sreći", nego o putu prema moći, prema činu, prema najmoćnijem činu i u većini slučajeva, u stvari, o njenom putu ka nesreći). Tako filozof zazire od *braka* sa svim onim što bi ga na brak moglo navesti — jer mu

je brak smetnja i zla kob na putu ka optimumu. Ko je od dosadašnjih velikih filozofa bio oženjen? Heraklit, Platon, Dekart, Spinoza, Lajbnic, Kant, Šopenhauer — nisu bili; štaviše, ne možemo ih ni *zamisliti* kao oženjene. Oženjen filozof spada u *komediju*, to je moja teza: a onaj izuzetak Sokrat, pakosni Sokrat, on se, izgleda, oženio *ironice***** da bi upravo potvrdio *ovu* tezu. Svaki filozof bi govorio kako je jednom govorio Buda kad mu je javljeno da mu se rodio sin: "Rahula mi se rodio, iskovani su mi okovi" (Rahula ovde znači "mali demon"); svakom "slobodnom duhu" morao bi jednom doći trenutak za razmišljanje, pod pretpostavkom, naravno, da je pre toga imao neki nepromišljen trenutak — kao što je negda došao tom istom Budi — "veoma je skučen", mislio je on, "život u kući, to je mesto nečistoće; sloboda je u napuštanju kuće"; "došavši na tu misao, on napusti kuću". U asketskom idealu ima tako mnogo nagoveštenih mostova ka *nezavisnosti* da filozof nije kadar da bez unutrašnjeg klicanja i pljeskanja sluša priču o svima onima koji su jednog dana rekli *ne* svakoj neslobodi i otišli u bilo kakvu *pustinju*: čak i pod pretpostavkom da su to bili samo jaki magarci i u svemu suprotnost snažnom duhu. Pa šta onda znači asketski ideal kod filozofa? Moj odgovor je — biće da je to već odavno jasno: pri pogledu na njega, filozof se smeška optimumu uslova najviše i najsmelije duhovnosti — on time *ne* odbacuje "život", on time, štaviše, potvrđuje svoj život, i *samo* svoj život, i to možda u tolikoj meri da mu nije strana ni zločinačka želja: *pereat mundus, fiat philosophia, fiat philosophus, fiam!******

* Oruđe đavola.

** Lek.

*** Filozofska životinja.

**** Ironije radi.

***** Neka propadne svet, samo neka bude filozofija, neka bude filozof, neka budem ja.

8.

Vidi se da to nisu neki potkupljivi svedoci i sudije o *vrednosti* asketskog ideala, ti filozofi! Oni misle na *sebe*, — šta ih se tiče "svetac"! Oni pri tome misle na ono što je *njima* najneophodnije: slobodu od prinude, smetnje, buke, poslova, obaveza, briga; jasnost u glavi; igru, skok i let misli; dobar vazduh, redak, čist, slobodan, suv kao što je vazduh na visinama, pri kome sve animalno postaje duhovnije i dobija krila; mir u svim nižim sferama; svi psi čvrsto na lancu; nikakav lavež neprijateljstva i rutave osvete; nikakvo nagrizanje povredene sujete; skromnu i pokornu utrobu, marljivu kao vodenica, ali daleku; srce strano, s one strane, buduće, posthumno — sve u svemu, oni pri asketskom idealu misle na vedri asketizam obogotvorene i okrilačene životinje koja iznad života više luta nego što miruje. Zna se koje su tri velike svečane reči asketskog ideala: siromaštvo, skrušenost, čednost: i ako sad izbliže pogledamo život svih velikih, plodnih, pronalazačkih duhova — uvek ćemo u njemu naći, do izvesnog stepena, sve ovo troje. Nikako *ne*, što se razume samo po sebi, kao neke njihove "vrline" — kakve veze ima ova vrsta ljudi s vrlinama! — već kao najprikladnije i najprirodnije uslove njihovog *najboljeg* opstanka, njihove *najlepše* plodnosti. Pri tom je sasvim moguće da je njihova vladajuća duhovnost morala najpre zauzdati preteranu i preosetljivu gordost ili razularenu čulnost, ili da je možda svoju volju za "pustinjom" s mukom održavala nasuprot sklonosti ka luksuzu i probirljivosti, kao i nasuprot rasipničkoj darežljivosti srca i ruke. Ali ona je to činila upravo kao *vladajući* instinkt koji je sa svojim zahtevima prodirao uprkos svim ostalim instinktima — ona to i dalje čini; da ne čini, ne bi ni vladala. U tome, dakle, nema nikakve "vrline". Uostalom, *pustinja* o kojoj sam upravo govorio, u koju se jaki nezavisni duhovi povlače i usamljuju — o, kako ona izgleda drukčije od onoga kako obrazovani ljudi zamišljaju pustinju! — pa to su, naime, pod određenim uslovima, upravo oni sami, ti obrazovani. I odista je tako da nijedan glumac duha ne bi u njoj nikako izdržao — za takve ona nije dovoljno romantična i sirijska, ni izdaleka nije pozorišna

pustinja! Naravno, i u njoj ima kamila: ali sva sličnost je samo u tome. Namerna nejasnost možda; sklanjanje od samog sebe; zaziranje od buke, počasti, štampe, uticaja; skroman posao, svakodnevnica, nešto što čoveka više prikriva nego što iznosi na videlo; povremeno ophođenje sa bezazlenim živahnim životinjama i pticama, čiji prizor krepí; planina za društvenost, ali ne mrtva nego s *očima* (to jest jezerima); u izvesnim okolnostima čak i soba u gostionici punoj običnog sveta gde je čovek siguran da će ga zameniti s drugim i gde se bez zazora može govoriti sa svakim — to je ovde "pustinja": ah, ona je dovoljno pusta, verujte mi! Kad se Heraklit povukao u dvorišta i među kolonade ogromnog Artemidinog hrama, ta "pustinja" je bila dostojanstvenija, priznajem: a zašto danas *nemamo* takve hramove? (Možda ih i *imamo*: upravo se sećam svoje najlepše radne sobe, *Piazza di San Marco*, naravno u proleće, takođe pre podne, vreme između deset i dvanaest časova.) Ali ono što je Heraklit izbegao ostalo je i danas isto i *mi* se toga klonimo: buka i demokratsko brbljanje Efežana, njihova politika, njihove poslednje vesti o "carstvu" (Persiji, razume se), njihovi "današnji" poslovi na tržnici — jer mi filozofi treba da budemo pošteđeni pre svega jedne stvari: svega što je "današnje". Mi poštujemo tišinu, hladnoću, otmenost, daljinu, prošlost, uopšte sve od čijeg se prizora duša ne mora braniti i zatvarati — nešto s čime se može govoriti a da se ne govori *glasno*. Neka se oslušne samo zvuk koji ima duh kad govori: svaki duh ima svoj zvuk, voli svoj zvuk. To tamo, na primer, mora biti da je agitator, hoću reći praznoglavac, prazna tikva: ma šta u njega ušlo, iz njega se vraća muklo i teško, opterećeno odjekom velike praznine. Onaj tamo gotovo uvek govori promuklo: nije li možda i *mislio* promuklo? Bilo bi to moguće — treba pitati fiziologe — ali ko u *rečima* misli, misli kao govornik, a ne kao mislilac (to pokazuje da on u osnovi ne misli stvari, ne misli "saobrazno stvari", već samo u odnosu na stvar, da on zapravo misli *sebe* i svoje slušaoce). Taj treći govori nametljivo, suviše nam se približava, osećamo mu dah — nevoljno zatvaramo usta, mada nam on govori kroz knjigu: zvuk njegovog stila otkriva razlog tome — on nema vremena, on sam sebi ne veruje dovoljno, mora da govori danas jer nikad više neće doći do reči. A duh koji je siguran u sebe govori polako; on traži skrovitost, on pušta da se na njega čeka. Filozof se poznaje po tome što se kloni triju sjajnih i bučnih stvari: slave, velmoža i žena, čime nije rečeno da one ne dolaze njemu. On izbegava suviše jarku svetlost: stoga se kloni svoga vremena i njegovog "dana". Po tome je sličan senci: što mu se sunce više kloni zalasku, on biva sve veći. Što se tiče njegove "skrušenosti", on podnosi, kao što podnosi tamu, i izvesnu zavisnost i zamaćenje: štaviše, on strahuje od ometanja munjama, on se plaši nezaštićenosti suviše usamljenog i napuštenog drveta na kome svaka oluja iskaljuje svoj bes i svaki bes svoju oluju. Njegov "materinski" instinkt, skrivena ljubav prama onome što u njemu raste, upućuje ga na stanja koja ga oslobađaju da misli na *sebe*; u istom smislu kao što je instinkt *majke* u ženi održavao dosad zavisnost žene uopšte. Najzad, oni, ti filozofi, ne zahtevaju mnogo, njihova deviza je "ko poseduje, biva posednut" — *ne*, kako moram reći već ne znam po koji put, iz neke vrline, iz neke zaslužne volje za umerenošću i jednostavnošću, nego zato što njihov vrhovni gospodar *tako* od njih zahteva, pametno i neumoljivo zahteva: on ima na umu samo jedno i sve — vreme, snagu, ljubav, interes, samo za to skuplja, samo za to štedi. Ta vrsta ljudi ne voli da bude ometana neprijateljstvima, pa ni prijateljstvima: ona lako zaboravlja ili prezire. Praviti mučenika od sebe, to joj nije po ukusu; "za istinu *patiti*" — to prepušta častoljubivima i pozorišnim junacima duha i ostalima koji za to imaju dovoljno vremena (oni sami, filozofi, imaju šta da *čine* za istinu). Oni su prilično škrti na velikim rečima; govori se da ih odbija već i sama reč "istina": zvuči im razmetljivo... Najzad, što se tiče "čednosti" filozofa, očito je da ova vrsta duha ispoljava svoju plodnost negde drugde a ne u deci; možda negde drugde nalazi i trajanje svog imena posle smrti, svoju malu besmrtnost (još neskromnije su se izražavali filozofi u staroj Indiji: "Čemu potomstvo onome čija je duša svet?"). U tome nema ničeg od čednosti iz nekih asketskih skrupula i mržnje prema čulima, kao što nema čednosti ni u tome kad se atletici ili džokeji uzdržavaju od žene: štaviše, to zahteva, bar za vreme velike trudnoće, njihov

vladajući instinkt. Svaki artist zna kako je štetno spavanje sa ženom u stanjima velike duhovne napetosti i pripreme; onima koji su najjači i koji imaju najpouzdanije instinkte nije za to potrebno prethodno iskustvo, rđavo iskustvo — nego upravo njihov "materinski" instinkt ovde bezobzirno raspolaže, u korist nastajućeg dela, svim ostalim zalihama i prilivima snage, krepkosti animalnog života: veća snaga tada *troši* manju. — Uostalom, pogledajmo sad napred razmotreni Šopenhauerov slučaj u svetlosti ovog tumačenja: kod njega je, očigledno, prizor lepog kao početni nadražaj delovao na *glavnu snagu* njegove prirode (na snagu prisebnosti i prodornog pogleda), tako da se ona onda naglo razbuktala i najednom ovladala svešću. Time nikako ne bi trebalo da bude isključena mogućnost da ona svojevrsna slast i punoća koje su svojstvene estetičkom stanju poteknu upravo iz sastojka "čulnost" (kao što iz istog izvora proističe onaj "idealizam" devojaka stasalih za udaju) — da se, prema tome, pri nastupanju estetičkog stanja ne gasi čulnost, kao što je verovao Šopenhauer, nego se samo preobražava i više se ne javlja u svesti kao polni nadražaj. (Na ovo pitanje vratiću se drugom prilikom, kad bude reči o još delikatnijim problemima dosad tako zanemarene i još nerasvetljene *fiziologije estetike*.)

9.

Izvestan asketizam, videli smo, čvrsta i vedra uzdržljivost s puno volje spadaju u povoljne uslove najviše duhovnosti, kao i u njihove najprirodnije posledice: stoga se nikako ne treba čuditi što se upravo filozofi prema asketskom idealu nisu nikad odnosili bez izvesnog predubedenja. Ako se s malo više pažnje osvrnemo na prošlost videćemo da je ta veza između asketskog ideala i filozofije još tešnja i čvršća. Moglo bi se reći da se filozofija uopšte svojim prvim koracima i koračićima na zemlji učila tek na *uzici* ovog ideala — činila ih je, ah, još tako nevešto, ah, sa tako mrzovoljnim izrazom lica, tako spremna da padne i da leži na trbuhu, taj mali bojažljivi trapavko i mekušac s krivim nogama! Sa filozofijom je u početku bilo kao sa svim dobrim stvarima — dugo nisu imale samopouzdanja, osvrtalesu se da vide neće li im neko priteći u pomoć; još više, plašile su se svih koji su ih posmatrali. Neka se nabroje po redu pojedini nagoni i vrline filozofa — njegov nagon ka sumnji, njegov nagon ka poricanju, njegov nagon iščekivanja ("neodlučnosti"), njegov analitički nagon, njegov nagon ka istraživanju, traženju, odmeravanju, njegov nagon ka poređenju i izjednačavanju, njegova volja za neutralnošću i objektivnošću, njegova volja za svako "*sine ira et studio*"* — zar nije već jasno da su se svi oni odreda najduže suprotstavljali prvim zahtevima morala i savesti? (Da i ne govorimo o *umu* uopšte, koji je još Luter rado nazivao gospodom mudricom, mudrom bludnicom). Zar bi se jedan filozof, kad *bi* postao svestan sebe, morao osećati kao otelovljeno "*nitimur in vetitum*"** — i zar bi se prema tome *čuvao* da "sebe oseća", da postane svestan sebe?... Kako rekosmo, tako je i sa svim dobrim stvarima kojima se danas ponosimo; čak i merilima starih Grka mereno, celo naše moderno biće, ukoliko nije slabost nego moć i svest o moći, izgleda kao sušta obest i bezboštvo: jer upravo su stvari suprotne onima koje mi danas poštujemo, najduže imale savest na svojoj strani i boga kao svoga čuvara. Obest je danas sav naš odnos prema prirodi, naše nasilje nad prirodom pomoću mašina i tako nepromišljene dovrtljivosti tehničara i inženjera; obest je naš odnos prema bogu, hoću reći prema bilo kom tobožnjem pauku svrhe i morala iza velike mreže uzročnosti — mogli bismo, kao Karlo Smeli u borbi sa Lujem XI, reći: "*Je combats l'universelle araignée*"***; — obest je naš odnos prema *sebi*, jer mi eksperimentišemo sa sobom na način koji ne bismo dozvolili ni prema jednoj životinji i sa zadovoljstvom i radoznavnošću rasecemo svoju dušu pri živom telu: baš nas briga za neki "spas" duše! Posle sami sebe lečimo: poučno je biti bolestan, u to ne sumnjamo, još poučnije nego biti zdrav — čini nam se da su nam *izazivači bolesti* danas čak potrebniiji nego bilo kakvi lekari i "spasitelji". Nesumnjivo je da vršimo nasilje nad sobom, mi razdrobljivači duše, mi koji pitamo i koji smo i sami u pitanju,

kao da život nije ništa drugo nego razbijanje i lomljenje; a baš time nužno moramo iz dana u dan postajati još upitniji, još *dostojniji* da pitamo, i upravo time dostojniji — da živimo?... Sve dobre stvari su nekad bile rđave; iz svakog naslednog greha nastala je nasledna vrlina. Brak je, na primer, dugo izgledao kao ogrešenje o pravo zajednice; nekad je plaćana novčana kazna za neskromnost i za polaganje prava na ženu za sebe (tu spada, na primer, *jus primae noctis*,**** još i danas u Kambodži privilegija sveštenika, tih čuvara "starih dobrih običaja"). Osećanja blagosti, dobronamernosti, popustljivosti i samilosti — kasnije sve više cenjena, tako da su postala gotovo "vrednost po sebi" — veoma dugo su protiv sebe imala čak samo prezir: ljudi su se stideli blagosti kao što se danas stide okrutnosti (uporedi *S one strane dobra i zla*, str. 232). Potčinjavanje *pravu*: — o, s kakvim su opiranjem savesti otmeni rodovi u celom svetu napuštali krvnu osvetu i podvrgavali se sili prava! "Pravo" je dugo bilo *vetitum****** prestup, novina, ono je nastupilo sa silom, *kao* sila kojoj se čovek pokoravao samo sa stidom pred samim sobom. Nekad je svaki, pa i najmanji korak na zemlji plaćan duhovnim i telesnim mukama: celo to shvatanje "da je ne samo za koraćanje napred, ne! za koraćanje uopšte, za kretanje, za promenu bio potreban bezbroj mučenika", zvuči nam upravo danas tako čudno — na to sam skrenuo pažnju u *Jutarnjoj rumeni*, str. 17 i dalje. "Ništa nije skuplje plaćeno", kaže se tamo na str. 19, "nego ono malo ljudskog uma i osećanja slobode kojima se danas ponosimo. Ali zbog tog ponosa nam je danas gotovo nemoguće da onaj ogromni vremenski period 'moralnosti morala' koji je prethodio 'svetskoj istoriji' osetimo kao stvarnu i presudnu epohu koja je odredila karakter čovečanstva: epohu u kojoj je patnja svuda važila kao vrlina, svirepost kao vrlina, pritvorstvo kao vrlina, osveta kao vrlina, poricanje uma kao vrlina, a nasuprot tome, dobro osećanje kao opasnost, radoznalost kao opasnost, sažaljenje kao opasnost, biti dostojan sažaljenja kao sramota, rad kao sramota, ludilo kao božanska milost, *promena* kao nešto nemoralno i bremenito propašću!"

* Bez mržnje i naklonosti, nepristrasno.

** Težimo zabranjenom.

*** Borim se protiv svetskog pauka.

**** Pravo prve braćne noći.

***** Nešto zabranjeno.

10.

U istoj knjizi na str. 39 objašnjeno je šta se mislilo o najstarijoj generaciji kontemplativnih ljudi i pod kakvim *pritiskom* je ona morala da živi — isto toliko prezrena koliko je smatrana i bezopasnom! Kontemplacija se na zemlji pojavila najpre u prerušenom vidu, u dvosmislenom obliku, sa zlim srcem i često nespokojnom glavom: u to nema sumnje. Ono neaktivno, usporeno, neratničko u instinktima kontemplativnih ljudi je dugo izazivalo duboko nepoverenje njihove okoline: protiv toga nije bilo drugog sredstva osim odlučnog ulivanja *straha*. A u to su se razumevali, na primer, stari bramani. Najstariji filozofi umeli su svom životu i svojoj pojavi da daju smisao, ozbiljnost i pozadinu koji su ulivali *strah*; ako se bolje razmisli, iz jedne još osnovnije potrebe: naime, da bi sami sebi ulili strah i strahopoštovanje. Jer sve vrednosne sudove u sebi nalazili su okrenute protiv *sebe*, prema "filozofu u sebi" morali su savladati svaku vrstu sumnje i otpora. Kao ljudi strašnih vremena, oni su to činili strašnim sredstvima: svirepost prema sebi, proračunato samomučenje — to je bilo glavno sredstvo ovih usamljenika željnih moći, novotara misli kojima je bilo potrebno da najpre u sebi samima nadvladaju bogove i predanja da bi sami mogli *verovati* u svoje novotarije. Podsećam na čuvenu priču o kralju Višvamitri koji je iz hiljadugodišnjih samomučenja izvukao takvo osećanje moći i takvu samouverenost da se odvažio na gradnju *novog neba*; neprijatan simbol najstarije i najnovije priče o filozofima na zemlji — svak ko je bilo kad gradio "novo nebo" našao je snagu za to tek u *sopstvenom paklu* ... Sažmimo celo

ovo stanje stvari u kratke formule: filozofski duh se uvek morao najpre prerusiti i uzeti spoljni izgled *ranije utvrđenih* tipova kontemplativnog čoveka, sveštenika, čarobnjaka, vrača, vidovnjaka, uglavnom religijskog čoveka, da bi uopšte *mogao opstati: asketski ideal* je filozofu dugo služio kao pojavni oblik, kao egzistencijalna pretpostavka — morao je da ga *prikazuje* kako bi mogao biti filozof, morao je da *veruje* u njega kako bi mogao da ga prikazuje. Izrazito negativan, neprijateljski i podozriv stav filozofa prema svetlu, životu i čulima koji se održao sve do najnovijeg vremena i tako stekao priznanje maltene kao *filozofsko držanje po sebi* — posledica je, pre svega, očajnih uslova u kojima je filozofija uopšte nastala i opstala: naime, utoliko što filozofija zadugo *nikako ne bi bila mogućna* na zemlji bez asketskog plašta i prerusavanja, bez asketskog samonesporazuma. U slici i neposrednije rečeno: *asketski sveštenik* se sve do najnovijeg vremena predstavljao u odurnom i sumornom obliku gusenice u kome je filozofija jedino mogla da živi i životari... Da li se to odista *promenilo*? Da li se šarena i opasna krilata životinja, onaj "duh" koji je ta gusenica krila u sebi, najzad stvarno, zahvaljujući jednom sunčanjem, toplijem, vedrijem svetlu, ipak iščaurila i izišla na svetlo? Postoji li danas već dovoljno gordosti, odvažnosti, smelosti, samopouzdanja, volje duha, volje za odgovornost, *slobode volje* da je "filozof" sada na zemlji zaista *mogućan*?...

11.

Tek sada pošto smo sagledali *asketskog sveštenika*, ozbiljno prilazimo svom problemu: šta znači asketski ideal? — tek sad postaje "ozbiljno", sad imamo pred sobom pravog *predstavnika ozbiljnosti* uopšte. "Šta znači istinska ozbiljnost?" — možda nam se već ovde nameće ovo još temeljnije pitanje: pitanje za fiziologa, razume se, ali mi ga zasad ostavljamo po strani. Asketski sveštenik nalazi u onom idealu ne samo svoju veru nego i svoju volju, svoju moć, svoj interes. Njegovo *pravo* na postojanje stoji i pada s onim idealom: kakvo onda čudo što ovde nailazimo na strašnog protivnika, pod pretpostavkom, naime, da smo protivnici onog ideala, na protivnika koji se za svoju egzistenciju bori protiv onih koji opovrgavaju onaj ideal?... S druge strane, ni najmanje nije verovatno da će tako interesom opredeljen stav prema našem problemu imati za ovoga neku naročitu korist; teško da će sam asketski sveštenik biti najbolji branilac svog ideala, iz istog razloga iz koga žena obično ne uspeva kad hoće da brani "ženu po sebi" — a kamoli najobjektivniji ocenjivač i sudija u ovde pokrenutom sporu. Prema tome, pre će biti da ćemo morati još da mu pomognemo — to je već sada jasno — da se od nas brani, nego da bismo se morali bojati da će on nas opovrgnuti... Ono oko čega se ovde vodi borba jeste *vrednovanje* našeg života od strane asketskih sveštenika: oni ga (zajedno s onim čemu on pripada, "prirodom", "svetom", i ukupnom sferom postajanja i prolaznosti) dovode u vezu s jednim sasvim drukčijim načinom postojanja, kome se on suprotstavlja i koji isključuje, *osim* u slučaju da se možda okrene sam protiv sebe, da *sam sebe negira*; tada, u slučaju asketskog života, život važi kao most ka onom drugom načinu postojanja. Asket se odnosi prema životu kao stranputici kojom se naposljetku mora poći nazad unatraske sve dok se ne stigne na njen početak, ili kao prema zabludi koja se ispravlja — ili *treba* da se ispravi činom: jer on *zahteva* da se sa njim ide, on silom nameće, gde god može, *svoje* vrednovanje postojanja. Šta znači to? Tako čudovišan način vrednovanja ne stoji zapisan u istoriji čoveka kao izuzetak i retkost: on je jedna od najraširenijih i najtrajnijih činjenica koja postoji. Možda bi velika slova kojima je ispisan naš zemaljski način postojanja, čitana sa neke daleke planete, mogla zavesti na zaključak da je zemlja zapravo *asketska planeta*, kutak nezadovoljnih, nadmenih i odvratnih stvorenja koja nisu sposobna da se oslobode dubokog nezadovoljstva sobom, zemljom, celim životom i koja sama sebi nanose bol koliko god mogu iz zadovoljstva u nanošenju bola — verovatno njihovog jedinog zadovoljstva. Pa pogledajmo koliko je pojava asketskog sveštenika redovna, koliko opšta,

koliko se on javlja gotovo u svim vremenima; on ne pripada nikakvoj posebnoj rasi; uspeva svuda; izrasta iz svih staleža. Nije on svoj način vrednovanja gajio i dalje širio putem nasleđivanja: posredi je nešto sasvim drugo — neki duboki instinkt mu, u celini uzeto, čak zabranjuje rasplodavanje. Biće da je to potreba prvog reda koja čini da ova *životu neprijateljska* vrsta uvek raste i uspeva — biće da je to *interes samog života* da takav tip protivrečenja sebi ne izumre. Jer asketski život je protivrečenje sebi: tu vlada osvetoljublje kome nema ravna, osvetoljublje nezadovoljnog instinkta i volje za moć koja bi htela da zagospodari ne nečim u životu, nego životom samim, njegovim najdubljim, najjačim, najosnovnijim uslovima; tu se čini pokušaj da se snaga upotrebi za zatvaranje izvora snage; tu se pogled hladno i zlurado okreće protiv samog fiziološkog napredovanja, naročito protiv njegovog izraza, lepote, radosti; dok se zadovoljstvo oseća i *traži u* neuspevanju, kržavljenju, bolu, nesreći, ružnoći, u dobrovoljnom gubitku, obezličanju, samobičevanju i samožrtvovanju. Sve je to paradoksalno u najvišem stepenu: tu se suočavamo s rascepljenošću koja *hoće* sebe rascepljenu, koja u toj patnji sebe *uživa* i postaje čak sve samosvesnija i pobedonosnija ukoliko njena sopstvena pretpostavka, fiziološka vitalnost *opada*. "Trijumf upravo u poslednjoj agoniji": asketski ideal se oduvek borio u tom superlativističkom znaku; u toj zagoneci zavođenja, u toj slici ushićenja i muke otkrivao je on svoju najjaču svetlost, svoj spas, svoju konačnu pobedu. *Crux, nux, lux** — to je za asketski ideal jedno.

* Krst, orah, svetlost.

12.

Pretpostavimo da takva oličena volja za protivrečnošću i protivprirodnošću bude dovedena do toga da *filozofira*: na čemu će ona iskaliti svoj najdublji hir? Na onome što se najpouzdanije oseća kao istinsko, kao realno: ona će *zabludu* tražiti upravo tamo gde pravi životni instinkt bezuslovno nalazi istinu. Ona će na primer, kako su to činili asketi vedanta-filozofije, telesnost svesti na iluziju, bol isto tako; mnoštvo, celu pojmovnu suprotnost "subjekt" i "objekt" proglasiće za zabludu — ništa drugo do zabludu! Svome ja će otkazati veru, sebi samom odreći "realitet" — kakav trijumf! — sad ne više samo nad čulima, nad očiglednošću, nego mnogo viša vrsta trijumfa, nasilje i svirepost prema *umu*, čime naslada dostiže vrhunac kad asketsko samopreziranje, samoizrugivanje uma određuje: "*postoji* carstvo istine i bića, ali upravo je um iz njega isključen!"... (Uzgred rečeno: još i u Kantovom pojmu "inteligibilni karakter stvari" zaostalo je nešto od ove sladostrasne asketske rascepljenosti koja voli da okreće um protiv uma: naime "inteligibilni karakter" kod Kanta znači jednu vrstu svojstva stvari o kojoj intelekt shvata taman toliko da je ona za intelekt *potpuno neshvatljiva*.) — Najzad, ne budimo, upravo kao saznavaoci, nezahvalni prema takvim odlučnim obrtanjima uobičajenih perspektiva i vrednovanja s kojima je duh isuviše dugo, prividno zločinački i nekorisno, besneo sam protiv sebe: tako jednom drukčije videti, *hteti*-drukčije-videti, nije beznačajna vežba i priprema intelekta za njegovu potonju "objektivnost" — ova shvaćena ne kao "nezainteresovano opažanje" (koje je nakaradan pojam i besmislica), nego kao moć da se svojim za i protiv *potpuno vlada* i da se njima raspolaže: tako da se upravo *različitost* perspektiva i tumačenja afekata ume iskoristiti za saznanje. Pa čuvajmo se onda bolje, draga moja gospodo filozofi, opasnog starog pojmovnog nadrimudrovanja koje je izmislilo "čist, volje i bola lišen, vanvremenski subjekt saznanja", čuvajmo se zamki takvih protivrečnih pojmova kao što su "čisti um", "apsolutna duhovnost", "saznanje po sebi": — tu se uvek traži da zamislimo neko nezamišljivo oko, oko koje ni na šta nije usmereno, koje je lišeno aktivne i interpretativne moći bez koje viđenje ne može da bude viđenje nečega, tu se dakle od oka uvek zahteva glupost i besmislica. Postoji *samo* perspektivističko gledanje, *samo* perspektivističko "saznavanje"; i *ukoliko* više omogućavamo afektima da dođu do reči o nekoj

stvari, *utoliko* više očiju umemo da angažujemo oko jedne iste stvari, utoliko će biti potpuniji naš "pojam" te stvari, utoliko će biti potpunija naša "objektivnost". A volju uopšte odstraniti, afekte sve bez izuzetka isključiti, pod pretpostavkom da bismo to mogli: šta, zar to ne bi značilo *kastrirati* intelekt?...

13.

Ali vratimo se našem problemu. Takva samoprotivrečnost kakva se, izgleda, ispoljava u asketu, "život *protiv* života", naprosto je — to je sada već jasno — fiziološka a ne samo psihološka besmislica. Ona može biti samo *prividna*; mora biti neka vrsta privremenog izraza, neko tumačenje, formula, podešavanje, psihološko nerazumevanje nečega čija se prava priroda dugo nije mogla razumeti, dugo se nije mogla opisati *po sebi* — gola reč saterana u jednu staru *rupu* ljudskog saznanja. I da ukratko suprotstavim činjeničko stanje: *asketski ideal ima svoj koren u instinktu zaštite i održanja života koji se degeneriše*, koji svim sredstvima nastoji da se održi i opstane; on ukazuje na delimičan fiziološki zastoj i zamor protiv kojih se najdublji, neoštećeni životni instinkti neprestano bore novim sredstvima i načinima. Asketski ideal je jedno od tih sredstava: prema tome, stvar stoji upravo suprotno onome kako zamišljaju poklonici ovog ideala — život se u njemu i posredstvom njega bori sa smrću i *protiv* smrti, asketski ideal je trik u službi *održanja* života. U tome što je on mogao, kako to istorija potvrđuje, u tolikoj meri da utiče na čoveka i da vlada njime, naročito tamo gde je izvršeno civilizovanje i pripitomljavanje čoveka, izražava se jedna značajna činjenica, *obolelost* dosadašnjeg tipa čoveka, bar pripitomljenog čoveka, fiziološka borba čoveka sa smrću (tačnije: sa zasićenošću životom, zamorenošću, sa željom za "krajem"). Asketski sveštenik je otelovljena želja da se bude drugačiji, da se bude na drugom mestu, i to najviši stepen te želje, njen. pravi žar i prava strast: ali baš *moć* njegove želje je okov koji ga ovde privezuje, baš ga ona čini oruđem koje mora raditi na tome da stvara povoljnije uslove za opstanak ovde i da se bude čovek — upravo tom *moći* on drži i vezuje za život celo stado neuspelih, ozlovoljenih, promašenih, unesrećenih, svih onih koji pate od sebe, instinktivno idući pred njima kao pastir. Jasno je valjda šta hoću da kažem: taj asketski pastir, taj prividni neprijatelj života, taj *čovek koji sve poriče* — upravo on spada među najveće snage *održavanja* i *potvrđivanja* života... A otkud ona obolelost, šta je drži? Jer čovek je bolesniji, nesigurniji, promenljiviji, neodređeniji od bilo koje druge životinje, to je nesumnjivo — on je *prava* bolesna životinja: otkuda to? Sigurno je da je on bio i odvažniji, više uvodio novine, više prkosio, više sudbinu izazivao nego sve ostale životinje uzete zajedno: on, veliki eksperimentator sa samim sobom, nezadovoljnik, nezasićenik koji se za poslednju vlast bori sa životinjom, prirodom i bogovima — on, još uvek nepobeđeni, večito okrenut prema budućnosti, koji zbog svoje sopstvene nadiruće snage nema nigde više mira, tako da mu sopstvena budućnost nemilosrdno kao mamuza razdire meso svake sadašnjosti — pa kako da takva odvažna i bogata životinja ne bude i najviše ugrožena, najduže i najdublje bolesna među svim bolesnim životinjama?... Čoveku je, prilično često, dosta toga, postoje prave epidemije te zasićenosti (tako oko 1348. godine, u vreme igre mrtvih): ali čak i to gađenje, ta zamorenost, to nezadovoljstvo samim sobom — sve to izbija iz njega takvom silinom da odmah postaje nov okov. Njegovo *ne* upućeno životu izvlači na svetlost dana, kao nekom čarolijom, pravo obilje nežnijih *da*; pa i kad se *ozledi*, taj majstor razaranja i samorazaranja — posle ga sama rana prisiljava *da živi*...

14.

Ukoliko je obolelost kod čoveka normalnija — a tu normalnost ne možemo osporiti — utoliko bi više trebalo ceniti retke slučajeve duševno-telesne moćnosti, *srećne slučajeve*

čoveka, utoliko bi uspele trebalo predostrožnije čuvati od najgoreg vazduha, vazduha bolesnih. Činimo li to?... Bolesni su najveća opasnost za zdrave; nesreća za jake *ne* dolazi od najjačih nego od najslabijih. Zna li se to?... U celini uzevši, nikako ne bi trebalo želiti smanjivanje straha od čoveka: jer taj strah prisiljava jake da budu jaki, ako zatreba i surovi — taj strah *održava* srećno uspeli tip čoveka. Ono čega se treba plašiti, što deluje zlokobnije od svake druge zle kobi, nije veliki strah od čoveka nego jako osećanje *odvratnosti* prema čoveku; kao i veliko *sažaljenje* prema njemu. Ako bi se ovo dvoje jednog dana udružilo, odmah bi neminovno na svet došlo nešto najstrašnije, "poslednja volja" čoveka, njegova volja za onim ništa, nihilizam. I odista, za to je već mnogo šta pripremljeno. Kome za mirisanje ne služi samo nos nego i oči i uši, taj danas gotovo svuda oseća, gde god se makne, nešto kao ludnički ili bolnički vazduh — govorim, razume se, o kulturnim oblastima čoveka, o svakoj vrsti "Evrope" koja već postoji na zemlji. *Bolesni* su velika opasnost čoveka, a *ne* zli, *ne* "divlje zveri". Oni koji su od početka unesrećeni, potlačeni, slomljeni — oni, ti najslabiji, oni najviše podrivaju život, oni najopasnije truju i potkopavaju naše poverenje u život i čoveka. Kako da se umakne onom kobnom pogledu koji za sobom ostavlja duboku tugu, onom unatrag okrenutom pogledu nakaze od rođenja koji nam otkriva kako takav čovek sam sebi govori — onom pogledu koji je uzdah. "O, kad bih mogao da budem neko drugi! Tako uzdiše taj pogled: ali tu nade nema. Ja sam onaj koji sam: kako bih pobegao od sebe sama? Pa ipak — *sit sam sebe!*"... Na takvom tlu samoprezira, pravom močvarnom tlu, raste svaki korov, svako otrovno rastinje, i sve tako malo, tako skriveno, tako nepošteno, tako sladunjavo. Tu gamižu crvi osvetoljubivosti i zlopamćenja; tu vazduh zaudara na tajne i rovarjenja; tu se stalno plete mreža najpodlije zavere — zavere onih koji pate protiv srećno uspehlih i pobedonosnih, tu se lik pobednika *mrzi*. I kakva lažljivost samo da se ova mržnja ne bi prizvala kao mržnja! Kakvo obilje velikih reči i poza, kakva veština "opravdanog" klevetanja! Ti neuspeli: kakva plemenita rečitost teče s njihovih usana! Koliko sladunjave, sluzave, skrušene odanosti pliva u njihovim očima! Šta oni zapravo hoće? U najmanju ruku da predstavljaju pravednost, ljubav, mudrost, nadmoćnost — to je ambicija ovih "najnižih", ovih bolesnika! I koliko veštine u toj ambiciji! Divljenja je vredna naročita veština s kojom se tu krivotvori žig vrline, čak i zvuk, zlatni zvuk vrline. Ti slabići i neizlečivi bolesnici, sad su vrlinu u potpunosti uzeli pod svoje, to je van svake sumnje: "Jedino mi smo dobri, pravedni", govore oni, "jedino mi smo *homines bonae voluntatis*."* Oni kruže među nama kao otelovljeni prekori i opomene — kao da su zdravlje, uspešnost, snaga, ponos, osećanje moći već sami po sebi poročne stvari za koje se jednom mora ispaštati, gorko ispaštati: o, kako su oni sami u suštini spremni na to da druge *navedu* na ispaštanje, kako žude za tim da budu *dželiti*! Među njima je bezbroj osvetoljubivih prerusenih u sudije kojima je u ustima stalno reč "pravda" kao neka otrovna sluz, uvek napućenih usana, uvek spremni da pljunu na sve što ne nosi nezadovoljstvo na licu i što uzdignute glave ide svojim putem. Među njima je redovno i ona najogavnija vrsta sujetnih, one lažljive nakaze koje se upinju da predstavljaju "lepe duše" i da po mogućstvu svoju nakaradnu čulnost, zamotanu u stihove i druge pelene, iznesu na pazar kao "čistotu srca": to je vrsta moralnih onanista i "samozadovoljivača". Volja bolesnih da predstavljaju *bilo koji* oblik nadmoćnosti, njihov instinkt za tajne staze koje vode tiraniji nad zdravima — gde se sve ona ne nalazi, ta volja za moć upravo najslabijih! Naročito bolesna žena: niko joj nije ravan u dovrtljivosti da vlada, da tlači, da tiraniše. U toj težnji, bolesna žena je bezobzirna prema svemu živom, prema svemu mrtvom, ona otkopava i najdublje zakopane stvari (Bogosi kažu: "Žena je hijena"). Treba samo pogledati zaleđe svake porodice, svake društvene grupe, svake zajednice: svuda borba bolesnih protiv zdravih — tiha borba većinom blagim otrovom, ubodima igle, podmuklom igrom s paćeničkim izrazom lica, a ponekad i s onim bolesničkim farisejstvom *bučnih* gestova koje najradije izigrava "plemenito negodovanje". Sve do u posvećene odaje nauke hteo bi da se čuje taj promukao srdit lavež bolesnih pasa, zajedljiva pritvornost i pomama tih "plemenitih" fariseja (još

jednom bih podsetio čitaoce koji imaju uši na onog berlinskog apostola osvete Ojgena Diringa, koji se u današnjoj Nemačkoj na najnepristojniji i najodvratniji način služi moralnom reklamom: prvi među svim današnjim bukačima-moralistima, čak i među sebi jednakim antisemitima). Sve su to odreda osvetoljubivi ljudi, ti fiziološki unesrećeni i crvotočni, celo naježeno carstvo podmukle osvete, neiscrpne, nezasite u izlivima gneva protiv srećnih, kao i u maskaradama osvete, u nalaženju izgovora za osvetu: kad bi oni, zapravo, došli do svog poslednjeg, najtananijeg, najsublimnijeg trijumfa osvete? Nesumnjivo onda kad bi uspeali da svoju sopstvenu bedu, svu bedu uopšte *uguraju u savest* srećnih, tako da bi se ovi jednog dana počeli stideti svoje sreće i možda jedan drugom govoriti: "Sramota je biti srećan! *previše je bede!*" ...Međutim, ne bi moglo biti većeg i kobnijeg nesporazuma nego kad bi srećni, uspešni, moćni dušom i telom počeli da sumnjaju u svoje *pravo na sreću*. Odbacimo taj "naopaki svet"! Odbacimo to sramno razmekšavanje osećanja! Da bolesni *ne* prenose bolest na zdrave — a to bi bilo jedno takvo razmekšavanje — to bi trebalo da bude vrhovno načelo na zemlji: ali za to treba, pre svega ostalog, da zdravi budu *odvojeni* od bolesnih, da se čuvaju čak i od prizora bolesnih, da se ne pobrkaju sa bolesnima. Ili bi možda njihov zadatak bio da budu bolničari ili lekari?... *Svoj* zadatak ne bi mogli gore promašiti i poreći — ono više se ne *sme* toliko poniziti da bude oruđe nižeg, patos distance treba za sva vremena da drži i zadatke odvojene! Njihovo pravo na život, preimućstvo zvona s punim zvukom pred prozuklim i napuklim, hiljadu puta je veće: samo oni su *jemci* budućnosti, jedino oni su *odgovorni* za budućnost čoveka. Ono što *oni* mogu, što *oni* treba da čine, to nikad ne smeju moći niti treba da čine bolesni; ali da bi mogli da čine ono što samo *oni* treba da čine, kako bi još mogli da budu lekari, utešitelji, "spasitelji" bolesnih... I zato dajte čistog vazduha! Čistog vazduha! I u svakom slučaju, što dalje od svih ludnica i bolnica kulture! I stoga dobro društvo, *naše* društvo! Ili usamljenost, ako mora biti! Ili u svakom slučaju dalje od ogavnog zadaha unutrašnjeg truljenja i skrivene crvotočine bolesnih!... Da bismo se mi sami, dragi moji prijatelji, bar za neko vreme još odbranili od dve najgore pošasti koje se mogu sručiti upravo na nas — od *velike zgađenosti nad čovekom*, od *velikog sažaljenja prema čoveku!*...

* Ljudi dobre volje.

15.

Ako se u svoj dubini shvatilo — a ja zahtevam da se upravo ovde *duboko zahvati*, duboko shvati — u kojoj meri je *nemoguće* da zadatak zdravih bude negovanje bolesnih, lečenje bolesnih, onda je samim tim shvaćena i jedna potreba više — potreba za lekarima i bolničarima *koji su i sami bolesni*: i sad imamo i čvrsto držimo u rukama smisao asketskog sveštenika. Asketski sveštenik mora važiti kao predodređeni spasilac, pastir i zastupnik bolesnog stada: tek tako možemo shvatiti njegovu ogromnu istorijsku misiju. *Vlast nad paćenicima* je njegovo carstvo, na nju ga upućuje njegov instinkt, u njoj mu je njegova prava umetnost, njegovo majstorstvo, njegova vrsta sreće. On i sam mora biti bolestan, on bolesnima i promašenima mora u osnovi biti sličan da bi ih razumeo — da bi se s njima razumeo; ali on mora biti i jak, mora biti gospodar nad sobom više nego nad drugima, zdrav i čitav naročito u pogledu svoje volje za moć, da bi ulio poverenje i strah bolesnima, da bi mogao da im bude uporište, odbrana, oslonac, prinuda, nadzornik, tiranin, bog. On mora da ih brani, da štiti svoje stado — od koga? Od zdravih, razume se, i od zavisti prema zdravima; on mora biti prirodan protivnik i *prezirač* svakog sirovog, bujnog, neobuzdanog, čeličnog, nasilno-zverskog zdravlja i moći. Sveštenik je prvi oblik *delikatnije* životinje koja još lakše prezire nego mrzi. On neće biti pošteđen rata protiv zveri, rata lukavstva ("duha") više nego rata snage, što se samo po sebi razume — pod određenim okolnostima za to će mu biti potrebno da od sebe načini gotovo nov tip zveri, ili bar da ga *predstavlja*, novu životinjsku

strahotu u kojoj kao da su u koliko privlačno toliko i zastrašujuće jedinstvo povezani severni medved, gabak, hladan, vrebajući tigar i, ne u manjoj meri, lisica. Ako ga nužda sili, on s medvedom ozbiljnošću i dostojanstvom, pametan, hladav, prividno nadmoćan, kao glasnik i govornik tajanstvenih sila, stupa među druge zveri, rešen da na tom tlu, samo ako mogne, poseje patnju, razdor, samoprotivrečnost i da, čvrsto uveren u svoju veštinu, u svako doba drži paćenike u svojoj vlasti. Istina, on donosi masti i balzame; ali da bi bio lekar, on najpre mora da zada ranu; i dok potom ublažava bol koji izaziva rana, *on istovremeno truže ranu* — jer pre svega, u to se razume ovaj čarobnjak i ukrotitelj zveri u čijoj blizini sve zdravo nužno oboleva i sve bolesno nužno postaje krotko. U stvari, ovaj čudni pastir dosta dobro brani svoje bolesno stado — on ga brani i od samog sebe, od tinjave poganštine, podmuklosti, zloće i svega ostalog što je svojstveno odnosima među bolesnicima; on se bori mudro, uporno i potajno protiv anarhije i stalne opasnosti unutrašnjeg raspadanja stada u kome se neprekidno skuplja i gomila onaj najopasniji eksploziv *osvetoljubivost*. Aktivirati taj eksploziv tako da ne raznese ni stado ni pastira, to mu je najveća majstorija i ujedno njegova najveća korisnost; ako bismo hteli da vrednost svešteničke egzistencije izrazimo najkraće, rekli bismo: sveštenik je *preusmerivač* osvetoljubivosti. Naime, svaki paćenik instinktivno traži uzrok svoje patnje; još tačnije, učinioca; još određenije, *krivog* učinioca osetljivog na patnju; ukratko, nešto živo na šta bi pod bilo kakvim izgovorom mogao činom ili *in effigie** da sruši teret svojih afekata: jer rasterećenje afekata je najveći pothvat koji paćeniku obećava olakšanje, odnosno *omamu*, njegov narkotik protiv svake muke za kojim nevoljno žudi. Jedino u tome se, koliko ja naslućujem, može naći stvarni fiziološki uzrok zlopamćenja, osvete i ostalog što je njima slično, to jest u težnji da se *bol priguši afektom*: taj uzrok se obično traži, sasvim pogrešno kako mi se čini, u defanzivnom protivudaru, u prosto odbrambenoj reakciji, "refleksnom pokretu" u slučaju neke iznenadne štete i ugrožavanja, otprilike onakvom kakav još čini žaba bez glave da bi se oslobodila kiseline koja nagriza. Ali razlika je bitna: u jednom slučaju se želi sprečiti dalje oštećivanje, u drugom mučan, skriven, sve nepodnošljiviji bol *ublažiti* jačom emocijom bilo koje vrste i bar za trenutak ga odstraniti iz svesti — za to je potreban afekt, po mogućstvu što žešći i, za njegovo pokretanje, prvi prikladan izgovor. "Neko mora biti kriv što se ja loše osećam" — taj način zaključivanja je svojstven svima bolesnima, i to utoliko više ukoliko im pravi uzrok njihovog lošeg osećanja, fiziološki uzrok, ostaje skriven (on može biti, recimo, oboleli *nervus sympathicus*, ili preterano lučenje žuči, ili nedostatak kalijum-sulfata i kalijum-fosfata u krvi, ili nadimanje stomaka koje ometa krvotok, ili oboljenje jajnika i slično). Paćenici su svi do jednog neobično spremni i dovrtljivi u nalaženju izgovora za bolne afekte; oni uživaju već i u svojoj sumnji, u mudrovanju o tegobama i prividnim oštećenjima, riju po utrobi svoje prošlosti i sadašnjosti tragajući za mračnim, problematičnim događajima koji im pružaju priliku da uživaju u mučnim sumnjama i da se omamljuju sopstvenim otrovom zloće — otvaraju najstarije rane, izazivaju krvavljenje davno zalečenih ožiljaka, od prijatelja, žene, deteta i svih koji su im bliski prave zlotvore. "Ja patim: za to neko mora biti kriv" — tako misli svaka bolesna ovca. A njen pastir, asketski sveštenik, na to dodaje: "Baš tako, draga moja ovco! Neko mora biti kriv za to: ali ti sama si taj neko, jedino ti si kriva za to — ti si sama krivac!"... To je prilično smelo i prilično pogrešno: time se bar nešto postiže, time se, kako je rečeno, *menja* pravac želje za osvetom.

* U slici, simbolično.

Sad se već vidi šta je, po mom mišljenju, isceliteljski instinkt života bar *pokušao* da postigne preko asketskog sveštenika i za šta mu je morala da služi privremena tiranija takvih paradoksalnih i paralogičkih pojmova kao što su "krivica", "greh", "grešnost", "poročnost",

"prokletstvo": da bolesne učini do izvesne mere *neškodljivim*, neizlečive da razori iznutra, pomoću njih samih, blaže obolele da strogo uputi na sebe same, da obrne pravac njihovog osvetoljublja unazad ("jedno je potrebno") i da tako

rdave instinkte svih koji pate *iskoristi* za samodisciplinovanje, samonadzor, samosavlađivanje. Samo po sebi se razume da pri ovakvoj "medikaciji", pri lečenju golim afektima, nikako ne može biti reči o stvarnom *izlečenju* u fiziološkom smislu; ne bi se čak smelo ni tvrditi da je instinkt života na bilo koji način imao u vidu izlečenje. Neka vrsta zbijanja i organizovanja bolesnih, na jednoj strani (reč "crkva" je najpopularniji naziv za to), neka vrsta privremenog osiguranja zdravije sazdanih, potpunije izlivenih na drugoj, i samim tim stvaranje *jaza* između zdravih i bolesnih — to je zadugo bilo sve! A bilo je to mnogo! bilo je to *vrlo mnogo!*... [Kao što se vidi, u ovoj raspravi polazim od pretpostavke koju, s obzirom na čitaoce kakvi su mi potrebni, ne moram da obrazlažem: da "grešnost" kod čoveka nije činjenica već, naprotiv, samo tumačenje činjenice, naime fiziološke poremećenosti viđene iz moralno-religijske perspektive koja za nas nema ničeg više obaveznog. — Time što se neko *oseća* "kriv", "grešan", ni u kom slučaju još nije dokazano da se on s pravom tako oseća; kao što neko drugi nije zdrav samo zato što se oseća zdravim. Treba se samo setiti čuvenih suđenja vešticama: tada ni najoštroumnije i najhumanije sudije nisu sumnjale u postojanje krivice, u to *nisu sumnjale čak ni same "veštice"* — a krivice ipak nije bilo. Da onu pretpostavku sad izložimo u proširenom obliku: sam "duševni bol" za mene uopšte nije činjenica nego samo tumačenje (kauzalno tumačenje) činjenica koje se dosad nisu dale egzaktno formulisati; dakle nešto što još samo lebdi u vazduhu i što je u naučnom pogledu neobavezno — zapravo, samo krupna reč umesto posve suvog i praznog znaka pitanja. Ako neko ne može da izađe nakraj s nekim "duševnim bolom", za to *nije* kriva, grubo rečeno, njegova "duša"; verovatnije će to biti njegov stomak (grubo govoreći, kako smo rekli: čime nipošto nije izražena želja da me grubo čujete i grubo shvatite...). Jak i srećno uspeo čovek vari svoje doživljaje (uključujući i dela i nedela) kao što vari svoje obeđe, čak i kad mora da guta tvrde zalogaje. Ako s nekim doživljajem ne može da "izađe nakraj", ta vrsta nevarenja je fiziološka kao i ona druga — i, u stvari, često samo jedna od posledica one druge. S takvim shvatanjem može se, među nama rečeno, još uvek biti najljući protivnik svakog materijalizma...]

17.

A da li je on stvarno *lekar*, taj asketski sveštenik? Već smo videli da je jedva dopušteno nazivati ga lekarom, ma koliko se on sam rado osećao kao "spasilac" i uživao da ga kao "spasioca" poštuju. On se bori samo protiv patnje, protiv neugode paćenika, *ne* protiv njihovog uzroka, *ne* protiv stvarne bolesti — na tome se mora zasnivati naš najprincipijelniji prigovor sveštenu lečenju. Ali ako se stavimo u položaj koji samo sveštenik poznaje i ima, našem divljenju neće biti kraja šta je on sve iz te perspektive video, tražio i našao. *Ublažavanje* patnje, "uteha" svake vrste — u tome je njegov pravi genije: kako je domišljato shvatio svoju utešiteljsku ulogu, kako je bez dvoumljenja i smelo birao sredstva za nju! Posebno bi se hrišćanstvo moglo nazvati pravom riznicom genijalno smišljenih sredstava za utehu, toliko je u njemu nagomilano osvežavajućeg, ublažavajućeg i omamljujućeg, toliko je u tu svrhu preduzeto najopasnijih i najsmelijih koraka, sa kakvom tananošću, prefinjenošću, južnjačkom prefinjenošću je ono iznašlo kakvim se stimulativnim afektima mogu bar privremeno savladati duboka depresija, teška zamorenost, crna tuga fiziološki osujećenih! Jer, uopšteno govoreći: kod svih velikih religija bila je reč uglavnom o suzbijanju izvesne zamorenosti i tromosti naraslih do epidemije. Unapred se može uzeti kao verovatno da s vremena na vreme na određenim mestima u svetu, širokim masama gotovo nužno ovlada neko

fiziološko osećanje sputanosti koje, međutim, usled nedostatka fiziološkog znanja ne proдре kao takvo do svesti, tako da se njegov "uzrok", a i lek za njega, može tražiti i ispitati samo u psihološko-moralnoj sferi (to je, naime, moja najopštija formula za ono što se obično vaziva "*religijom*"). Takvo osećanje sputanosti može biti najrazličitijeg porekla: recimo, kao posledica ukrštanja suviše raznorodnih rasa (ili staleža — staleži uvek izražavaju i razlike u poreklu i rasama: evropski "*Weltschmerz*", * "pesimizam" devetnaestog veka u suštini je posledica besmisleno naglog mešanja staleža); ili uslovljeno pogrešnom emigracijom — neka rasa dospela u klimu za koju njena moć prilagođavanja nije dovoljna (slučaj Indijaca u Indiji); ili posledica starosti i zamora rase (pariski pesimizam od 1850. godine naovamo); ili pogrešne ishrane (alkoholizam u Srednjem veku; bezumlje vegetarijanaca, koji doduše imaju za sobom autoritet plemića Kristofera kod Šekspira); ili pokvarene krvi, malarije, sifilisa i slično (nemačka depresija posle Tridesetogodišnjeg rata koji je pola Nemačke zarazio opakim bolestima i time pripremio tlo za nemačku servilnost, nemačku malodušnost). U svakom takvom slučaju se pokušava povesti najšira *borba protiv osećanja nezadovoljstva*; obavestimo se ukratko o njegovim najvažnijim pojavama i oblicima. (Ovde, naravno, ostavljam sasvim po strani posebnu borbu *filozofa* protiv osećanja nezadovoljstva koje se obično uvek vodi istovremeno — ona je dovoljno zanimljiva, ali suviše apsurdna, suviše praktično nevažna, suviše sitničava i zaludna, kao kad bi se htelo dokazati da je bol zabluda pod naivnom pretpostavkom da on *mora* iščeznuti kad se zabluda uvidi — ali gle! On neće, pa neće da iščezne...) Borba protiv onog osnovnog nezadovoljstva vodi se *na prvom mestu* sredstvima koja životno osećanje uopšte obaraju na najnižu tačku. Ako je ikako moguće, nikakvo htenje, nikakva želja više; izbegavati sve što pokreće afekte i uzbuđuje krv (ne jesti so: higijena fakira); ne voleti; ne mrzeti; biti ravnodušan; ne svetiti se; ne bogatiti se; ne raditi, prositi; ako je moguće kloniti se žena sasvim ili što više: u duhovnom pogledu, Paskalov princip: "il faut s'abêtir"**. Rezultat moralno-psihološki izražen: "gubljenje sopstva", "posvećivanje"; jezikom fiziologije izražen: hipnotisanje — pokušaj da se za čoveka postigne nešto slično *zimskom snu* nekih životinjskih vrsta, ili *letnjem snu* mnogih tropskih biljaka, to jest minimum potrošnje i razmene materija, tek toliko da se održi život a da u stvari ne dopire do svesti. Za tu svrhu je utrošena ogromna količina ljudske energije — možda uzalud?... Da su takvi sportaši "svetosti", kojima sva vremena i gotovo svi narodi obiluju, stvarno našli istinski spas od onoga protiv čega su se uz vrlo strog *training* borili, u to se uopšte ne može sumnjati — oni su se pomoću svog sistema hipnotičkih sredstava u bezbrojnim slučajevima stvarno *oslobađali* one duboke fiziološke depresije, zbog čega se njihovi metodi ubrajaju u najopštije etnološke činjenice. Isto tako, ni u kom slučaju nije dopušteno da se već sama po sebi takva sklonost ka izgladnjavanju tela i gušenju požude smatra simptomom ludila (kako to rado čine jedna trapava vrsta "slobodnih duhova", izelica, i plemić Kristofer). Utoliko je izvesnije da ona otvara ili može da otvori *put* ka raznoraznim duhovnim poremećajima, ka "unutrašnjim prosvetljenjima" na primer, kao kod svetogorskih hezihasta, ka halucinacijama zvuka i oblika, bujnim izlivima i ekstazama čulnosti (slučaj svete Tereze). Tumačenja koja su o takvim stanjima davali ljudi opsednuti njima, uvek su bila krajnje zanesenjački lažna, to je već po sebi razumljivo: samo ne treba prečuti ton najiskrenije zahvalnosti koji odzvanja već u samoj *volji* za takav način tumačenja. Najviši stupanj, samo *spasenje*, onu konačno postignutu opštu hipnotisanost i mir, oni uvek smatraju tajnom po sebi koja se ne može izraziti ni najvišim simbolima, ulaskom i povratkom u temelj stvari, oslobođenjem od svake varke, "znanjem", "istinom", "bićem", odustajanjem od svakog cilja, svake želje, svakog činjenja, iskoračenjem van domena dobra i zla. "Dobro i zlo" — kaže budist — "oboje su okovi: i jednim i drugim zagospodario je Savršeni"; "učinjeno i neučinjeno" — kaže vernik vedante — "ne zadaje mu nikakav bol; kao mudrac, on stresa sa sebe dobro i zlo; nikakav čin više ne vređa njegovo carstvo; on se uzdigao iznad obojega, i iznad dobra i iznad zla": dakle, jedno opšte indijsko shvatanje, kako bramanističko tako i budističko. (Ni u indijskom ni u

hrišćanskom načinu mišljenja se ne smatra da se ono "spasenje" *može postići* vrlinom, moralnim popravljanjem, ma koliko se i u jednom i u drugom visoko cenila hipnotička vrednost vrline: to valja zapamtiti — uostalom, to jednostavno odgovara činjeničnom stanju. Ostati u tome *istinit*, možda bi se to smelo smatrati vrhuncem realizma u trima najvećim, moralom inače tako duboko prožetim religijama. "Za čoveka znanja nema dužnosti"... "Spas se ne postiže *dodavanjem* vrlina: jer on se sastoji u biti-jedno sa bramom čije se savršenstvo ne može uvećavati nikakvim dodavanjem; isto tako, spas se ne postiže ni *smanjenjem* nedostataka: jer brama, s kojom biti jedno jeste ono što čini spas, večito je čista" — to su mesta iz Šankarinog komentara koja navodi prvi pravi *poznavalac* indijske filozofije u Evropi, moj prijatelj Paul Dojsen.) "Spas" u velikim religijama mi ćemo, dakle, poštovati; naprotiv, malo teže će nam biti da ozbiljno shvatimo mišljenje koje o *dubokom* *snu* imaju ti ljudi toliko siti života da im je preteško čak i da sanjaju — naime, o dubokom *snu* koji je već ulaženje u bramu, već *postignuta unio mystica**** s bogom. "A kad on zatim padne u duboki san" — kaže se o tome u najstarijem i poštovanju najvrednijem "spisu" — i "potpuno se umiri da više ne vidi nikakvu sliku sna, tada je on, dragi moj, sjedinjen s bivstvujućim, ušao sam u sebe, okružen saznavajućim sopstvom on više nema svesti o tome šta je izvan njega, a šta u njemu. Preko toga mosta ne prelaze ni dan ni noć, ni starost ni smrt, ni patnja, ni dobro ni rđavo delo". "U dubokom *snu*" — kažu isto tako vernici ove najdublje od triju velikih religija — "duša se odvajala od ovoga tela, uzdiže se u najvišu svetlost i tako se pojavljuje u sopstvenom obličju: tamo je ona najviši duh sam koji luta naokolo šaleći se i igrajući, uveseljavajući se sa ženama, kočijama ili prijateljima; tamo ona više ne misli na ovo telo kao privesak, za koje je *prâna* (životni dah) privezana kao vučna stoka upregnuta u kola." Uprkos tome, mi ćemo i ovde, kao u slučaju "spasa", imati na umu da je time, mada u raskoši orijentaliskog preterivanja, samo izražena ista ona ocena koju je dao jasni, hladni, grčko-hladni, ali raspinjani Epikur: hipnotičko osećanje ovog ništa, mir najdubljeg sna, ukratko *odsustvo patnje* — to napaćenima i duboko potištenima već može važiti kao najviše dobro, kao vrednost nad vrednostima, to oni *moraju* oceniti kao pozitivno, osetiti kao *samu* pozitivnost. (Po istoj logici osećanja, u svim pesimističkim religijama ništa znači *bog*.)

* Svetski bol, bolno osećanje sveta.

** Treba se zaglupljivati.

*** Mistično sjedinjenje.

18.

Mnogo češće od takvog hipnotičkog gušenja svake senzibilnosti, osetljivosti za bol, koja pretpostavlja već rede snage, pre svega odvažnost, preziranje mišljenja, "intelektualni stoicizam", protiv depresivnih stanja primenjuje se jedan drugačiji *training* koji je u svakom slučaju lakši: *mehanička delatnost*. Da se pomoću nje paćenički život olakšava u meri koja nije beznačajna, to je van svake sumnje: danas se ta činjenica, pomalo nečasno, naziva "blagoslovom rada". Olakšanje se sastoji u tome da se pažnja paćenika skrene sa patnje — da se svest zaokuplja činjenjem i opet samo činjenjem, i da, prema tome, malo mesta ostane za patnju: jer *teskobna* je ona, ta odaja ljudske svesti! Mehanička delatnost i ono što je prati — kao apsolutna pravilnost, tačna i nesvesna poslušnost, jednom zasnaga utvrđen način života, ispunjenje vremena, izvesna sloboda, čak i odgajanje za "bezličnost", za samozaborav, za "*incuria sui*"* — kako je temeljito, kako je lepo asketski sveštenik umeo da je iskoristi u borbi protiv bola! Upravo kad je imao posla s paćenicima iz nižih staleža, s robovima rada ili zatvorenici (ili sa ženama, koje su većinom i jedno i drugo: robovi rada i zatvorenici), bila mu je dovoljna samo mala umešnost u menjanju naziva i prekrštavanja da bi oni u ranije omrznutim stvarima ubuduće videli blagodat, relativnu sreću: — nezadovoljstvo roba sopstvenom sudbinom ni u kom slučaju *nije* pronalazak sveštenika. Kao sredstvo u borbi s

depresijom, još cenjenije je upućivanje na *malu radost* koja je lako dostupna i koja može postati pravilo; ta terapija se često primenjuje u vezi s onom prethodnom. Najčešći oblik u kome se radost na taj način prepisuje kao lek jeste radost u *priredivanju* radosti (kao dobročinstvo, darivanje, olakšavanje, pomaganje, bodrenje, tešenje, pohvaljivanje, isticanje za primer); time što prepisuje "ljubav prema bližnjem", asketski sveštenik prepisuje u stvari, mada u najmanjim dozama, pokretanje najjačeg, najživotvornijeg nagona — *volje za moć*. Sreća "najmanje nadmoćnosti" koju sobom donose svako dobročinstvo, uslužnost, pomaganje, pohvaljivanje, najizdašnije je sredstvo utehe kojim se fiziološki osujećeni obično služe, pod uslovom da su dobro savetovani: u drugom slučaju, jedni drugima zadaju bol prepuštajući se, naravno, istom osnovnom instinktu. Ako se u rimskom svetu potraže začeci hrišćanstva naći će se udruženja za uzajamno pomaganje, udruženja siromašnih, bolesnih, pogrebna udruženja, izrasla na dnu tadašnjeg društva, u kojima je svesno negovano ono glavno sredstvo protiv depresije, sitna radost, radost uzajamnog činjenja dobrih dela — a možda je to tada bilo nešto novo, pravo otkriće? U tako izazvanoj "volji za uzajamnost", za obrazovanje stada, za "zajednicu", za "društvo" mora sad opet, makar i u malom, doći do novog i mnogo punijeg izraza ona probuđena volja za moć: u borbi s depresijom, *obrazovanje stada* je važan korak i značajna pobeda. Sa jačanjem zajednice raste i novo interesovanje za pojedinca, koje ga često uzdiže iznad onog najličnijeg u njegovom neraspoloženju, iznad njegove odvratnosti prema *sebi* (Gelinksove [Arnold Geulinx (1624-69)] *despectio sui***). Svi bolesni i bolešljivi instinktivno teže, iz potrebe da se oslobode potmulog nezadovoljstva i osećanja slabosti, nekoj organizaciji stada: asketski sveštenik je ušao u trag ovom instinktu i podstiče ga; gde postoji stado, postoji i instinkt slabosti koji je hteo stado, kao i sveštenska pamet koja je stado organizovala. Jer ne sme se prevideti ovo: jaki isto tako po prirodnoj nužnosti teže *razdvajanju* kao što slabi teže *zbijanju*; ako se prvi povezuju, to se dešava samo kad je u izgledu neki zajednički napadački čin, ili zajedničko zadovoljenje njihove volje za moć, uz značajan otpor pojedinačne savesti; oni drugi se, naprotiv, *zbijaju iz zadovoljstva* koje nalaze u samom okupljanju — pri tom se njihov instinkt isto tako zadovoljava kao što se instinkt rođenih "gospodara" (to jest samotnjačke vrste zveri čovek) organizacijom u stvari nadražuje i uznemirava. Ispod svake oligarhije je — cela istorija to potvrđuje — uvek prikrivena žudnja za *tiranijom*; svaka oligarhija stalno podrhtava od naprezanja, za kojim oseća potrebu svaki pojedinac u njoj, da bi obuzdala ovu žudnju. (Tako je, na primer, bilo kod *Grka*: Platon to potvrđuje na bezbroj mesta, Platon, koji je poznavao *sebi* ravne — i sebe sama...)

* Nebrigu o sebi.

** Preziranje samoga sebe.

19.

Sredstva asketskog sveštenika koja smo dosad upoznali — opšte gušenje životnog osećanja, mehanička delatnost, sitne radosti, pre svega radost koju pruža ljubav prema bližnjem, organizovanje stada, buđenje osećanja moći zajednice usled čega zadovoljstvo pojedinca napredovanjem zajednice prigušuje njegovo nezadovoljstvo sobom — to su, prema savremenim merilima, njegova *nevina* sredstva u borbi s nezadovoljstvom: okrenimo se sada onim zanimljivijim, "vinim" sredstvima. Kod svih njih je reč o jednom: o nekoj vrsti *raspusnosti osećanja* koja je upotrebljena kao najdelotvornije omamljujuće sredstvo protiv dugog, tupog, parališućeg bola; zbog toga je sveštenska dovrtljivost u razmišljanju o ovom jednom pitanju "*čime* se postiže raspusnost osećanja" bila neiscrpna... To zvuči grubo: jasno je da bi priyatnije zvučalo i možda za uho prijemčivije bilo da sam rekao "asketski sveštenik je uvek iskorišćavao *oduševljenje* koje se nalazi u svim jakim afektima". Ali čemu raznežene uši naših modernih mekušaca još milovati? Zašto da *mi* činimo i najmanji ustupak njihovom

licemerstvu reči? Za nas psihologe bilo bi u tome već licemerstvo *čina*, nezavisno od toga što bi nam se to smučilo. Naime, *dobar ukus* psihologa (drugi bi možda rekli: njegova čestitost) sastoji se danas u tome, ako ga uopšte ima, što se suprotstavlja sramno *moralizatorskom* načinu govora kojim je malo-pomalo zaprljano celokupno moderno suđenje o ljudima i stvarima. Jer ne treba se zavaravati o ovome: ono što čini najosobenije obeležje modernih duša i modernih knjiga nije laž, nego ovaploćena *nevinost* u moralističkoj lažljivosti. Obaveza da ovu "nevinost" svuda ponovo otkrivamo — to je možda najodvratniji deo našeg posla u svemu, ne baš sasvim bezazornom radu koje psiholog danas mora da uzme na sebe; to je deo *naše* velike opasnosti — to je put koji možda upravo *nas* vodi ka velikom gađenju... Ne sumnjam *čemu* će moderne knjige (ako potraju, za šta, naravno, ne treba strepeti, i isto tako ako jednom dođe neko pokolenje sa strožim, pouzdanijim i *zdravijim* ukusom) — čemu će *sve* što je moderno uopšte poslužiti, moći da posluži tom pokolenju: kao lek za povraćanje — i to zbog svoje moralne zaslađenosti i lažnosti, svog unutrašnjeg feminizma koji se rado naziva "idealizmom" i u svakom slučaju veruje da je idealizam. Obrazovani ljudi današnjice, naši "dobri" ljudi ne lažu — to je istina; ali to im *ne* služi na čast! Prava laž, autentična, odlučna, "časna" laž (treba pogledati šta o njenoj vrednosti kaže Platon) bila bi za njih nešto suviše oporo, suviše jako; ona bi zahtevala nešto što se od njih ne *sme* zahtevati: da otvore oči prema sebi samima, da sami umeju kod sebe razlikovati "istinito" od "lažnog". Njima priliči jedino "*nečasna laž*"; sve što se danas oseća "dobrim čovekom", potpuno je nesposobno da se prema bilo kojoj stvari postavi drukčije nego *nečasno-lažljivo*, neizmerno-lažljivo, ali nevino-lažljivo, srdačno-lažljivo, plavooko-lažljivo, kreposno-lažljivo. Ti "dobri ljudi" — svi su do jednog do dna duše zaokupljeni moralom, a što se poštenja tiče, obrukani i zauvek nagršeni: ko bi od njih podneo još *istinu* "o čoveku"!... Ili, da postavimo pitanje jednostavnije: ko bi od njih podneo *istinitu* biografiju!... Nekoliko primera: lord Bajron je zabeležio o sebi ponešto najličnije, ali Tomas Mor je bio "suviše dobar" za tako nešto: on je spalio papire svoga prijatelja. Izgleda da je isto to učinio i dr Gviner, izvršilac Šopenhauerovog testamenta: jer i Šopenhauer je zabeležio ponešto o sebi, a možda i protiv sebe ("εις εαυτον"["eis heauton"]*). Valjani Amerikanac Tejer, Betovenov biograf, najednom je stao u svom radu: kad je dospao do izvesne tačke ovog poštovanja dostojnog i naivnog života, dalje nije mogao... Pouka: koji bi pametan čovek danas još napisao neku časnu reč o sebi? — taj bi već morao pripadati redu svete drzovitosti. Obećava nam se jedna autobiografija Riharda Vagnera: ko sumnja u to da će to biti *uviđavna* autobiografija?... Setimo se još i onog komičnog zaprepašćenja koje je izazvao katolički sveštenik Jansen saojom nezgrapnom i bezazlenom slikom reformacijskog pokreta u Nemačkoj; šta bi tek bilo kad bi nam neko taj pokret jednom *drukčije* prikazao, kad bi nam jednom neki pravi psiholog opisao pravog Lutera, ne više s moralističkom prostodušnošću seoskog popa, ne više sa sladunjavom i punom obzira sramežljivošću protestantskih istoričara, nego, recimo, s neustrašivošću jednog *Tena*, vođen *snagom duše*, a ne obazrivom popustljivošću prema snazi?... (Nemci su, uzgred rečeno, najzad dali klasičan tip te popustljivosti — mogu ga pripisati sebi u zaslugu, ponositi se njime: naime, u svom Leopoldu Rankeu, tom klasičnom *advokatu* svake *causa fortior*,** tom najrazboritijem od svih razboritih "pozitivista".)

* "O samom sebi" ili "Samoposmatranje", naslov spisa Marka Aurelija Antonija.

** Jačeg razloga.

Ali mislim da ste me već razumeli: — sve u svemu, ima dovoljno razloga, zar ne, što se mi psiholozi ne možemo danas osloboditi izvesnog nepoverenja *prema sebi samima*... Verovatno je da smo i mi još "predobri" za svoj posao, verovatno smo i mi još žrtve, plen, bolesnici ovog savremenog moralizovanog ukusa, ma koliko sami verovali da ga preziremo — verovatno je da on i *nas* još zaražava. A na šta je upozoravao onaj diplomat kad je govorio sebi jednakima? "Budimo nepoverljivi, draga moja gospodo, pre svega prema svojim prvim pobudama!" — rekao je on — "*one su skoro uvek dobre*"... Trebalo bi da tako danas govori i svaki psiholog sebi jednakima... I time se vraćamo svome problemu koji od nas iziskuje u stvari izvesnu strogost, izvesno nepoverenje naročito prema "prvim pobudama". *Asketski ideal u službi namere da se raspale osećanja*: — ko se seća prethodne rasprave, on će već naslutiti u ovih devet reči sažetu suštinu onoga što sad treba izložiti. Osloboditi ljudsku dušu svih njenih okova, uroniti je u strahotu, studen, vatru i ushićenja tako da se kao udarom groma najednom oslobodi svega sitnog i sitničavog u svom nezadovoljstvu, tuposti i neraspoloženju: — koji putevi vode *tom* cilju? I koji od njih najsigurnije?... U suštini, svi veliki afekti imaju tu moć — pod pretpostavkom da se naglo rasterete: gnev, strah, požuda, osveta, nada, trijumf, očaj, svirepost; i odista je asketski sveštenik, bez razmišljanja, stavio u svoju službu čitavu gomilu divljih pasa u čoveku, i sad ovog sad onog pušta s lanca, uvek s istim ciljem: da trgne čoveka iz tihe tuge, da makar i za trenutak odagna njegov tupi bol, njegovu beznadnu bedu, i uvek s religijskim tumačenjem i "opravdanjem". Svako takvo raspojasavanje osećanja mora docnije da se *plati*, to se samo po sebi razume — ono čini bolesnog bolesnijim — pa je taj način otklanjanja bola, meren modernim merilima, stoga "vin". Ipak se mora, jer pravičnost to zahteva, utoliko jače naglasiti da je on primenjivan *čiste savesti*, da ga je asketski sveštenik propisivao s najdubljom verom u njegovu korisnost, čak i neophodnost — i da se često zbog jada koji je izazivao, i sam gotovo uništavao; isto tako, da žestoke fiziološke posledice takvih preteranosti, možda čak i duševni poremećaji, u osnovi ipak ne protivreče ukupnom smislu tog načina lečenja koji je, kako smo ranije pokazali, bio usmeren *ne* na lečenje bolesti nego na suzbijanje depresivnog raspoloženja, na njegovo ublažavanje ili zatamljivanje. Taj cilj se i *tako* postizao. Do glavnog zahvata kojim se asketski sveštenik služio da bi svaka vrsta potresne i zanosne muzike našla odjeka u ljudskoj duši dolazilo je tako — to svak zna — što se koristio *osećanjem krivice*. Na poreklo tog osećanja ukazano je u prethodnoj raspravi — to je deo psihologije životinja, ništa više: tamo se osećanje krivice pojavilo pred nama tako reći u sirovom stanju. Tek u rukama sveštenika, tog pravog umetnika u osećanjima krivice, ono je dobilo svoj lik — o, kakav lik! "Greh" — jer tako sveštenici nazivaju životinjsku "nečistu savest" (nazad okrenutu surovost) — to je bio dosad najveći događaj u istoriji bolesne duše: u njemu imamo najopasniji, najkobniji, najlukaviji pronalazak religijske interpretacije. Čovek, pateći od samog sebe, nekako, u svakom slučaju fiziološki, kao životinja zatvorena u kavezu, ne znajući zašto, čemu, žudeći za razlozima — razlozi donose olakšanje — žudeći i za lekovitim i narkotičnim sredstvima, savetuje se najzad s nekim ko zna i ono što je skriveno. I gle! Dobija mig od svog čarobnjaka, asketskog sveštenika, dobija *prvi* nagoveštaj o "uzroku" svoje patnje: on treba da ga traži u *sebi*, u nekoj *krivici*, u nekom delu svoje prošlosti, on treba samu svoju patnju da shvati kao *kaznu*... Čuo je, shvatio je, nesrećnik: sad mu je kao kokoši kojoj je nož pod grlom. Više nije kadar da izide iz toga začaranog kruga: od bolesnika postao je "grešnik" ... I evo već dve hiljade godina ne možemo da se oslobodimo prizora tog novog bolesnika, "grešnika" — da li ćemo ga se ikad osloboditi? Kud god se okrenemo, odasvud hipnotički pogled grešnika koji se kreće uvek u istom pravcu (prema "krivici" kao *jedinom* uzroku patnje); svuda nečista savest, ta "odvratna životinja", kako kaže Luter; svuda prežvakana prošlost, izokrenuto delo, "zao pogled" na svekoliko činjenje; svuda odsustvo *volje* pretvoreno u životni sadržaj, patnja preinačena u osećanje krivice, straha i kazne; svuda bič, pokajnička košulja, izgladnelo telo, skrušenost; svuda samomučenje grešnika u groznom mehanizmu nemirne, bolesno-pohotne savesti; svuda nemi bol, bezumni strah, agonija

izmučenog srca, grčevi nepoznate sreće, krik za "spasenjem". U stvari, ovim sistemom postupaka bile su temeljito *savladane* stara depresija, tromost i malaksalost, život je ponovo postao *vrlo* zanimljiv: budan, večno budan, bez sna, užaren, ugljenisan, iscrpljen, pa ipak ne umoran — takav je izgledao čovek, "grešnik" koji je bio posvećen u ove misterije. Taj stari veliki čarobnjak u borbi s nezadovoljstvom, asketski sveštenik — on je očigledno bio pobedio, *njegovo* carstvo bilo je došlo: nije više bilo žalbi *na* bol, čeznulo se za bolom; "više bola, više bola!" to je vekovima bio zov njegovih štićenika i posvećenika. Svaka neumerenost osećanja povezana s neprijatnošću, sve što je lomilo, rušilo, drobilo, zavodilo, ushićavalo, tajne mučilišta, dovrtljivost samog pakla — sve je sad bilo otkriveno, odgonetnuto, iskorišćeno, sve je bilo čarobnjaku na raspolaganju, sve je otad služilo pobedi njegovog ideala, asketskog ideala... "Moje carstvo nije od *ovoga* sveta" — govorio je on sada kao i ranije: da li je stvarno još imao prava da tako govori?... Gete je tvrdio da postoji samo trideset šest tragičnih situacija: iz toga se naslućuje, ako se to već inače nije znalo, da Gete nije bio asketski sveštenik. Taj — zna više...

21.

O celoj *ovoj* vrsti sveštenečkog lečenja, o "vinoj" vrsti, svaka reč kritike bila bi suvišna. Da je takva neumerenost osećanja kakvu u ovom slučaju asketski sveštenik obično propisuje svojim bolesnicima (pod najsvetijim nazivima, što se već samo po sebi razume, i prožet svetošću svoga cilja) bilo kom bolesniku stvarno *koristila*, gde je taj ko bi bio voljan da podrži takvu tvrdnju? U najmanju ruku trebalo bi se sporazumeti o značenju reči "koristiti". Ako njome hoće da se kaže da je takav sistem lečenja čoveka *poboljšao* nemam ništa protiv: jedino bih dodao šta za mene znači "poboljšao" — isto što i "ukrotio", "oslabio", "obeshrabrio", "profinio", "raznežio", "uškopio" (dakle, gotovo isto što i *oštetio*...). Ali ako su uglavnom u pitanju bolesni, zlovoljni, utučeni, takav sistem čini bolesnog, čak i ako ga je učinio "boljim", u svim uslovima još bolesnijim; upitajte samo lekare za duševne bolesti šta sve za sobom povlači metodična primena mučeničkog ispaštanja, pogruživljanja i epileptičkih grčeva. Isto tako, osvrnite se na istoriju: kad god je asketski sveštenik primenio taj način lečenja, svaki put je bolest nezadrživo brzo rasla u dubinu i širinu. I šta je svaki put bio "uspeh"? Rastrojen nervni sistem, uz ostalo što je već i inače bilo bolesno, i to kako u velikom tako i u malom, kako kod pojedinaca tako i kod mase. Kao posledicu vežbanja u ispaštanju i iskupljivanju nalazimo ogromne epileptične epidemije, najveće za koje istorija zna, kao one za vreme vidovdanskih i ivandanjskih igara u Srednjem veku; kao drugi oblik tih posledica nalazimo strašne i dugotrajne paralize i depresije s kojima se, u određenim uslovima, temperament nekog naroda ili grada (Ženeva, Bazel) jednom zasvagda preokreće u svoju suprotnost; — tu spada i histerija oko veštica, nešto slično mesečarstvu (osam velikih epidemijskih provala samo između 1564. i 1605. godine); među daljim posledicama tog lečenja nalazimo one masovne delirijume žeđi za smrću čiji se stravični krik "*evviva la morte*"* razlegao celom Evropom, prekidan čas pohotnim, čas rušilačkim idiosinkrazijama; uostalom, ista promena afekata, s istim prekidima i obrtima zapaža se još i danas svuda, u svakom slučaju tamo gde je asketsko učenje o grehu ponovo uhvatilo maha (religijska neuroza se *javlja* kao oblik "velike bolje":** to je nesumnjivo. Šta je ona? *Quaeritur****). Sve u svemu, tako se asketski ideal sa svojim sublimno-moralnim kultom, ta najoštoumnija, najbezobzirnija i najopasnija sistematizacija svih sredstava za raspaljivanje osećanja pod zaštitom svetih namera, na strašan i nezaboravan način upisao u celu istoriju čoveka i, na žalost, *ne samo u* njegovu istoriju... Teško da bih mogao nešto drugo navesti što je na *zdravlje* i rasnu snagu, naročito Evropljana, delovalo tako razorno kao ovaj ideal; on bi se bez ikakvog preterivanja mogao nazvati *pravom zlom kobi* u zdravstvenoj istoriji evropskog čoveka. S njegovim uticajem možda bi se mogao izjednačiti još jedino specifično germanski uticaj: mislim na trovanje Evrope alkoholom, koje

je dosad čvrsto držalo korak s političkom i rasnom prevagom Germana (gde god su ubrizgali svoju krv ubrizgali su i svoj porok). Kao treći po redu mogao bi se navesti sifilis — *magno sed proxima intervallo*.****

* Živela smrt.

** Padavice.

*** Postavlja se pitanje.

**** S velikim ali prvim narednim intervalom.

22.

Asketski sveštenik je upropastio duševno zdravlje gde god je došao na vlast, pa je, sledstveno, upropastio i *ukus in artibus et litteris** — on ga još i sad upropašćuje. "Sledstveno"? — Nadam se da će se ovo "sledstveno" prihvatiti bez daljega; u najmanju ruku, neću ga dokazivati. Jedna jedina napomena: ona se odnosi na osnovnu knjigu hrišćanske literature, zapravo na njen model, na njenu "knjigu po sebi". Još usred grčko-rimske velelepnosti, koja je bila i velelepnost knjige, pred licem još svežeg i celovitog antičkog spisateljstva, u vreme kad su se još mogle čitati neke knjige za čije bi se posedovanje danas dale cele biblioteke, prostodušnost i sujeta hrišćanskih agitatora — zvali su ih crkvenim ocima — već su se drznule da objave: "I *mi* imamo svoju klasičnu literaturu, *nije nam potrebna grčka*" — i pri tom se s gordošću ukazivalo na knjige legendi, apostolske poslanice i apologetske rasprave, otprilike ovako kako se danas engleska "Vojska spasa" sličnim spisima bori protiv Šekspira i drugih "pagana". Ja ne volim *Novi zavet*, to se već može naslutiti; gotovo sam uznemiren što sa svojim ukusom kad je u pitanju ovo najcenjenije, najprećenjenije delo stojim tako usamljen (ukus dva milenijuma je *protiv* mene): ali šta vredi! "Evo me, ne mogu drukčije"*** — ja imam hrabrosti za svoj rđav ukus. *Stari zavet* — da, to je već nešto sasvim drugo: svaka čast Starom zavetu! U njemu nalazim velike ljude, herojski predeo i nešto najređe na zemlji: neuporedivu naivnost *jakig srca*; još više, nalazim narod. U Novom, naprotiv, sve same neke male sekte, same rokoko duše, sve nešto uvijeno, uglasto, neobično, atmosfera nekih tajnih skupština, i da se ne zaboravi: povremen zadah bukoličke sladunjavosti koji pripada epohi (i rimskoj provinciji), i nije toliko jevrejski koliko helenistički. Skrušenost i nadmenost jedna uz drugu; brbljivost osećanja koja gotovo zaglušuje; strasnost, a strasti nema; mučno prenemaganje; tu je, očigledno, nedostajalo lepo vaspitanje. Kako se sme oko svojih sitnih mana praviti toliko buke kao što to čine ovi ubogi, beznačajni ljudi! Na to se niko ne obazire, a najmanje bog. Na kraju bi hteli još i "krunu večnog života", svi ti sitni provincijalci: a čemu? zašto? — veće neskromnosti ne može biti. "Besmrtni" Petar: ko *njega* da podnese! Njihovo častoljublje ih čini smešnim: izlaze sa svojim najličnijim problemima, svojim glupostima, tugama i dokoličarskim brigama kao da je i sama stvar po sebi dužna da se o tome brine, nikad im nije dosta da i samog boga uvlače u sitne nevolje u koje su se zapleli. I to stalno tikanje s bogom, neukusno do krajnosti! Ta jevrejska, i ne samo jevrejska, nametljivost prema bogu, unoseći mu se u lice i njuškom i šapom!... Ima malih prezrenih "paganskih naroda" na istoku Azije od kojih bi prvi hrišćani mogli nešto bitno da nauče, nešto *takta* u strahopoštovanju; oni sebi ne dopuštaju, kako saopštavaju hrišćanski misionari, da ime svoga boga uopšte izgovaraju. Mislim da je to prilično delikatno; izvesno je da je to bilo suviše delikatno ne samo za "prve" hrišćane: treba se samo setiti, da bi se osetila suprotnost, na primer Luteru, toga "najrečitijeg" i najneskromnijeg seljaka koga je Nemačka ikad imala, i tona koji se upravo njemu najviše dopadao u njegovom dijalogu s bogom. Luterov otpor crkvenim posrednicima-svecima (naročito "onom đavoljem krmku papi") bio je, nesumnjivo, u suštini otpor jednog grubijana kome su dojadili crkveni *dobri običaji*, oni običaji strahopoštovanja po ukusu sveštenstva, koji samo posvećenije i čutljivije

puštaju u svetinju nad svetinjama, a zatvaraju je pred prostim pukom. Njemu je trebalo upravo tu jednom zasvagda oduzeti reč — ali Luter, seljak, hteo je sasvim drugačije, ovo mu nije bilo dovoljno *nemački*: on je, pre svega, hteo da govori direktno, da govori sam, da sa svojim bogom govori "bez uestezanja"... I, tako je i učinio. — Asketski ideal, to se svakako već vidi, nije nikad i nigde bio škola dobrog ukusa, još manje dobrih manira — bio je, u najboljem slučaju, škola sveštenečkog načina ponašanja. To je stoga što u svojoj prirodi ima nešto što je smrtni neprijatelj svih dobrih načina ponašanja — pomanjkanje mere, zlovolja prema umerenosti, on sam je "*non plus ultra*".***

* U umetnosti i književnosti.

** Luterove reči.

*** Krajnost.

23.

Asketski ideal nije upropastio samo zdravlje i ukus, upropastio je on i nešto treće, četvrto, peto, šesto — uzdržaću se da kažem *šta* sve ne (inače kad bih stigao do kraja!). Ovde neću isticati ono što je taj ideal *učinio*; naprotiv, osvetliću samo šta on *znači*, šta nagoveštava, šta je skriveno iza njega, ispod njega, u njemu, čega je on to privremen, nejasan, pitanjima i nespornostima opterećen izraz. I jedino s obzirom na *tu* nameru nisam smeo svojim čitaocima uskratiti pogled na njegove čudovišne i kobne posledice: da bih ih u stvari pripremio za poslednji i najstrašnji aspekt koji za mene ima pitanje o značaju toga ideala. Šta zapravo znači *moć* onog ideala, *čudovišnost* njegove moći? Zbog čega mu je dato ovoliko prostora? Zašto mu se nije pružio uspešniji otpor? Asketski ideal izražava jednu volju: a gde je suprotna volja u kojoj bi se izrazio *suprotni ideal*? Asketski ideal ima jedan *cilj* — on je dovoljno univerzalan da svi ostali interesi ljudskog postojanja u poređenju s njim izgledaju sitni i uski; on epohe, narode, ljude neumoljivo tumači s obzirom na taj cilj, on ne dopušta nikakvo drugo tumačenje, ne da mesta nikakvom drugom cilju; odbacuje, negira, odobrava, potvrđuje, jedino u smislu *svoje* interpretacije (a da li je ikad bilo doslednijeg, tako dokraja smišljenog sistema interpretacije?); ne potčinjava se nikakvoj moći; naprotiv, on veruje u svoje prvenstvo pred svakom moći, u svoju bezuslovnu *distancu po rang* u odnosu prema svakoj moći — on veruje u to da na zemlji ne postoji nikakva moć koja ne bi tek od njega trebalo da dobije smisao, pravo na opstanak, vrednost, i to kao oruđe za *njegovo* delo, kao put i sredstvo za njegov cilj, za jedan cilj... Gde je *suprotnost* ovom zatvorenom sistemu volje, cilja i interpretacije? Zašto *nedostaje* ta suprotnost?... Gde je *drugi* "jedan cilj"?... Meni, međutim, kažu da on *ne* nedostaje, da je ne samo vodio dugotrajnu i uspešnu borbu s onim idealom, nego da je, štaviše, u svim glavnim stvarima već zagospodario onim idealom: da je svedočanstvo o tome sva naša moderna *nauka* — ova moderna nauka koja očigledno, kao prava filozofija stvarnosti, jedino u sebe veruje, ima poverenje u sebe, volju za sebe, i koja je dosad dosta dobro izlazila nakraj bez boga, onostranosti i vrlina odricanja. Međutim, takvom galamom i takvim agitatorskim brbljanjem, kod mene se ništa ne postiže: loši su muzikanti ti trubači stvarnosti, njihovi glasovi *ne* dopiru iz dubine, iz njih *ne* govori bezdan naučne savesti — jer danas je naučna savest bezdan - reč "nauka" je u ustima takvih trubača naprosto nepristojnost, zloupotreba, besramnost. Istina je upravo suprotnost ovome što se ovde tvrdi: nauka danas uopšte *nema vere* u sebe, a kamoli u neki ideal *iznad* sebe — a gde je ona ipak još strast, ljubav, žar, *muka*, tamo ona nije suprotnost onom asketskom idealu, nego, štaviše, samo *njegov najnoviji i najotmeniji oblik*. Zvuči li vam to čudno?... Pa ima dosta valjanih i skromnih radnika i među današnjim učenim ljudima kojima se dopada njihov kutak i koji su stoga što se u njemu dobro osećaju, ponekad neskromno glasni s tvrdnjom da danas *treba* uopšte da budemo zadovoljni, pogotovo u nauci — pošto upravo tu ima tako mnogo korisnog da se uradi. To ne poričem; najmanje bih želeo da tim čestitim radnicima pokvarim

zadovoljstvo u njihovom poslu: jer ja se radujem njihovom radu. Ali time što se sad u nauci radi strogo i što ima zadovoljnih radnika, nipošto još *nije* dokazano da nauka kao celina ima cilj, volju, ideal, strast velike vere. Suprotno je, kako rekosmo, slučaj: tamo gde ona nije najnoviji javni oblik asketskog ideala — posredi su suviše retki, posebni, izuzetni slučajevi da bi se zbog njih mogao menjati ukupni sud — nauka je danas *skrovište* za svaku vrstu obeshrabrenosti, bezverja, sumnjičenja, *despectio sui*, nečiste savesti; ona je *nemir* izazvan odsustvom ideala, patnja zbog *nedostatka* velike ljubavi, nezadovoljstvo zbog *nedobrovoljnog* zadovoljavanja malim. O, šta sve ne skriva današnja nauka! A koliko tek *treba* da krije! Valjanost naših najboljih učenih ljudi, njihova marljivost koja ide do samozaborava, njihova glava koja se puši danonoćno, čak i njihova nenadmašna zanatska veština — kako sve to često ima svoj pravi smisao u tome da sami sebi ponešto učine nevidljivim! Nauka kao sredstvo samoomamljivanja: *poznajete li to...* Ponekad ih do dna duše uvredimo — to zna svak ko se druži s učenim ljudima — nekom bezazlenom rečju, izazovemo protiv sebe ogorčenje svojih učenih prijatelja u trenutku kad mislimo da im odajemo priznanje, dovodimo ih do jarosti samo zato što smo bili odviše grubi da bismo osetili s kim zapravo imamo posla, s *paćenicama* koji sami sebi neće da priznaju šta su, sa zaslepljenima i izbezumljenima koji se samo jednog boje: *da ne dođu k svesti...*

24.

A sad pogledajmo one ređe slučajeve koje sam pomenuo, one poslednje idealiste koji danas postoje među filozofima i učenim ljudima: imamo li možda u njima tražene *protivnike* asketskog ideala, njegove *antiidealiste*? U stvari, oni *veruju* da su takvi, ti "nevernici" (jer svi su oni to); izgleda da je poslednji ostatak njihove vere upravo to što su oni protivnici toga ideala, tako su ozbiljni na tome mestu, tako strasna postaje upravo tu njihova reč, njihovo ponašanje: — treba li već zbog toga da bude *istina* ono što oni veruju?... Mi "saznavaoci" postajemo polako nepoverljivi prema svakoj vrsti vernika; naše nepoverenje nas je postepeno naučilo da zaključujemo obrnuto od onoga kako se ranije zaključivalo: naime, da tamo gde jačina vere upadljivo stupa u prvi plan zaključujemo da postoji izvesna slabost u dokazivosti, čak da *nije verovatno* ono u šta se veruje. Ni mi ne osporavamo da vera "čoveka usrećuje", ali *baš zato* osporavamo da vera nešto *dokazuje* — jaka vera koja usrećuje čoveka pobuđuje sumnju u ono u šta se veruje, ona ne utemeljuje "istinu", ona utemeljuje izvesnu verovatnoću — *obmane*. A kako je u ovom slučaju? Ovi što danas poriču i što se drže po strani, ovi što su beskompromisni u jednoj stvari, u polaganju prava na intelektualnu čistotu, ovi čvrsti, strogi, uzdržljivi, herojski duhovi koji čine čast našeg vremena, svi ti bleđi ateisti, antihristi, imoralisti, nihilisti, ovi (skeptici, kolebljivci, *jektičavci* duha (ovo poslednje su, u nekom smislu, svi do jednog), ovi poslednji idealisti saznanja koji su danas jedini nosioci i otelovljenje intelektualne savesti, — oni u stvari smatraju da su se maksimalno oslobodili asketskog ideala, ti "slobodni, *vrlo* slobodni duhovi": a ipak, da im otkrijem ono što sami ne mogu videti — jer su odveć blizu sebi — upravo taj ideal je i *njihov* ideal, oni ga i sami danas predstavljaju, a možda i niko više, ovi su i sami njegov najoduhovljeniji proizvod, njegova najisturenija borbena i izvidnička četa, njegov najzapatljeniji, najnežniji, najneshvatljiviji oblik zavoda: — ako sam u bilo čemu odgonetač, hteo bih da to budem *ovom* tvrdnjom!... To ni izdaleka još nisu *slobodni* duhovi: *jer oni još veruju u istinu...* Kad su hrišćanski krstaši naišli na Istoku na onaj nepobedivi asasinski red, onaj red slobodnih duhova *par excellence*, čiji su najniži stepeni živeli u poslušnosti kakvu nijedan monaški red nije postigao, dobili su nekim putem i nagoveštaj o onom simbolu i onoj ključnoj reči koja je bila sačuvana samo za najviše stepene kao njihova tajna: "Ništa nije istinito, sve je dopušteno"... Eto, *to* je bila *sloboda* duha, *time* je samoj istini bila vera *otkazana*... Da li je ikad neki evropski, neki hrišćanski slobodni duh zalutao u tu postavku i lavirint njenih *zaključaka*? Pozna li on *iz*

iskustva Minotaura ove pećine?... Sumnjam u to, još više — znam da je drugačije: ništa ovima koji su beskompromisni u jednoj stvari, ovim *takozvanim* "slobodnim duhovima", nije više strano nego sloboda i raskidanje okova u pomenutom smislu, ni u kom pogledu nisu oni čvršće vezani, a upravo u verovanju u istinu, oni su, kao niko drugi, čvrsti i beskompromisni. Sve mi je to poznato, možda sasvim izbliza: ona poštovanja dostojna uzdržljivost filozofa na koju takvo verovanje obavezuje, onaj stoicizam intelekta koji na kraju zabranjuje sebi *ne* isto tako strogo kao i *da*, ono *htenje* da se zastane pred činjeničnim, pred *factum brutum*,* onaj "fatalizam" *"des petits faits"* (*ce petit fatalisme*,** kako ga ja nazivam), u čemu francuska nauka sada traži neku moralnu prednost pred nemačkom, ono uzdržavanje od tumačenja uopšte (od vršenja nasilja, od uređivanja, skraćivanja, ispuštanja, populjavanja, izmišljanja, krivotvorenja i svega ostalog što čini *suštinu* svakog tumačenja) — sve to, u celini uzevši, izražava asketizam vrline kao i svako poricanje čulnosti (u osnovi, to je samo način ovog poricanja). Ali ono što *primorava* na njega, ona bezuslovna volja za istinom, to je *vera u sam asketski ideal*, mada kao njen nesvesni imperativ, ne zavaravajmo se u tom pogledu — to je *vera u metafizičku vrednost istine*, njenu vrednost *po sebi*, kako je zajemčena i potvrđena jedino u onom idealu (ona stoji i pada s njim). Ne postoji, strogo uzevši, nikakva nauka bez pretpostavki, i sama misao o njoj je nepojmljiva, paralogična: uvek mora najpre biti prisutna neka filozofija, neka "vera", da bi nauka iz nje dobila pravac, smisao, granicu, metod, pravo na *postojanje*. (Ko misli suprotno, ko, na primer, namerava da filozofiju postavi "na strogo naučnu osnovu", taj mora ne samo filozofiju nego i samu istinu najpre *postaviti na glavu*: najgrđa povreda pristojnosti prema dvema tako dostojanstvenim damama!) Da, nema nikakve sumnje — i tu dajem reč svojoj *Veseloj nauci*, uporedi njenu petu knjigu, str. 263, "Istinoljubiv čovek, istinoljubivi u onom odveć smelom i krajnjem smislu, kako ga pretpostavlja vera u nauku, *potvrđuje time neki drugi svet*, a ne ovaj svet života, prirode i istorije; a ukoliko potvrđuje taj 'drugi svet', šta? Zar on samim tim ne mora poricati njegovu suprotnost, ovaj svet, *naš svet*?... Još uvek je to *metafizička vera* na kojoj se zasnivaju naša vera u nauku — i mi, današnji saznavaoči, mi bezbožnici i antimetafizičari, i mi *svoj* plamen još uzimamo s onog ognja koji je potpalila nekoliko milenijuma stara vera, ona hrišćanska vera, koja je bila i Platonova, da je bog istina, da je istina *božanska*... A šta ako baš to biva sve manje verodostojno, ako se više ništa ne pokazuje kao božansko osim zablude, zaslepljenosti, laži — ako se i sam bog pokaže kao naša *najdugotrajnija laž*?" Na ovom mestu moramo stati i duboko se zamisliti. Sad je samoj nauci *potrebno* opravdanje (čime još nikako nije rečeno da ga ima). Pogledajmo povodom ovog pitanja najstarije i najnovije filozofije: ni u jednoj od njih nema svesti o tome koliko je najpre samoj volji za istinom potrebno opravdanje; tu postoji praznina u svakoj filozofiji — otkuda to? Otuda što je asketski ideal dosad *vladao* celokupnom filozofijom, što je istina postavljena kao biće, kao bog, kao najviša instanca, što istina nije nikako *smela* bita problem. Da li je jasno ono "smela"? Od onog trenutka kad je osporena vera u boga asketskog ideala *javlja se i jedan nov problem*: problem *vrednosti* istine. Volji za istinom potrebna je kritika — odredimo time svoj sopstveni zadatak — treba jednom pokušati da se vrednost istine *dovede u pitanje*... (Kome se čini da je ovo rečeno suviše sažeto neka pročitaj onaj odeljak *Vesele nauke* koji nosi naslov "Koliko smo i mi još pobožni", str. 260, još bolje celu petu knjigu toga dela, kao i predgovor *Jutarnjoj rumeni*.)

* Golom činjenicom.

** Sitne činjenice (taj sitni fatalizam...).

Ne! Neka mi se ne dolazi s naukom kad tražim prirodnog protivnika asketskog ideala, kad pitam: "*Gde* je suprotna volja u kojoj se izražava *suprotni ideal*?" Za to nauka nije ni izdaleka dovoljno samostalna, njoj je u svakom pogledu potreban najpre vrednosni ideal, moć

koja stvara vrednost, da bi tek u njenoj *službi mogla da veruje* u sebe — ona sama nikad ne stvara vrednost. Njen odnos prema asketskom idealu nije još nikako antagonistički; štaviše, ona uglavnom još predstavlja pogonsku snagu u njegovom unutrašnjem uobličavanju. Njeno suprotstavljanje i njena borba, kad se pobliže ispita, uopšte se ne odnose na sam ideal, nego na njegovu spoljašnjost, njegovo ruho i prurušavanje, na njegovo povremeno okoštavanje, ukrućivanje, dogmatizovanje — odbacujući ono što je egzoterično na njemu, ona ga ponovo oživljava. Oboje, i nauka i ideal, stoje na istom tlu — to sam već nagovestio; naime, na jednakom precenjivanju istine (tačnije: na jednakoj veri da se istina *ne može* ni oceniti ni kritikovati), i po tome su *nužno* saveznici, tako da se oboje, ako se povede borba protiv njih, mogu uvek samo zajedno napadati ili dovoditi u pitanje. Ocenjivanje vrednosti asketskog ideala, neminovno povlači za sobom i ocenjivanje vrednosti nauke: za to treba na vreme otvoriti oči i načuljiti uši! (*Umetnost* — da kažemo to unapred, jer ja ću se na to pitanje još vratiti i duže se zadržati na njemu — umetnost, u kojoj se upravo *laž* posvećuje, u kojoj *volja za obmanom* ima na svojoj strani čistu savest, mnogo je načelnije suprotstavljena asketskom idealu od nauke: tako je osetio instinkt Platona, toga najvećeg neprijatelja umetnosti kojeg je Evropa do sada proizvela. Platon *protiv* Homera: to je potpun, pravi antagonizam — tamo odlučan pobornik "onostranosti", veliki klevetnik života, ovde njegov nedobrovoljni obožavalac, *zlatna* priroda. Uslužnost umetnika u službi asketskog ideala je stoga najautentičnije *kvarenje* umetnika koje može postojati, na žalost jedno od najčešćih: jer ništa nije podložnije kvarenju od umetnika.) I fiziološki posmatrano, nauka se nalazi na istom tlu kao i asketski ideal: izvesno *osiromašenje života* je i ovde i tamo pretpostavka — afekti ohlađeni, tempo usporen, dijalektika umesto instinkta, *ozbiljnost* nametnuta licu i držanju (ozbiljnost, taj najprepoznatljiviji znak otežanog metabolizma, borbom i mučkim radom opterećenog života). Pogledajmo razdoblja u životu nekog naroda u kojima se učen čovek nalazio u prvom planu: to su razdoblja zamora, često sutona, propadanja — nema više nabujale snage, životne sigurnosti, izvesnosti u *budućnost*. Prevaga mandarina nikada ne znači nešto dobro, kao ni pojava demokratije, arbitražnih sudova umesto rata, ravnopravnosti žena, religije samilosti i svih ostalih simptoma života u opadanju. (Nauka shvaćena kao problem; šta znači nauka? — uporediti u vezi sa tim predgovor *Rođenju tragedije*.) Ne! Ova "moderna nauka" — dobro otvorite oči pred tim! — zasad je *najbolja* saveznica asketskog ideala upravo zbog toga što je najnesvesnija, najnedobrovoljnija, najskrivenija i najpodzemnija! Oni su dosad istu igru igrali, "siromašni duhom" i naučnici-protivnici onog ideala (uzgred rečeno, treba se čuvati mišljenja da su ovi poslednji suprotnost onim prvim, kao recimo *bogati* duhom: — to oni *nisu*, nazvao sam ih jektičavcima duha). Te čuvene *pobede* ovih poslednjih: nesumnjivo, to su pobede — ali nad čim? Asketski ideal u njima nije nikako pobeden, pre će biti da je postajao jači, naime nedokučljiviji, duhovniji, zapleteniji time što je nauka svaki put bespoštedno rušila, odvaljivala neki zid, spoljnu utvrdu koja je bila dograđena uz njega i *ogrubljivala* njegov izgled. Da li se stvarno misli da poraz teološke astronomije znači i poraz onog ideala?... Da li je možda čoveku postalo *manje potrebno* rešenje njegove zagonetke postojanja pomoću onostranosti time što se njegov život još proizvoljnije, zaludnije, izlišnije pojavljuje u *vidljivom* redu stvari? Zar nije upravo samoumanjivanje čoveka, njegova *volja* za samoumanjivanjem, u nezadrživom porastu od Kopernika naovamo? Ah, nestala je vera u njegovo dostojanstvo, jedinstvenost, nezamenljivost na lestvici bića — on je postao *životinja*, životinja bez metafore, odbitka i rezerve, on koji je u svojoj ranijoj veri bio bezmalo bog ("čedo božje", "bogočovek")... Od vremena Kopernika, čovek kao da se našao na nekoj strmoj ravni — on se sve brže kotrlja naniže — kuda? U ništa? U "*prodorno* osećanje svog ništa"?... Pa dobro! Možda je baš to pravi put — u *stari* ideal?... Svekolika nauka (a ne samo astronomija, o čijem je obeshrabrujućem i degradirajućem dejstvu rekao Kant nešto vredno pomena, "ona uništava moju važnost"...), svekolika nauka, prirodna kao i *neprirodna* — tako nazivam samokritiku

saznanja — danas ide na to da potkopa u čoveku samopoštovanje uveravajući ga da ono nije ništa drugo bilo do nastrana uobraženost; moglo bi se čak reći da ona sopstveni ponos, sopstveni kruti oblik stoičke ataraksije nalazi u tome da održi to s mukom stečeno *samopreziranje* čoveka kao njegovo poslednje, najozbiljnije polaganje prava na samopoštovanje (svakako s pravom: jer onaj ko prezire, još uvek je neko ko "nije zaboravio šta je poštovanje" ...). Da li se time stvarno *ide protiv* asketskog ideala? Da li se zaista još ozbiljno veruje (kako su teolozi neko vreme uobražavali) da je Kantova *pobeda* nad teološkom dogmatikom pojmova ("bog", "duša", "sloboda", "besmrtnost") donela neku štetu onom idealu — pri čemu za trenutak možemo ostaviti po strani to da li je sam Kant na tako nešto uopšte i pomišljao. Izvesno je da su transcendentalisti svih vrsta ponovo na konju posle Kanta — oslobodili su se teologa: kakva sreća! — on im je otkrio onaj skriveni put kojim sada mogu na svoju ruku i sa svom naučnom pristojnošću slediti "želje svoga srca". Isto tako, ko bi sad smeo zameriti agnostičarima ako, kao poštovaoci nepoznatog i tajanstvenog po sebi, poštuju kao boga i *sam znak pitanja*? (Ksaver Dudan govori negde o *ravages** koje je izazvala "l'habitude d'admirer l'inintelligible au lieu de rester tout simplement dans l'inconnu";** on smatra da su stari izlazili nakraj bez toga.) Ako pretpostavimo da sve što čovek "saznaje" ostavlja nezadovoljene njegove želje, da im čak protivreči i da budi strah, kakav li je to božanski izlaz da se krivica sme tražiti ne u "željenju" nego u "saznavanju"!... "Nema saznanja: *dakle* — postoji bog": kakva nova *elegantia syllogismi**** Kakav *trijumf* asketskog ideala!

* Pustošenjima.

** Navika da se obožava neinteligibilno, umesto da se sasvim prosto ostane u nepoznatom.

*** Elegancija silogizma.

26.

Ili možda celokupna moderna historiografija pokazuje više vere u život i ideale? Ona sada na najotmeniji način polaže pravo na to da bude *ogledalo*; odbacuje svaku teleologiju; neće više ništa da "dokazuje"; prezirivo odbija da bude sudija i u tome vidi svoj dobar ukus — potvrđuje isto tako malo kao što i poriče, ona potvrđuje, "opisuje" ... Sve je to u visokom stepenu asketski; ali to je istovremeno u još višem stepenu *nihilistički*, *tu* ne treba imati iluzija! Vidimo tužan, hladan, ali odlučan pogled — oko koje *gleda napolje* kao što usamljeni istraživač Arktika gleda napolje (možda da ne bi gledao unutra, da ne bi gledao nazad?...). Tu je sneg, tu je život zanemao; poslednje vrane koje se čuju, grakću: "Čemu?", "Uzalud!", "Nada!"* — ovde ništa više ne uspeva i ne raste, u najboljem slučaju petrogradska metapolitika i Tolstojevo "milosrđe". A što se tiče one druge vrste istoričara, možda još "modernije" vrste, sladostrasne, pohotne, vrste koja koketuje i sa životom i s asketskim idealom, koja reč "artist" upotrebljava kao rukavicu i koja je potpuno prisvojila slavu kontemplacije: o, kakvu žudnju pobuđuju ti slatki pametnjakovići za asketima i zimskim predelima! Ne! Neka đavo nosi taj "kontemplativni" soj! Koliko bih radije kroz najsumorniju, sivu, hladnu maglu putovao s onim istorijskim nihilistima! — pa, ako bih morao da biram ne bih se libio da čujem čak i nekog neistoričara, antiistoričara (na primer onog Diringa čijim se rečima u današnjoj Nemačkoj opija dosad još snebivljiva, još nepriznata vrsta "lepih duša", *species anarchistica* u redovima obrazovanog proletarijata). Sto puta su gori "kontemplativci": ne znam ništa tako odvratno kao što je takav "objektivan" kabinetski naučnik, takav namirisani sladokusac istorije, pola pop, pola satir, parfem "Renan", koji već visokim falsetom svog odobravanja odaje šta mu nedostaje, *gde* mu nedostaje, *gde* je u ovom

slučaju suđaja, ah, odveć hirurški rukovala svojim jezivim makazama! To je protiv mog ukusa i protiv mog strpljenja: neka pri takvim prizorima sačuva svoje strpljenje onaj ko nema šta da izgubi s njim — mene takav prizor dovodi do besa, takvi "gledaoci" izazivaju ogorčenje u meni protiv "prizora" više nego prizor (sama istorija, nadam se da je to jasno), pri tom me najednom spopada anakreontsko raspoloženje. Ova priroda koja je biku dala rogove, lavu *χασμ'* *οδοντων* [chasm' odonton]** za šta mi je ta priroda dala noge?... Da njima gazim crvotočne naslonjače, kukavičku kontemplativnost, požudno evnuhovstvo pred istorijom, koketovanje s asketskim idealima, licemernu pravednost impotencije! Kapu dole pred asketskim idealom *ukoliko je pošten*, dok god sam u sebe veruje i dok nas ne obmanjuje! Ali ne volim te koketne stenice čija je nezajažljiva ambicija da zaudaraju na večnost, dok najzad večnost ne počne da zaudara na stenice; ne volim okrečene grobove koji glume život; ne volim umorne i istrošene koji se zaodevaju mudrošću i "objektivno" posmatraju; ne volim agitatore ukrašene junačkim perjem koji na svojoj glavi od slame nose volšebnu kapu ideala; ne volim ambiciozne umetnike koji bi hteli da u njima vidimo askete i sveštenike, a u stvari su samo tragički lakrdijaši; ne volim ni ove najnovije špekulante s idealizmom, antisemite, koji danas prevrću svojim krišćansko-arijevsko-poštenjačkim očima i nepodnošljivom zloupotrebom najjevtinijeg agitacionog sredstva, moralnog razmetanja, nastoje da uzbune sve elemente rogate marve u narodu (što *nijedna* vrsta duhovnog podvaljivanja u današnjoj Nemačkoj ne ostaje bez uspeha, to je posledica *opustelosti* nemačkog duha koja je već postala neporeciva i opipljiva i čiji uzrok vidim u suviše isključivom prihranjivanju novinama, politikom, pivom i vagnerovskom muzikom, kao i u pretpostavkama takve ishrane: najpre u nacionalnoj zakovnutosti i sujeti, snažnom ali uskogrudom načelu "Nemačka, Nemačka iznad svega", a onda i u *paralysis agitans**** "modernih ideja"). Evropa je danas bogata i dovrtljiva pre svega u stimulativnim sredstvima; izgleda da ništa nije potrebnije imati nego stimulativne i rakiju: otuda i silno krivotvorenje ideala, te najjače rakije duha, otuda i odvratno, smrdljiv, lažljiv, pseudoalkoholan vazduh odasvud. Voleo bih znati koliko bi brodskih tovara patvorenog idealizma, herojskih kostima i čegrtaljki velikih reči, koliko tona zaslađenog opojnog saosećanja (firma: *la religion de la souffrance*****), koliko štula "plemenite srđžbe" za pomoć duhovnim dustabanlijama, koliko *komedijanata* hrišćansko-moralnog ideala trebalo danas izvesti iz Evrope da bi njen vazduh ponovo zamirisao čistotom... Očigledno je da se s obzirom na ovu hiperprodukciju otvara nova mogućnost za *trgovinu*, očigledno je da se s ovim malim idealima-idolima i "idealistima" koji idu uz njih mogu praviti novi "poslovi" — neka se ne zanemari ovaj mig! Ko ima dovoljno hrabrosti za to? U našoj je *ruci* hoćemo li celu zemlju "idealizovati"!... Ali šta pričam o hrabrosti: ovde je potrebno samo jedno, upravo ruka, nesputana, sasvim slobodna ruka...

* Ništa (španski).

** Bezdan zuba.

*** Parkinsonova bolest.

**** Religija patnje.

Dosta! Dosta! Ostavimo te neobičnosti i zamršenosti najmodernijeg duha koji mogu da nas dovedu koliko do smeha toliko i do besa: oni nisu važni upravo za *naš* problem, za problem *značenja* asketskog ideala — šta se njega tiču juče i danas! Onim stvarima ću se temeljitije i ozbiljnije pozabaviti u jednoj drugoj raspravi (pod naslovom *Prilog istoriji evropskog nihilizma*; zato upućujem na delo koje pripremam: *Volja za moć, pokušaj preocenjivanja svih vrednosti*). Ovde mi je bilo važno da ukažem jedino na ovo: asketski ideal ima zasad i u najduhovnijoj sferi još samo jednu vrstu stvarnih neprijatelja i *štetočina*: to su komedijanti ovog ideala jer oni izazivaju nepoverenje. Inače, svuda gde je duh danas odlučno,

moćno i bez krivotvorenja na delu, on je uopšte lišen ideala — popularan izraz za ovu apstinenciju je "ateizam" — *izuzev njegovu volju za istinu*. Međutim, ova volja, taj ostatak ideala, ako hoćete da mi verujete, to je onaj ideal sam u svom najstrožem, najduhovnijem uobličanju, posve ezoteričan, lišen svega spoljašnjeg; dakle, ne toliko njegov ostatak koliko njegova *srž*. Bezuslovan, pošten ateizam (a samo *njegov* vazduh udišemo mi, duhovniji ljudi ovoga vremena!) *nije*, dakle, u suprotnosti prema onom idealu kako to izgleda; naprotiv, on je samo jedna od njegovih poslednjih razvojnih faza, jedan od njegovih završnih oblika i unutrašnjih posledica — on je stravična katastrofa dvehiljadegodišnjeg odgoja za istinu koji na kraju sebi zabranjuje *laž vere u boga*. (Isti razvojni tok u Indiji, potpuno nezavisan i stoga nešto dokazuje; isti ideal koji vodi istom zaključku; odlučujuća tačka dostignuta pet vekova pre evropskog računanja vremena, sa Budom, ili tačnije: već sa sankija-filozofijom koju je Buda potom popularisao i učinio religijom.) *Šta je zapravo, strogo uzevši, hrišćanskog Boga pobedilo?* Odgovor se nalazi u mojoj *Veseloj nauci*, str. 290: "Sama hrišćanska moralnost, sve strože uziman pojam istinoljubivosti, ispovednička suptilnost hrišćanske savesti, prevedena i sublimisana u naučnu savest, u intelektualnu čistotu po svaku cenu. Gledati na prirodu kao da je ona dokaz božje dobrote i božjeg pokroviteljstva; tumačiti istoriju u čast božanskog uma kao postojano svedočanstvo moralnog svetskog poretka i moralnih krajnjih namera; tumačiti sopstvene doživljaje kao što ih pobožni ljudi već odavno tumače, kao da je sve božja volja, znamenje božje, kao da je sve smišljeno i poslato za spas duše: to sada pripada *prošlosti*, to ima savest *protiv* sebe, za svaku tananiju savest, to je nepristojno, nepošteno, laž, feminizam, slabost, kukavičluk — ako nas išta čini *dobrim Evropljanima* i naslednicima evropskog najdugotrajnijeg i najhrabrijeg samoprevladavanja, onda je to ova strogost"... Sve velike stvari propadaju same od sebe aktom samoukidanja: takav je zakon života, zakon *nužnog* "samoprevazilaženja" u suštini života — uvek se na kraju upućuje poruka samom zakonodavcu: "*patere legem, quam ipse tulisti*".* Tako je propalo hrišćanstvo *kao dogma* zbog sopstvenog morala; isto tako će sad morati da propadne i hrišćanstvo *kao moral* — nalazimo se na pragu tog događaja. Pošto je hrišćanska istinoljubivost izvlačila zaključke jedan za drugim, na kraju ona izvlači svoj *najjači zaključak*, zaključak protiv sebe; a to se dešava kad ona postavi pitanje "*šta znači volja svih za istinom?*"... I tu se opet dotičem svog problema, našeg problema, moji *neznani* prijatelji (jer još *ne znam* ni za jednog prijatelja): kakav smisao bi imalo celo *naše* biće ako ne taj da je u nama ona volja za istinom postala svesna sama sebe *kao problema?*... Usled tog samoosvešćivanja volje za istinom, od sada moral — u to sumnje nema — počinje *da propada*: to je ona velika drama u sto činova namenjena Evropi za sledećih dvesta godina, najstrašnija, najneizvesnija, a možda i nadom najbogatija od svih drama...

* Pokori se zakonu koji si sam doneo.

Ako ostavimo asketski ideal po strani, čovek, *životinja* čovek nije dosad imao nikakvog smisla. Njegovo postojanje na zemlji nije u sebi imalo nikakvog cilja; "čemu čovek uopšte?" — bilo je pitanje bez odgovora; *volje* za čoveka i zemlju nije bilo; iza svake velike ljudske sudbine odzvanjalo je kao refren još veće "uzalud!" Asketski ideal i znači upravo *to* da je nešto *nedostajalo*, da je čovek skružen ogromnom prazninom — on sam sebe nije umeo da opravda, objasni, da potvrdi, on je *patio* od problema svoga smisla. Patio je i inače, bio je uglavnom *bolesljiva* životinja; ali njegov problem *nije* bila samo patnja nego to što nije bilo odgovora na krik pitanja "*čemu patiti?*" Čovek, najhrabrija i na patnju najnaviknutija životinja, *ne* odbacuje patnju po sebi: on je *hoće*, on je sam traži ako mu se za to pokaže neki *smisao*, neka svrha patnje. Besmislenost patnje, *ne* patnja, bila je kletva koja je dosad ležala

na čovečanstvu — *a asketski ideal mu je nudio smisao!* Bio je to dosad jedini smisao; bolje bilo kakav smisao nego nikakav; asketski ideal je u svakom pogledu bio "*faute de mieux*"* *par excellence*. U njemu je patnja bila *protumačena*; izgledalo je da je strahovita praznina popunjena; vrata su se zatvorila pred svakim samoubilačkim nihilizmom. Tumačenje je — nesumnjivo — donelo sobom novu patnju, dublju, unutrašnjiju, otrovniju, patnju koja je još više podgrizala život: svu patnju je podvelo pod perspektivu *krivice*... Ali, uprkos svemu — čovek je time bio *spasen*, imao je *smisao*, više nije bio kao list na vetru, igračka nesmisla, "bez-smisla", on je sad mogao nešto *hteti*, za prvi mah svejedno kuda je hteo, čemu ili čime je hteo: *sama volja bila je spasena*. Dakako, ne možemo od sebe sakriti *šta* zapravo izražava sve ono htenje koje je svoj pravac dobilo od asketskog ideala: ta mržnja prema ljudskom, još više prema životinjskom, još više prema materijalnom, ta odvratnost prema čulima, prema samom umu, taj strah od sreće i lepote, ta čežnja da se pobegne od svakog privida, promene, postajanja, smrti, želje, od same čežnje — sve to znači, usudimo se da to shvatimo, volju za onim *ništa*, zlovolju prema životu, pobunu protiv najosnovnijih pretpostavki života, ali to jeste i ostaje *volja*!... I, da kažem i na kraju ono što sam rekao na početku: čovek će radije hteti *ništa* nego *ne* hteti...

* "U nedostatku boljeg", bolje išta nego ništa.